

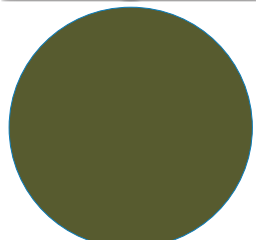
СЛОВО

ЧАСОПИС ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК,
КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

ГОДИНА XVII

БРОЈ
58-59

НОВЕМБАР
2020.

СЛОВО
НИКШИЋ,
НОВЕМБАР, 2020.

РИЈЕЧ УРЕДНИКА

Веселин Матовић: <i>Црногорска идентитетска зајонејка</i>	4
---	---

ЈЕЗИК

Рајна Драгићевић: <i>Појед Милоша Московљевића на лексичку норму српског језика</i>	19
Весна Годоровић: <i>Српски језик у званичној и незваничној употреби у Црној Гори</i>	32
Димитрије Дисо Јаничић: <i>Етиеранио у Црној Гори</i>	36
Жарко Б. Велковић: <i>Крич(ан)и, Кричкови и крич(ач)ка имена</i>	54

БЕЛЕТРИСТИКА

Драган Хамовић: <i>џоезија</i>	69
Милко Грбовић: <i>џоезија</i>	72
Радисав Бато Ђурковић: <i>џоезија</i>	77
Слободан Милић: <i>џоезија</i>	81
Војислав Будо Гледић: <i>џоезија</i>	85
Зоран Костић: <i>Болеро</i>	90
Никола Мацановић: <i>Тестамени</i>	98

ЕСЕЈ

Милутин Мићовић: <i>Неколико џролошких џексџова</i>	107
Душан Крцуновић: <i>Дух Њеџшевог аџонизма и наше вријеме</i>	122

ИСТРАЖИВАЊА

Предраг Живковић: <i>Побуна џтрадиције</i>	127
Душко Певуља: <i>Криџичка свијесџ у џрози Радоја Домановића</i>	139
Горан Ж. Комар: <i>Нови џирилични најџис у Пиви</i>	152
Радован Фемић: <i>Начерџаније Илије Гарашићина као џредмеџ различитџ истџориџграфских инџерџреџација</i>	156
Милорад П. Радусиновић: <i>Два руска извџешџаја из Њеџшевог доба 1838. џодине</i>	177

САДРЖАЈ

КРИТИКА

Милован РОСИЋ, Радослав МИЛОШЕВИЋ: <i>Роман „Клобук“ Пејра Сарића</i>	187
Ратко Божовић: <i>Зайис о роману Талик Саве Радуловић</i>	197
Анђелина Никчевић: <i>Поејиска лиџурџија (од Божур ѿоља до Милосрдној анђела)</i>	199
Душан Топаловић: <i>О једном фалсификацију Дукљанске академије</i>	207

КЊИЖЕВНИ АРХИВ

Митрополит Сава Косановић: <i>Рукописне србуље у М. Тројици</i>	213
Гаврил, епископ Макариополски: <i>Схишуманија Марија (Дохџорова)</i>	223

У СПОМЕН

Светозар ЋИРАКОВИЋ

Велиша Кадих: <i>Оџрошиџај од никшићкој Досиџеја Свейозара Ћираковића</i>	237
Новица Ђурић: <i>Сейозар Ћираковић – џрофесор који је оџсменио Србе у Скадру</i>	239
Биљана Брашно: <i>Учиџељ не одуџаје од срџској језика</i>	241
Жељка Ћираковић: <i>Ја сам кћерка Свейозара Ћираковића</i>	244
Борис Јовановић: <i>Баш смо се разумјели</i>	248

Ранко ЈОВОВИЋ

Милутин Мићовић: <i>Ранко Јововић, џјесник слободе</i>	250
Милица Бакрач: <i>Слово о слободи</i>	252
Веселин Матовић: <i>Ранко Јововић- џиџар међу џјесницима</i>	253

Предраг Пеђа ВУКИЋ

Пеђа Вукић: <i>Свима све оџрашиџам</i>	258
Јован Пламенац: <i>Велики човјек Пеђа Вукић</i>	259
Интервју са Пеђом Вукићем: <i>Србофобија не може биџи будућности Црне Горе</i>	261

ЛИКОВНИ ПРИЛОЗИ: Илија Никчевић: *џрафике*

Веселин МАТОВИЋ

ЦРНОГОРСКА ИДЕНТИТЕТСКА ЗАГОНЕТКА

Црна Гора довољно је и српска и црногорска држава. Од њеног настанка, као државне организације (а и од много раније), у њој живе Срби, који су се, по мјесту свог бивствовања, именовали као Црногорци. Док се она звала Зета, њено доминантно становништво звало се Зећанима, а према још старијем називу дијела њеног данашњег простора – Дукља, Дукљанима.

Није Црна Гора добила име према Црногорцима, као Србија према Србима, Русија према Русима, Бугарска према Бугарима, итд., него је било обратно – Црногорци су се именовали по свом завичају – Црној Гори. Према томе, име Црногорац, није етним (именица која се односи на именовање етничке припадности), него је етник, демоним или етникон, именица којом се означава становништво одређеног мјеста или области, а изводи се од имена тог мјеста или области. Дакле, Црногорац од Црна Гора, као Херцеговац од Херцеговина, Шумадинац од Шумадија, Бокелј од Бока, итд.

Додуше, у Црној Гори, били су јако присутни, а и данас су, демоними изведени из назива племена (Катуњани, Цуце, Бајице, Његуши, итд.), али и области које су, карајем 19. вијека, ушле у састав државе Црне Горе (Херцеговци, Брђани, Васојевићи, итд.) Тај вид колективне идентификације предњачио је, чак, у односу на натплеменско, регионално, именовање – Црногорци, које се унификује као територијално-државно именовање тек стварањем црногорских државних институција у времену краља Николе, када се и у новоослобођеним крајевима Старе Херцеговине, након њиховог припајања Књажевини Црној Гори, врши одређени вид црногоризације (прихватањем црногорске народне ношње и фолклора, итд.) и постепено губи херцеговачко регионално именовање.

Племенска свијест и осјећање припадности племену у Црној Гори било је снажније од свијести о државности. Дра-

жавна идеја Црногорца била је стара српска држава – Душаново царство, а Црногорство се, поред регионалне идентификације, разумјело, понајприје као самосвојан вриједносни систем, етос, („чојство и јунаштво“), заснован на Косовском завјету, на жртви и подвигу, а не као етничка или национална одредница. (*Црногорац, чин је и шийула*, како каже пјесник Матија Бећковић.)

Говори се и како је етноним Србин у разумијевању Црногораца значио само вјерску припадност, тј. припадност православљу, а не националну, тј. народносну припадност. Значио је, наравно, и једно и друго. Под Српством се, несумњиво подразумевало и православље, али, историјска је истина да су се Срби (Црногорци) који су се одрицали православља и прелазили у ислам и католичанство углавном одрицали и српског имена и звали се Турцима и Арнаутима, а покатоличени, од почетка 20. вијека – Хрватима. Зато су се Српство и православље у народној свијести поистовјеђивали¹, при чему Српство код Црногораца није губило значење подразумијевајућег етничког одређења, са Косовским завјетом као његовим идентитетским оријентиром.

Уосталом, ту је загонетку, ако је то за некога и даље загонетка, на свој начин, до краја и заувјек разјаснио Његошев Теодосија Мркојевић, који каже:

„Сваки Србин који се превјери –
Просто вјеру што загрли другу,
Но му просто не било пред богом
Што оцрни образ пред свијетом,
Те се звати Србином не хоће.

Према томе, само они који мисле да Његош није разумијевао и слиједио мисао и осјећање свог народа, могу казати да Црногорци Српство нијесу разумијевали као своју етничку него као вјерску припадност. Колико је у Црној Гори била

¹ Отуда је на свим пописима становништва у књажевини и краљевини Црној Гори, исказница о конфесионалној припадности: (*православни, католици, муслимани*), замјењивала, подразумијевајуће српско етничко одређење, будући да, како се каже у *Земљопису* из 1911, у Црној Гори живе „све сами чисти и прави Срби, који говоре српскијем језиком» и сви су „српскога поријекла и српске народности“. (*Земљопис краљевине Црне Горе, 1911*)

снажна српска народна самосвијест видимо управо из наведених стихова, које у Његошевом дјелу нимало случајно изговара свештеник и народни мудрац. Црногорци су спремни да опросте и најтеже преступе својим сународницима, чак и превјеравање, само одрицање од свог српског рода и имена – не могу да опросте!

Иако се Црногорци у тим временима нијесу бавили ни семантиком ни етимологијом, сасвим добро су разумјели своју идентитетску слојевитост и у њој нијесу видјели никакву загометку, која би их, у том погледу, збуњивала или међусобно сукобљавала, све до стварања нове југословенске државе, након Другог свјетског рата. Међутим, тада су се удружени разбијачи српског етничког простора, да би ријешили проблем вишка преживјелих Срба, и успоставили какву-такву националну равнотежу (тобожњу националну равноправност) у новоствореној државној заједници, досјетили да својеврсном семантичком акробатиком, заправо мутацијом значења појмова држављанство и националност, односно националност и народност, прокламују црногорску нацију, односно посебан црногорски етникум².

Током двовјековне борбе за опстанак, у најтежим историјским и економским условима, Црногорци су, као најсигурнији чувари српске народне свијести, и носиоци „старе српске државне мисли“³ заиста изградили и свој специфичан, регионални менталитет и етос, овјенчан национално-романтичарским ореолом, посебно у другој половини 19. в., Држали су, како је то М. Ђилас дефинисао, да су они „*држачији Срби од свих Срба*“. (Одњеговали су донекле и свој покрајински, ратнички фолклор – црногорски оро, на пр., и обликовали упечатљиву, али не баш оригиналну и више господску и вите-

² Из истог разлога и на исти начин комунисти су прогласили и македонску, а нешто касније и муслиманску нацију. С тим што је проглашење македонске нације пратила и стандардизација новопротглашеног македонског језика, потом и, још увијек непризнате, македонске цркве. Колико су, ипак, упитне такве вјештачке, историјски неутемељене твревине, тзв. *йолийичке нације*, видимо управо на примјеру Македонаца, којима Грци не признају име, Бугари језик, Срби цркву а Албаци територију. Ни муслиманска нација се није могла одржати под тим именом па је преименована у бошњачку.

³ Владимир Дворниковић, *Каракићерологија Југословена*, просвета, Београд, 1990, стр. 860.

шку него народну ношњу, а у времену ауторитарне владавине краља Николе, код њих се снажно развио култ државе и династије, односно „црногорски државни патриотизам“.) Зато су, након комунистичке подјеле нове југословенске државе на републике, по националној основи, прокламацију о својој националној посебности прихватили као нешто што се подразумева. Тим прије што их та прокламација није издвајала из српског културног и етничког круга. У њу није била унесена ниједна одредба, која се односила на језик, писмо, културно наслеђе, па ни на старију историју, нити је њом негирано њихово српско етничко исходиште, тако да се већина њих, када се први пут⁴, на попису, 1948, срела са питањем о својој „народности“⁵, легитимисала као Црногорци. Наравно, не слутећи да би то неко некада могао да искористи као доказ њиховог одрицања од српског рода и имена, а камоли, антисрпског културно-историјског опредјељења. Једном ријечју, та легитимација могла је тада значити све друго осим оно чему је, по замисли њених иницијатора, требало да послужи – пројектованом разбијању српског етничког и културног простора на Балкану. Као својеврстан семантички амалгам, значила је, с једне стране – исказивање, тада већ не регионалне, него републичке, па и партијске припадности (доказ о прихватању тзв. „садашњице“) с друге, – наслијеђени државни патриотизам из времена краља Николе, и с треће, – пренаглашавање етичке самосвојности и, мање-више, идеализоване породично-братственичке традиције. (Напросто, многим је важно било истаћи да су „чеговићи“, а то и данас код неких Црногораца, могу бити само Црногорци. Радило се, у ствари, о познатом црногорском првачењу на основу заслуге предака, остатку племенског патријархализма, иза чега је по правилу стајао осјећај сопствене инфериорности, што је, опет, знало да изњедри и потхрани најгоре облике нарцисоидности, егоизма, суревњи-

⁴ Као што је познато, ни на једном попису, који је до тада спровођен, како у Књажевини Црној Гори, тако и у заједничкој југословенској држави, није се пред Црногорцима постављало то питање. Напросто, сматрало се непотребним.

⁵ Питање VI. Свако лице уписаће које је народности, на пример Србин, Хрват, Словенац, Македонац, Црногорац, Мађар, Шиптар, Румун итд. Муслимани ће ставити: Србин – муслиман, Хрват – муслиман, неопределен – муслиман. (СЛУЖБЕНИ ЛИСТ ФНРЈ Среда, 28 Јануар 1948)

вости, али и полтронства и бескрупулозности. У новијим временима – и фанатичне партијске послушности. Несумњиво, то је и данас важна компонента у менталитету једног дијела Црногораца.)

Касније, наравно, дјеловала је, понајвише преко образовног система, комунистичка индоктринација. Сјетимо се само пјесмице о југословенском грбу, која се почињала декламовати од првог разреда основне школе: „*Лей*, (а касније шест) *букџиња ѿламџи*, *да ѿричамо свима*, *да у нашој земљи ѿеџ*(шест) *народа има*“. Постојећа идентификација Српства са православљем, а затим православља са четништвом и национализмом, односно великосрпством, и проглашење, па и забрана у јавној сфери, религије „као опијума за народ“, такође је знатно помогло учвршћивању у ратним и послеријатним погромима престрављеном народу идеологеме о националној посебности Црногораца. Комунистичким, увијек будним, позорницима, Српство у Црној Гори, бивало је све сумњивије. Па и у самој Србији бивало је, из истих разлога, пробитачније казивати се да си Србијанац, Југословен, Војвођанин, чак и Косовар, умјесто увијек и сваком сумњиви Србин, а камоли у Црној Гори.

Показаће се, дакле, да је та комунистичка идентитетска признаница, издата Црногорцима, 1948, макар и непопуњена, ипак била опасан идеолошки вирус чија ће инкубација у црногорском културно-духовном бићу трајати пуне четири деценије, да би, у времену дезинтеграције југословенског заједништва, проузроковала тешку идентитетску конфузију. Када се, распадом југословенске државе, Црна Гора вратила на 1918, нашла се пред избором између два пута: онога који су јој трасирали Петровићи, са својом српском интегралистичком идејом (која је, по ријечима Мила Матановића, председника црногорске владе у избјеглиштву, 1917, била „религија и мисао сваког Црногорца“), и онога који су јој, уз наклоност морално и идејно еродираниог комунистичког врха, седамдесетих година прошлог вијека, подметнули приврженици сепаратистичког програма Секуле Дрљевића и Саве Марковића Штедимлије. Ту конфузију препознаће, као своју историјску шансу, сепаратистички режим ДПС (бивши Савез комуниста), да под видом стварања новог црногорског идентитета, успостави прозелитску културно-политичку концепцију антисрпске и антиправославне Црне Горе.

Фактички, био је то програм за унијаћење Црногораца, упакован у једноставну и за нарцисоидност црногорску, лако прихватљиву матрицу. Комунисти, наводно, нијесу завршили започети посао око заокружења црногорског националног идентитета, тако да су Црногорци, до успостављања режима својих будућих избавитеља из светосавског духовног ропства, остали идентитетски недовршена нација. Вјековима су живјели у незнању, мислећи да су оно што нијесу. Говорили су туђим језиком, писали туђим писмом, исповиједали туђу вјеру, а посљедњих 80 година, били су у ропству и служили туђем народу.

Нико и никада није толико понизио Црногорце као онај коме је пало на памет да им почетком 21. вијека „утемељује идентитет“. И да их, умјесто чувара Његошевог етичког кодекса, „сердаревића“ и „кољеновића“, учини поклоницима златног телета и сљедбеницима ововремених карго-култова. Ако је идентитет оно што појединца или неку друштвену групу, племе или народ, чини оним што они јесу, оно по чему се идентификују, тј. распознају међу другима, једном ријечју – лик или образ нечији, значи ли то да Црногорци до почетка 21. в., нијесу имали ни лика ни образа? Или су се, са својим историјским, културним и духовним наслеђем, насталим у српско-право-славном цивилизацијском простору, показали недостојним етичких и естетских мјерила скупине неокомунистичких грабљиваца (наводних демократа и социјалиста), који су заумили да их, тако незнавене, зарад њихове националне еманципације и просвећења, и уз помоћ својих евроамеричких навигатора, преведу у нови цивилизацијски круг, нудећи им, умјесто њихових историјских идентитетских матрица, флоскулу „европске вриједности“? И да им, прије те иницијације, преименују језик, замијене писмо, преидентификују културно наслеђе, презначе цркву, у ствари – да им испразне њихово име црногорско, „ускрснуло с косовске гробнице“, и сведу на страначко опредјељење? И да се онда, у ту празнину усели презир према свему за шта су се њихови преци борили и чему су тежили.

Тако уподобљени и еманциповани, новопројављени Црногорци, установиће своју „обећану“ земљу, као још једну антисрпску и антиправославну испоставу на Балкану, у којој ће, ради сигурности њеног интегритета и суверенитета, бити непожељна вјерска настава у школама, а озаконјени истополни

бракови; цензурисан Његош у читанкама, а озваничена химна са стиховима усташе Секуле Дрљевића; неподобна тробојка, застава краља Николе, а полиција обучена у америчке униформе; сумњиво славити Св. Саву, а прихватљиво протежирати „Ноћ вјештица“...

И обоготвориће они ту своју вјечну слободицу, и рађаће се у њој и умирати, све једнако кликујући „Viva vero Montenegro“! Све у складу са њиховом новом духовном и културном профилацијом.

На таквој концепцији, смишљеној, прво да подијели Црну Гору не само духовно, етички, културолошки и политички, него, прије свега, на два међусобно супротстављена народа – Србе, који су јој се жестоко опирали (бранећи управо изворишни дух Црногорства), и Црногорце који су је одушевљено прихватили, а затим, злоупотребом државног апарата, српски фактор сведе на статус егзотичне националне мањине, осуђене на нестајање, опстајао је одлазећи режим скоро три деценије. Њену одбрану, као највиши државни интерес, заправо – као одбрану с муком стеченог суверенитета Црне Горе, режим је све вријеме користио као оправдање не само за бескомпромисан обрачун са својим противницима, а то су, прије свих, били заступници српско-православног духовног, културног и језичког идентитета Црне Горе (означени као непријатељи државе), него и за сва своја непочинства. Она му је била заклон за безграничне злоупотребе државног апарата и његових институција – судства, правосуђа, образовања, полиције, медија, итд. Зато су и све девијације и све болести црногорског друштва: пљачка друштвене имовине, корупција, криминал, итд., добрим дијелом последице ове најотровније амбиције која се икада појавила на овим просторима. Као таква, зломислена и злонамјерна, она је безмало три деценије Црну Гору држала у рововима.

Нажалост, на њен отров није могла остати имуна ни друга, српска страна. Изложена све јачим притисцима режима – нескривеној дискриминацији на свим пољима, изолацији из државних институција и медијској сатанизацији, – приступила је, борећи се за опстанак, оснивању српских културних и других националних институција. То је, свакако, била разумљива појава, али је носила и одређене опасности. Водила је у замку нехотичног прихватања концепције о националној подјели, понекад и у инађење и враћање истом мјером – „ако ми брат ка-

же да није Србин, онда и ја, бели, нијесам Црногорац“. Заправо, увлачила ју је у туђу, подметнуту, игру, па и у извјестан вид самоизолације и озлојеђености, чиме су многи њени аргументи, маколико били утемељени, постали рањиви. При томе је изван њеног видокруга остао огроман број грађана, који су се декларисали као Црногорци, али се нијесу одрекли имена српског језика. Иако је таква њихова идентификација битно нарушавала концепцију националног раслојавања Црне Горе, страначка ускогрудост, која је арбитрирала у српском културно-политичком табору, видјела их је само као присталице владајућих странака и своје политичке противнике. (Напросто, језичко питање, као ефектан мобилизацијски агенс, пренесено је из културно-научног простора у страначке ровове, са малим изгледима да се икада више отуда избави.)

Напокон, слиједећи страначку перцепцију црногорске идентитетске конфузије, српска страна је, непринципијелним нагодбама око имена језика, изашла у сусрет режимском становишту о црногорској језичкој и културној посебности.

Ипак, на посљедњем попису становништва, 2011. године, више од 28% грађана Црне Горе изјаснило се да су Срби, а да им је матерњи језик српски преко 43%. Значи, најмање 15%, од укупног становништва, које се национално изјаснило као Црногорци, није се одрекло свог српског језичког идентитета, као ни, вјероватно, припадности СПЦ. Међутим, на посљедњим изборима, проценат гласова које су освојиле двије побједничке коалиције ЗБЦГ и Мир је наша нација, подударно се (готово у проценат), са процентом оних који свој матерњи језик именују српским именом. То нам даје за право на закључак да се оних 15% наводно националних Црногораца, није одрекло свог српског етничког коријена, а да је њихово опредјељење за црногорско национално име било, у основи, политичко, тј. страначко опредјељење, и да се они нијесу ни „расрбили“ ни „расправославили“, иако их није било у српским националним организацијама. Штавише, логично је очекивати да се они на наредном попису, након пада режима, у чијој су се идеолошкој орбити нашли, углавном, по инерцији породичних комунистичко-партизанских представа и носталгија, легитимишу као Срби.

Говори се и о тзв. асимилацији „националних Срба у националне Црногорце“, која се спроводи путем дискриминације и другим недозвољеним методама. Ако бисмо се ослања-

ли само на статистичке податке, као рецимо, да се за 10 година број грађана у Црној Гори, који свој матерњи језик зову српским, смањило за 20 процената, а за исто толико повећао број оних које се одређују за тзв. црногорски језик, онда би, сама по себи, таква констатација имала смисла. Међутим, ако се неко из политичких или неких других интересних разлога, можда и привремено, одређио за политичко, колоквијално име језика, или друкчије национално именовање, то не значи да се он стварно асимиловао, тј. да је одбацио свој и проговорио неким другим, туђим језиком, албанским или ромским, на примјер, и да је прихватио туђе обичаје, туђу, супериорнију културу од оне у којој се родио, и тако се утопио у други народ. (Уосталом, ако бисмо се, поводили само за статистичким подацима, онда би и друга страна могли казати исто, да је у току „посрбљавање“ Црногораца, будући да се број грађана који се декларишу као Срби у Црној Гори, након пада бившег комунистичког режима, константно повећавао (од 3,32 посто, колико их се појављује на попису 1981., па 9,34, 1991., до 31,99, 2003., односно 28,03 посто, 2011. године. А шта рећи, ако се на наредном попису појави и знатно више оних који ће се декларисати као Срби?)

Дакле, не ради се овдје о асимиловању Срба у Црногорце (ни обратно), у шта нас увјеравају и наведени подаци, него се неки Црногорци (грађани Црне Горе) трансвестирају, по основу партијске припадности, у тзв. Монтенегрине, у неодређен идентитет, који се заснива само на томе што себе виде и доживљавају не само као несрбе него као антисрбе, и антиправославце, а то је, у ствари, страначко убјеђење, промјењиво, наравно, а не национални идентитет. Додуше, може се ту дијелом радити и о одређеној емпатији, али и емпатија је нечим условљена. (Не треба заборављати да њихове вође, у крајњем, не занимају ни Српство ни Црногорство. Они су, наводно, мондијалисти, грађани свијета, а Црногорство им је служило као мамац за незнавене који су им, у својој етноманској инфлуенци, обезбјеђивали вишедеценијску неограничену власт и безобзирно богаћење. Једном ријечју, за њих је то био – етнопрофит и ништа више.)

Асимилација није једногенерацијски процес, уколико се, можда, под тим појмом не подразумијевају страначка и идеолошка ротирања и разбрајања. Ми, данас, имамо ситуацију да се отац изјашњава као Србин, а син као Црногорац, али и

обратно – да је отац Црногорац, а син Србин. Имамо и појаву да се дјеца Црногораца, ради стицања права на бесплатно школовање у Србији, изреда пишу као Срби. Јесу ли то знаци асимилације или нечега другог? У Црној Гори могућа је асимилација Албанаца, на примјер, у Србе-Црногорце, и обратно, али ти су процеси, као што знамо, завршени углавном још у средњем вијеку. Међутим, не могу се Срби у Црној Гори асимиловати у Црногорце јер они јесу Црногорци, нити се могу Црногорци асимиловати у Србе јер они, такође, јесу Срби. И ко год у контексту ових ротирања употребљава ријеч асимилација, требало би да је стави под наводнике. Ако то не чини, излази у сусрет, свјесно или не, новоцрногорском расколничком концепту!

Систематско гушење српске националне самосвијести Црногораца и притисци режима да се људи одређују као Црногорци (100% Црногорци, што је подразумијевало анти-српство), који говоре тзв. црногорским језиком, било је, право рећи – унижење достојанства Црногорства и његово свођење на ниво страначког одређења. То одређење било је суштински антицрногорско, а манифестовало се као антисрпско. Подразумијевало је фактичко одрицање од цјелокупног, прије свега етичког, а затим и културно-историјског наслеђа Црне Горе, али које се, и поред свих напора режимске културтрегерске камариле, није могло презначити, исфалсификовати и урушити до те мјере да би се са њега сасвим уклонио српско-православни идентитетски печат. Отуда Црногорство, данас, у Црној Гори, најдоследније поштују, као неутуђив дио свог идентитета, и свој етички идеал, они њени грађани који се декларишу као Срби. То је парадокс данашње Црне Горе.

Преименујући српски језик, како би магијом његовог новог, црногорског, имена створила „новог човјека“ и нову цркву у Црној Гори, бивша власт је ударила маљем у подумијенту Црне Горе, помјерила је и расцијепила, па су онда и сви њени носећи зидови попуцали: етика, култура, духовност, родољубље, заједништво народно... Зато она не може бити стабилна држава све док јој се та подумијента поново не утврди.

Падом неотитоистичког режима Мила Ђукановића, концепција о искоријењивању српског идентитета Црногораца, нажалост, није угашена. Учаурена, прије свега, у највишем правном акту државе, који су његови обретници учинили готово непромјењивим (па се сад, иако поражени, смјешкају

иза спуштених завјеса, с надом да ће тако зувијек и остати), она ће и даље тровати Црну Гору са ништа мање кондиције него што је то досад чинила.

У том погледу било би од изузетног значаја када би новоуспостављена власт, ако већ не може промијенити Устав, донијела закон о службеној употреби језика и писма, којим би се ријешило питање понижавајућег статуса имена српског језика и ћирилице у образовном систему и државној администрацији у Црној Гори. И који би, напokon, ријешео уставну загонетку надређености „службеног“ језика језицима „у службеној употреби“, односно како се оно што је потврђено као већина може озаконити као мањина.

Умјесто језичке стварности и чињеничког стања, писци црногорског устава, овјерили су, као непромјењиву уставну норму, футуристичку пројекцију (жељу и намјеру) владајућих странака, да се, притисцима и уцјенама државног апарата, а прије свега злоупотребом образовног система, број заступника имена српског језика, као освједочених чувара исходног идентитета Црногораца и његошевске Црне Горе, сведе на ниво испод 15 процената. Након тога, разумије се, они, као национална мањина, више не би представљали сметњу реализацији завршног чина новоцрногорског језичкоменталног инжењеринга. Али пошто се та дијаболична замисао није остварила нити ће се икада остварити, и након што су њени обретници доживјели крах на недавним парламентарним изборима, било би нормално да новоуспостављена власт уставну одредбу којом се српски језик (иако једина неспорна већина у Црној Гори) сврстава међу мањинске језике, а у школском законодавству и ниже од тога, чим прије елиминише из овдашњег правног кодекса, будући да се ради о епилептичком жаришту које ће, све док не буде неутралисано, држати Црну Гору у стању непрекидних политичких конвулзија.

Међутим, идентитетска и ментална пометња у коју је одлазећи режим увео Црне Гору, толико је дубока да су, и поред најаве вођа побјдничког тријумвирата о ревизији „свих дискриминаторских законских и подзаконских аката“, мали изгледи да се то догоди у неком догледном времену.

Ипак, питање понижавајућег уставно-правног статуса имена српског језика није формална, административна недоумица која се смије запостављати и одлагати за нека боља времена. Напротив, то је питање које најдубље задире у биће

народа, у крајњем – и у поимање живота и свијета, сваког појединца. Но, ако Скупштина у новом сазиву не може промијенити Устав, може, још једном да поновимо, донијети закон о језику и писму којим би се спријечиле даље штетне посљедице његовог манипулативног тумачења и примјене од стране бившег режима. За политичко, културно и морално оздрављење црногорског друштва, такав закон није неважнији, ни мање прешан, од Закона о слободи вјероисповијести. Промјена Закона о слободи вјероисповијести спасиће засад Црну Гору од рушења, али је тек рјешење језичког раскола може сјединити и учврстити.

Уосталом, уколико се на предстојећем попису становништва поново покаже да народ у знатно већем проценту преферира српско него црногорско именовање свог матерњег језика, много шта ће се у том погледу промијенити. Народ, извјесно је, више неће трпјети његово понижавање. Тражиће рјешење, не чекајући неизвјесне промјене уставних одредби. Доста је народу смутње и празноречица о мултикултуралности, мултиетичности, мултиконфесионалности, те „да није важно како свој језик зовемо, важно је да се разумијемо“, и сличних. Нијесмо ми два народа, различитих вјера и култура, али се, нажалост, већ двадесет година, нити разумијемо нити смо се о било чему споразумјели. Говоримо ми истим језиком, али откако га различито именујемо, презначене су нам, или презумене, како би се у народу казало, све његове главне ријечи, па га различито и разумијемо.

Захтјев народа за ослобађање имена српског језика из монтењегринских уставно-правних шкрка, исказиван на литијама (а и на многим ранијим протестима у протеклих шеснаест година), са истим поривом као и захтјев за промјеном Закона о слободи вјероисповијести, био је један од превасходних разлога народног устанка против режима, који је, током тридесетогодишње владавине, Црну Гору претворио у идентитетско буњиште. Разумно је онда и очекивати да новоуспостављена власт, управо од тога почне њено уљуђивање.

Јесењи преглед

ЈЕЗИК

ЈЕЗИК

Рајна ДРАГИЋЕВИЋ:

*Поїлед Милоша Московљевића
на лексичку норму срїскої језика*

Весна ТОДОРОВИЋ:

*Срїски језик у званичној
и незваничној уїоїреби у ЦрнојГїори*

Димитрије Дисо ЈАНИЧИЋ:

Есїеранїо у Црној Гори

Жарко Б. ВЕЉКОВИЋ:

Крич(ан)и, Кричкови и крич(ач)ка имена

Добри краљ

Рајна ДРАГИЋЕВИЋ
 rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

ПОГЛЕД МИЛОША МОСКОВЉЕВИЋА НА ЛЕКСИЧКУ НОРМУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Пажња се у раду посвећује *Језичком савешнику*, који је објављен као додатак *Речнику савременој српскохрватској књижевној језика* Милоша Московљевића (1966). Покушали смо да дамо објективну оцену ауторових ставова о нормативном статусу лексике српског (тада српскохрватског) језика, имајући у виду лингвистичке, а не идеолошке критеријуме. Три чињенице привлаче пажњу. Прво: дефиниције и теоријски приступ неким лексичким слојевима значајно се разликују у Московљевићево време и данас. Друго: иако је од времена када је настао Московљевићев речник прошло само пола календарског века, лексички систем српског језика доживео је знатне промене. Треће: тек када се пажљиво прегледају све нормативистичке напомене Милоша Московљевића, може се донети закључак о његовом односу према кроатизмима, због чије обраде је његов речник забрањен, а цео тираж уништен.

Кључне речи: Милош Московљевић, речник, савремени српски језик, кроатизми, лексичка норма, лексикографија.

1. О МОСКОВЉЕВИЋЕВОМ РЕЧНИКУ. У Предговору свог „Речника савременог српскохрватског књижевног језика”, који је написан у октобру 1964. године, Милош Московљевић објашњава како се нужда за речником попут његовог већ дуго осећа, јер Вуков „Рјечник” није могао задовољити нове културне потребе Срба и Хрвата. Приступајући изради овог речника као свом задатку, који је почео да остварује у 79. години живота, одлучан и одговоран према идеји о прекој потреби за речником, али свестан да му животне снаге понестаје, аутор се скромно извињава: „Узевши у обзир да сам врло тежак посао под старе дане морао радити сам и на брзину, сасвим је при-

родно ако се у овој књизи буде нашло пропуста, омашки, па и нетачности, које ће се исправити у другом издању, ако га буде било.” У свом дневнику, овај речник оценио је као „главни смисао живота”.

У деветој деценији живота, радећи неуморно и упорно, завршио је речник у којем је обрадио чак 50.000 речи. Значењске црте које је представио у дефиницијама неких лексема могле би послужити као узор данашњим лексикографима. Ипак, због неколико одредница, Московљевићеви ставови изнесени у речнику оцењени су као „противни духу Устава СФРЈ, нашој револуцији, федеративном уређењу и народној равноправности”, а он је проглашен за „великог реакционара, хрватождера и противника равноправности и тековина револуције и социјализма”. Целокупан тираж речника био је уништен.

Замерено му је, на пример, што у обради речи „Илиндан” није споменуо Илиндански устанак, а у речнички чланак именице „обзнана” није унео Обзнану Краљевине СХС из 1920, којом се забрањује рад КПЈ. Узалуд је Московљевић објашњавао разлике између речника и енциклопедије – његова образложења нико није хтео да објави. Критикован је и зато што није обрадио реч *Хрваиш*, као и због начина на који је дефинисао речи *чејник* и *србовашти*. Истакнуто је да је кроатизме *ласовир* и *лазба* потцењивачки прогласио дијалектизмама, а занемарено је да је већина кроатизама ипак пронашла своје место на страницама речника. Није примећено да је с истим образложењем (каткад оправдано, а понекад превише искључиво) критиковао и речи *обрис*, *ојаван*, *одумрејши* и многе друге које су користили и Срби и Хрвати.

Према речима И. Шијаковића, уредника другог издања овог речника, „критика се ширила без ваљане анализе књиге и убедљивих аргумената. А зашто би се критичари и трудили да читају књигу када је један од њих (Александар Вучо) изнео мишљење да ’не треба бити лингвист, ни филолог, ни лексикограф’ да би се пронашла ’црна нит шовинистичког менталитета’. То нам говори да је критика била нестручна и злонамерна, да се базирала на идеолошком и политичком тумачењу речи, а запоставила филолошку и лингвистичку страну.”

Иако је преживео много непријатности у вези с речником, Милош Московљевић се није предао – тражио је начин да се књига поново објави, а док је чекао, уносио је измене у текст. Ево како је тај период описао Московљевићев биограф

Момчило Исић (2017: 506): „Ударац добијен уништењем Речника ипак није потпуно сломио стаменог динарца. Он није губио наду да ће његово дело поново угледати светло дана. Тако је у дневнику 29. јуна 1966. записао: ’Олга је данас разговарала у *Просвети* па је чула да су сви тамо на мојој страни у питању мога Речника, о којем је проф. Алексић дао одлично мишљење. То значи да ће га доцније *Просвети* можда издати’ [...] После двомесечног марљивог рада, у дневнику је 10. децембра 1967. записао: ’Завршио сам исправљање Речника и попуњавање јер је било много погрешака и пропуста. Сад треба да чекам и могућност штампања.’” Нажалост, ауторове измене и допуне никада нису објављене.

Утеху пружа истина да, упркос свему, велики културни подухвати не могу остати заувек заборављени и најчешће пронађу пут да испуне своју мисију. Московљевићев речник, који је сачуван у тридесетак примерака, од којих је један годинама брижљиво чувала и крила кћерка Олга, поново живи захваљујући издањима из 1990. (Аполон) и 2000. године (Гутенбергова галаксија).¹

2. ЈЕЗИЧКИ САВЕТНИК. Пун назив Московљевићевог речника гласи *Речник савременој српскохрватској књижевној језика са језичким савешником*. Као што је речник био занемарен, заборављен је и Московљевићев *Језички савешник*. У питању је апендикс речнику, који се састоји од 106 страница штампаних врло ситним словима, што значи да би обим овог приручника био далеко већи да је штампан уобичајеним фонтом. Предмет овог рада јесте осврт на овај саветник, и то у вези с најосетљивијим његовим делом, а то је однос Милоша Московљевића према нормирању лексике српског (тада српскохрватског) језика. Управо је његов однос према лексици, односно „суђење речима”² изазвало хајку, каква није запамћена у српској култури током целог XX века. Покушаћемо да дамо објективан поглед на Московљевићев однос према лексици, имајући у виду лингвистичке, а не идеолошке критеријуме.

¹ Неки делови овог уводног излагања о Московљевићевом речнику преузети су из Драгићевић (2020).

² Синтагму *суђење речима* користи Мирослав Николић у Предговору једнотомног *Речника српскога језика* Матице српске, желећи да нагласи да је Матичин једнотомник настао скраћивањем шестотомника на основу критеријума који нису били сасвим прецизни.

Три чињенице привлаче пажњу. Прво: дефиниције и теоријски приступ неким лексичким слојевима значајно се разликују у Московљевићево време и данас. Друго: иако је од времена када је настао Московљевићев речник прошло само пола календарског века, лексички систем српског језика доживео је знатне промене. Треће: тек када се пажљиво прегледају све нормативистичке напомене Милоша Московљевића, може се донети закључак о његовом односу према кроатизмима.

На самом почетку, треба имати у виду да је питање језичке норме веома осетљиво, а то се нарочито односи на лексичку норму, и да је флексибилност у вези с тим питањима врло важна. П. Пипер и И. Клајн, у предговору своје *Нормативне граматике*, наглашавају да нормативна лингвистика није исто што и прескриптивна лингвистика, јер је прескриптивна оличена „пре свега у лингвистичким дескрипцијама које су се имплицитно или експлицитно прописивале као обрасци узорног језика, док нормативна лингвистика доста пажње, а понекад и већи део пажње, поклања и оним језичким појавама које у извесном смислу представљају мањи или већи отклон од књижевнојезичке норме” (Пипер и Клајн 2013: 14).

М. Московљевић је, међутим, често био изричит у изношењу свог мишљења и могуће је да је управо такав приступ привукао пажњу његових цензора. Описујући стање српскохрватског језика после Другог светског рата, он је приметио да су се „социјални односи из основа изменили са све јачим учешћем у привредном и јавном животу људи из широких народних слојева разних крајева, с различитим језичким особинама; разне локалне особине почеле су се мало по мало увлачити у књижевни језик” (стр. 917).³ Он критикује кованице које се граде у нашем језику, а које су често „супротне духу нашег језика”. Такође, осуђује и људе који „потпадају под утицај” Руса, Немаца, Француза и Енглеза, користе непотребне позајмљенице, „неки и нехотице, а неки навлаш, да би показали своју културност и ученост” (стр. 918). Језик се, сматра Московљевић, „обраћа разуму, те у њему не сме бити неправилности, рогобатности, новотарија, непознатих речи, јер све то замрачује јасност, без које нема тачног схватања, па не може бити ни споразумевања” (стр. 918).

³ За потребе овога рада користили смо Речник Милоша Московљевића у издању београдског Аполона (1990).

Не би се могла оспорити потреба да језик буде јасан, али у лексички није лако оценити које су речи рогобатне, које непознате и које су добар пример за новотарије. Има речи које су преко потребне писцу или научнику да што прецизније именује неки појам, а које би један стручњак оценио као рогобатне новотарије, а други као добродошле новине. Нормативиста не би себи смео дозволити да избацује из језика њему непознате речи јер оне, можда, нису свима непознате. Лексичка норма осетљивија је од свих осталих и поставља се питање постоји ли она на општем језичком плану или се о њој може говорити само на нивоу одређених функционалних стилова и, још уже, на нивоу конкретних текстова.

У поглављу о стилистици, Московљевић истиче јасноћу као главну одлику доброг стила, а тек затим придаје значај лепоти. Јасноћа се постиже чистотом језика, складношћу и сажеташћу реченица. Лепота стила постиже се „избором речи, једрином и глаткошћу реченица”.

Као погрешке против јасности стила, Московљевић наводи употребу архаизама, варваризама и провинцијализама (стр. 1009). Данас се, међутим, употреба архаизама не сматра огрешењем о норму. У вези са нормативним статусом архаизама у српском књижевном језику, А. Милановић (2006: 298) сматра да се лексички архаизми потврђени у било ком функционалном стилу савременог српског стандардног језика морају третирали као саставни део стандардне лексике. У супротном би посматрање овог слоја лексике као некњижевне довело у питање статус књижевноуметничког и публицистичког стила у стандардном језику.

Данас се архаизми дефинишу као „речи које су припадале неком прошлом раздобљу, али су у савремено време потиснуте из активне употребе, па се њихова спорадична појава у неким стиливима савременог језика оцењује као архаична и стилски обележена” (Радовић- Тешић 2009: 33). М. Московљевић их, међутим, дефинише као речи „које су унете у наш савремени књижевни језик као наслеђе из старословенског преко српкословенског, рускословенског и славеносрпског” (стр. 1009), засатареле су, а могу се користити у архаичном стилу, нпр: *враї*, *жезло*, *жрїва*, *надежда*, *оїечесїво*, *їовелїа*. У савременој србистици, архаизми се не препознају по пореклу, већ по застарелости. Осим тога, *жрїва* и *їовелїа* не спадају у архаизме јер се и данас активно користе.

Занимљиво је да Московљевић дели стране речи на *туђице* и *варваризме*. Туђице су позајмљенице којима се попуњавају лакуне у лексичком систему нашег језика. Многи термини су туђице (нпр. *астрономија*, *алѐбра*, *нихилизам*, *материја*). Московљевић сматра да термине не треба замењивати никаквим нашим кованицама, чиме отвара теоријски осетљиво питање о односу према страним речима. „Многи употребљавају стране речи, иако за исти појам имамо своје речи, било исконске, било добре кованице. Такве речи зовемо варваризмима” (стр. 1010). Дакле, варваризми се разликују од туђица по томе што спадају у стране речи за које постоји замена у српском лексичком фонду. Већ је из самог термина јасно да према варваризмима треба имати отпор јер спадају у нежељене странце, баш као што су Стари Грци нежељене странце називали варварима. Иако данас, у време глобализације, у свим језицима, па и у српском, има много позајмљеница, у србистичкој и(ли) славистичкој терминологији не разликују се термини којима се именују позајмљенице које су мање или више добродошле у језик.⁴

Имајући у виду заједнички српскохрватски језик, Московљевић сматра да већину провинцијализама (лексема које нису пожељне у књижевном језику јер су карактеристичне само за једно место или регију) употребљавају Хрвати јер користе кајкавизме и чакавизме, али је и бохемизме (као и неке италијанизме и хунгаризме) уврстио у хрватске провинцијализме и тиме увео још један тип позајмљеница, а то су позајмљенице-провинцијализми. Као пример за бохемизме који спадају у ту групу, Московљевић (стр. 1011) наводи: *дикобраз*, *дојам*, *досџаџан*, *дражба*, *јесло*, *јраносџај*, *назор*,

⁴ Сличан (иако не сасвим исти) поглед на појам и термин *варваризам* наилазимо у *Енциклопедијском лексикону Мозаик знања. Српскохрватски језик* (1972): „погрешни језички облик – реч или израз – добијен под утицајем каквог страног језика. Варваризам је, на пример, реч *џојлификација*, која је добивена према језички оправданој речи *електрификација*, зато што је наставком *-ка/-ција* могуће у сјј изводити речи само његовим додавањем на исте – стране речи, а не домаће.” У савременом српском језику има много речи које попут *џојлификације* спадају у хибриде, тј. састоје се из домаћих и страних морфема. Грађење таквих речи не сматра се огрешењем о лексичку норму, а оне не спадају у посебан, непожељни, тип позајмљеница.

йозор, нейойир, ойейовайи, оййовијед, йлин, йлоха, йрвошан, йредносй, йрсиодоба, йроневјериши, скуйина, смјер, сйрој, йлак, часоис. Неке од ових речи садржи и српски стандардни језик и нимало се не осећа да су у било ком смислу маркиране (нпр. *йлин, йредносй, йроневерйиши, скуйина, смер, часоис*).

Московљевић с правом критикује претеривање са пуризмом и наводи примере неких неуспелих превода енглеских и француских придева на *-able, -ible*: *обојљив, сачувљив, одбацљив, надгледљив, несузбијљив, недобијљив найтрај* и др. Ипак, неки од ових придева које је аутор навео и који су му деловали сасвим необично и неприхватљиво, сачувани су до данас и уклопљени у савремени српски стандардни језик, на пример, *йројусйљив* или *сазнайљив*.

„Као што постоји и мења се мода у одевању и обувању, у уметности и књижевности, у разним људским навикама и укусима, она постоји чак и у језику, тј. у употреби неких речи и израза друкчије него што већина ради, с поремећеним и погрешним значењем, и то не из потребе да се језик обогати јасношћу и лепотом стила, већ просто ради истицања себе, било ученошћу, било имитовањем некога” (стр. 1011). Овако М. Московљевић објашњава појаву помодних речи, а као примере за њих наводи ове лексеме: *акумулација, бремений, даљни* (ум. *даљи*), *догайни, кайацийейи, насйуй, одумреши, освојши, йодручје, йойрмиши, йревазићи, йрејознайи, йрорадиши, редослед, рејродукија, сајледайи, сајледавайи, смер, шу и йамо, усмерйиши*. Дословно све речи које Московљевић одређује као помодне користимо данас као сасвим уобичајене лексеме стандардног језика, не осећајући да су маркиране, а још мање да постоји начин да се појмови исказани њима изразе на неки другачији начин. *Йодручје*, једна од лексема коју Московљевић, године 1964, одређује као помодну и непотребну, само 27 година касније (у *Језичком йриручнику*, објављеном 1991. године, стр. 155), Иван Клајн топло препоручује: „*Раздобље, йодручје, обележје* – именице које се пречесто заборављају за љубав интернационализма *йериод, йерйшорија, односно каракйерисйика*.” Овај пример указује на чињеницу колико је варљиво лексичко нормирање и до које мере време утиче на промену утиска о прихватљивости неких лексема.

3. Речник НЕПРАВИЛНОСТИ. У *Речнику нейравилносйи* (стр. 1013–1023), М. Московљевић даје препоруке у вези с употребом одређене, изабране лексике. Скренућемо пажњу на

неке предлоге који из данашње перспективе привлаче пажњу. Примере ћемо груписати према типу лексичке погрешке коју Московљевић истиче.

3.1. Речи чије значење погрешно употребљавамо. У вези с именицом *армија*, Московљевић објашњава да се она до Другог светског рата употребљавала искључиво са значењем *велика оперативна војна јединица*, а да је значење *целокупне оружане снаге једне државе* било резервисано за именицу *војска*. Московљевић опомиње да треба правити разлику између значења ове две лексеме. Она се, међутим, не прави, па се *армија* и *војска* употребљавају као синоними. Да смо послушали овај савет, наш језички израз био би прецизнији.

Глагол *бићисаћи* не значи исто што и *бићи*. Потиче од турске речи *bitmek* и значи *проћи, минути*, нпр. *било ја бићисало* (што значи *било ја прошло*). У Речнику САНУ, *бићисаћи* = *бићи* и *бићисаћи* = *проћи* обрађују се као синоними. За *бићисаћи* (*проћи*) наводи се неколико примера, а за овај Московљевићев се прецизира да је забележен у Вуковом Рјечнику.

Можда претрото, Московљевић предлаже да се придев *бременији* користи само у женском роду и само са значењем *трудна*, а да је апстрактно значење остварено у синтагми *бременији шренушак* „у нашем језику бесмислица”.

Дојуси као *одсуство, одмор, расјуси* не треба користити, јер *дојуси* је синоним глаголској именици *дојушићење*. Ова именица се данас ретко употребљава, а и кад се користи, обично је то са значењем које аутор не препоручује.

Глагол *одвијати* (*се*) јесте антоним глаголу *завијати* (*се*). Погрешно се употребљава као синоним речи *развијати* (*се*), нпр. *Посао се добро одвија*. Доказ да је ово значење неприкладно може се видети у употреби његовог перфективног парњака *одвићи* (*се*), који не допушта такво значење. Не може се рећи: **Проучавање се добро одвило* или **Пријатељство ће се одвићи*.⁵

Глагол *одумрећи* често се користи са значењем *умрећи, изумрећи*, нпр.: *Држава ће одумрећи*. „Глагол својим склопом не може то значити, већ сасвим обрнуто, тј. *оживећи*, онако исто као што *одузећи* значи нешто супротно од *узети*,”

⁵ Ово је леп пример аргументације којом се указује на језичке, системске, разлоге због којих се неко значење не може прихватити.

одвезајџи супротно од *увезајџи*, *ојџисајџи* супротно од *ујџисајџи*.⁶

У вези са глаголом *освојџи*, Московљевић примећује: „Погрешно се говори *освајање* науке, као да је наука неко утврђење које други бране, па је треба јуришем заузети: треба рећи *усвајање науке*.”

Као што је већ споменуто у овом тексту, Московљевић се здушно противио употреби именице *јодручје* са значењем *обласи*, *крај*, *јредео*, *место*, *село*, *јрад*, *јшерјџорја*, *ајтар*. Основно значење ове именице јесте „оно што је под нечијом руком” и то у апстрактном смислу: *делокруј*, *обласи*, *сфера јнјересовања*.

Глагол *јпревазиђи* оцењен је као помодна реч која се користи уместо *јремашијџи*, *надмашијџи*, *савладајџи*, *ојкло-нијџи*.

Прехладајџи се и *јрехлада* јесу провинцијализми. Када би се човек прехладио, био би мртав, каже Московљевић. Зато је боље *озејси*, *назејси*, *назеб*.

Глагол *сајледајџи* значи *видејџи нешијо врло удаљено*, нпр.: *Пуј се ојшејо, ја му не можеш краја сајледајџи*. Међутим, овај глагол се почео користити са значњем *јроучијџи*, *размојријџи*, *исјџијџи*: *Још нека јијџања јпреба сајледајџи*. Ова употреба је данас сасвим уобичајена и наводи се као значење у речницима савременог српског језика. Московљевић се чуди и новим речима *сајледавање* и *сајледавање*.

Не свиђа се Московљевићу што је у наш језик позајмљен бохемизам *смер* и што га многи користе уместо *јравац*. Међутим, у термилошкоком фонду физике, *јравац* и *смер* немају исто значење, јер правац има два смера. То значи да је бохемизам утицао на прецизирање изражајних могућности нашег језика, па је зато добродошао.

3.2. Стране речи које треба заменити домаћим. Уместо француске речи *асорјџман*, Московљевић предлаже *избор*. Прикладнијом од руске речи *блајодаријџи*, аутор сматра *захвалијџи*, али се залаже за *блајосјање* уместо чешке речи *добробјџи*. *Влак* је превод немачке речи, па је боље *воз*. *Гласо-*

⁶ Рекло би се да Московљевић овде није у праву, јер префикс *од-* у *одумрејџи* не значи *сујројносјџи* у односу на значење основној *лајола*, већ *извршење*, *окончање радње или сјања*, нпр. *одрасјџи*, *одсвирајџи* итд.

вир је лоше похрваћена немачка реч, па је боље *клавир*. *Дозна-чиши* и *дознака* представљају превод са француског и зато је умесније користити *уиуишиши* и *уиуишица*. *Дозвола* и *дозволи-ши* су руске речи, па је примереније употребљавати *доиуишише-ње* и *доиуишиши*. Боље је *докоиаши се*, *дочейаши се* него *домо-ћи се* (јер је ово друго настало према немачком моделу).

3.3. Страна реч којој треба дати предност у односу на домаћу. *Касарна* је страна реч, али јој Московљевић даје предност у односу на лоше сковану *војарну*. *Музика* („реч коју имају сви културни народи“) има предност у односу на *лазбу*, *занаш* (турцизам познат у народу) примеренија је у односу на *обрш*.

3.4. Лоше кованице од страних речи. Изгледа да је било потврда за прилог *безодвлачно*, за који Московљевић каже да представља лош превод немачке сложенице и предлаже *неодложно*. *Заосиавишиина* је неприкладна кованица, боље је *осиавишиина*. *Знаносш* је такође кованица коју треба заменити именицом *наука*. Боље је употребљавати *нейосредан* него *израван*. *Наводно* треба избегавати, а дати предност данас непостојећем лексичком решењу *божем* или постојећем *шобож*. *И наобразба* је лоша кованица, боље решење је *обра-зовање*. *Обрис* је мало измењена немачка реч, боље је корис-тити *наурш*. *Отаван* је бохемизам, умеснији су придеви *тадан* или *мрзак*. *Редослед* је германизам, прикладније је *ред*, *низ*.

3.5. Непожељне синтагме и конструкције. Московљевић се залаже за синтагму *шоложиши ишиши* у односу на *даши ишиши*. Правилно је *добииши* у (тежини) уместо *добииши на* (тежини). Више је у духу српског језика *захвалиши на* (помоћи) него *захвалиши за* (помоћ). Погрешно је *насиавиши* (рад) *на ошравци* или *насиавиши са* (својим говором), треба *насиавиши* (оправку, свој говор). Уместо *шочейши с* (радом, песмом), правилно је *шочейши* (рад, песму). Уместо *шоносан на* (некога) треба *шоносши се* (неким), јер је ово прво германизам. Уместо *сшремаши ишиши* треба *сшремаши се за ишиши*, јер се не спрема испит, већ се особа спрема за испит.

3.6. Домаће речи једне према другима. Придев *дога-шши* треба избегавати јер је настао додавањем придевског суфикса на непостојећу именицу **догаши* (као *враш* – *врашши*, *шуш* – *шущи*). Боље је *дошунски*. *Зајушшрак* је провинцијализам, боље *доручак*.

Именица *законийџосџ* не значи исто што и *закон*, јер потиче од придева *законийџ*, који значи *који је учињен љо закону, џиј. љо љравним љројисима*, па се *законийџосџ* може односити само на поступање по људском закону, али не и по природним законима који се односе на збивања. Неправилно је рећи да у сунчевом систему владају четири законитости. Да би то објаснио, Московљевић каже да *законийџ* значи исто што и *лејалан*, „а кружење Земље око Сунца није ни легално ни нелагално.”

Обавийџи, обављайџи су „књишки измишљене, канцеларијске речи” са значењем *свршиџи, свршавайџи*.

4. ЗАКЉУЧАК. Увид у препоруке које Милош Московљевић наводи у свом *Језичком савейџнику* омогућавају оцртавање основних линија његовог разумевања лексичке норме. Према његовом уверењу, српски језик, као и сваки други језик, има своју унутрашњу логику која не сме бити нарушена упливом унутрашње логике других језика, не зато што су други језици у неком смислу мање вредни од српског, већ зато што се тако нарушава систем. Нарушен систем подразумева губљење могућности предвиђања значења и употребе лексичких јединица, а чим тога нема, угрожава се и јасност – главна одлика доброг стила, а „језик се обраћа разуму”.

У време када је *Савейџник* написан, половином прошлог века, урушавање унутрашње логике српског језика било је нарочито заступљено на синтагматској језичкој равни. Највећи број Московљевићевих напомена односи се на нелогичне спојеве префикса са речима на које су додате, затим на непримерене спојеве творбених основа у сложеницама или на необичне везе између предлога и лексема с којима се употребљавају. Префикси и предлози имају различита значења и употребне могућности у различитим језицима и зато се не може увек просто превести и преузети неки спој из другог језика. Законитост која спаја те јединице у одређеном језику понекад не постоји у нашем језику, па ако се буквално пренесе, може збунити говорнике. Буквални преводи префиксираних лексема или предлошко-падешких конструкција због тога могу бити веома штетни, па је боље позајмити страну реч него уводити у систем нашег језика недозвољен спој, иако се он састоји од домаћих творбених елемената. Није се Московљевић изјашњавао против кроатизама, а још мање против Хрвата, већ против утицаја, пре свега, немачког, затим чешког, а онда и францус-

ког, па чак и руског језика на лексички систем српског (тада српскохрватског) језика. Подигао је глас против лоших кованица и преведеница из страних језика јер се осетио одговорним да помогне у очувању унутрашње логике нашег језика. Таквих кованица било је много више у хрватском него у српском језику, па је, природно, наводио више примера за „накарадну лексику” коју су Хрвати употребљавали.

Милош Московљевић је преводио са руског и енглеског језика, био је одличан познавалац и других страних језика, па је у страним утицајима лако препознавао њихово порекло, као и степен неуклопљености језичких обележја страних језика у нашем језику. Да није био полиглот, не би примећивао механизме угрожавања српског језика под утицајем страних језика. По томе је Московљевић био посебан јер многи србисти нису (били) способни да у страним језицима пронађу референтни оквир када треба да оцене и процене језичке промене у српском језику. Критиковали су га они којима су страни језици били непознати и који нису ни могли да разумеју шта значи дух једног језика. Да би се могло говорити о духу народа, онда и његов језик мора има препознатљив дух, а свако ко је изучавао стране језике и удубљивао се у њих разуме да сваки језик има своју унутрашњу логику, која се нарочито огледа у законитостима спајања морфема у лексеме, лексема у речи, речи у реченице. Везе између пунозначених речи са помоћним, као што су спојеви именица са предлозима, представљају осетљиве саставнице увезане у систем који одликује изузетна префињеност и дубока прецизност. Када се невештим, непромишљеним превођењем тај систем наруши, онда је то велики проблем, јер се тиме угрожава рад зглобова језичког система неког језика, а ти зглобови чине систем функционалним.

Московљевићеви критичари се нису потрудили да ово примете.

Извор

Милош Московљевић, *Речник савременог српскохрватског књижевног језика с језичким савешником*, друго издање, Београд: Аполон, 1990.

Библиографија

Драгићевић 2018: Рајна Драгићевић, *Српска лексика у прошлости и данас*, Нови Сад: Матица српска.

Драгићевић 2020: Рајна Драгићевић: Речници на ломачи, *Полиџика*, 6. април 2020.

Ивић и др 1991: Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, *Језички њриручник*, Београд: Радио-телевизија Београд.

Исић 2017: Момчило Исић, *Милош Московљевић 1884–1968, живој и дело*, Београд, 2017: Службени гласник.

Милановић 2006: Александар Милановић: „Статус појма и термина лексички архаизам у србистици”, *Научнин састјанак слави-стиа у Вукове дане* 35/1, 293–305.

Пецо и Станојчић 1972: Асим Пецо и Живојин Станојчић (уредници и редактори), *Енциклопедијски речник Мозаик знања. Срјскохрвајски језик*, Београд: Интерпрес.

Пипер и Клајн 2014: Предраг Пипер и Иван Клајн, *Нормативна ѓрамајика срјској језика*, Нови Сад: Матица српска.

Радовић-Тешић 2009: Милица Радовић-Тешић, *С речима и речником*, Београд: Учитељски факултет Универзитета у Београду.

Шијаковић 1990: Иван Шијаковић: „Напомена уз друго издање”, у: Милош Московљевић, *Речник савременој срјскохрвајској књижевној језика с језичким савешником*, друго издање, Београд: Аполон, 1990, 3–4.

СРПСКИ ЈЕЗИК У ЗВАНИЧНОЈ И НЕЗВАНИЧНОЈ УПОТРЕБИ У ЦРНОЈ ГОРИ

Велики историјски моменти: падови или успони једнога народа дуго се припремају и сазријевају, ништа не настаје одједном нити се одједном може ријешити. Знамо да све озбиљно у животу једне заједнице почива у њеној духовности и култури, зато су и ти најтежи насртаји на неки народ, у ствари, насртаји на културу и духовност, а првенствено на језик, који је свезнање, тј. добро чувани народни архив, који све памти, све записује, свему даје смисао и који је као свједок који је преживио вјекове, најпоузданији тумач свијета, историје, догађаја и људских судбина у којима народ и појединци учествују. Језик ствара смисао, а смисао одређује и уређује начин живота. Као колективна свијест народа, језик је и најважнији градивни материјал за генерације које долазе. Као такав, српски језик је засметао онима који су, безумно бјежећи од самих себе, на почетку 21. Вијека, кренули да у срцу Европе, стварају новог човјека, новог Црногорца, који су ријешили да разједине, раздome и раскуће све оно што је један страдални хришћански народ с муком кућио и баштинио кроз вјекове. Али, како наш народ каже: много ашова треба док се истина сахрани, тако смо и ових дана свјedoци да су погријешили они који су на Црну Гору гледали само као на земљу садашњости, то је и стара земља богате прошлости и искуства, која је из дубине вјекова проговорила снагом вјере и вјерности Богу и светињи, позивајући нас све на пут покајња, праштања и љубави. Вишемјесечне литије и молебани показали су да је часни крст најтврђи громобран над идентитетом овога народа.

Као лингвистички, значи природни и стандардизовани језик, српски језик у нашој држави, почетком 21. вијека, почиње угрожавати његова локална и вјештачки исфорсирана варијанта под именом тзв. црногорског језика, мада је о црногорском као посебном језику, већ раније говорио и писао про-

фесор Војислав Никчевић, који је тада на Наставничком факултету у Никшићу предавао Словеначку књижевност, и кога, руку на срце, нико од тадашњих професора а ни многе генерације студената нијесу узимали много за озбиљно...

Али, када је политика надвладала здраву друштвену стварност, у Црној Гори је на мала врата, преименовањем у школама наставног предмета српски језик у матерњи 2004. године уведен у ствари тзв. црногорски језик, иако се огромна већина грађана изјаснила да говори српским, и упркос томе што је тај језички израз само верзија или варијанта српског језика ијекавског изговора, са мањим локалним специфичностима, и уз вјештачко јотовање без граница.

У тренутку кад језички и уопште идентитетски инжењеринг, који се граничи са опасним лудилом, почиње да се остварује посткомунистичко црногорско друштво, дубоко атеизирано и морално посрнуло, намеће нове вриједности а као врховно божанство истиче државу, захтијевајући да се том идолу, принесе на жртву све: и савјест, и вјера и памет и наука, и језик и нација, умјетност и медији, образовање и васпитање, једном ријечју све видљиво и невидљиво. Намеће се један нови свецрногорски, начин размишљања и усконационалистички модел у разумијевању свијета. Из конвертитског осјећања немоћи и комплекса све што као предзнак има придјев српски преименује се, поништава, излаже порузи и покуди. Постепено потискивање одређених ријечи, које означавају српски етнос, а поготово потискивање ћирилице као вјековног писма врши се како би свака непожељна и „политички некоректна“ мисао постала незамислива. Ограничавањем броја расположивих ријечи власт перфидно ограничава и људско мишљење: ако не постоји језички израз за нешто, не може постојати ни мисао о томе. У тој транзицији из српске културе у црногорску, које се постављају као два непомирљива пола, релативизује се свака истина, па и она научна и лингвистичка зарад идеолошке користи. Као каква цигла од папира, узиђује се тзв. црногорски језик у грађевину црногорске државности.

Године 2004, нас 27 професора средњих школа из Никшића и покојни Вуко Велаш из Херцег Новог, добијамо отказе са посла због противљења преименовању српског језика, које није било законито јер се противило тадашњем Уставу у коме је стајало да је службени језик у Црној Гори српски. Почиње-

мо са протестима у Никшићу, за које смо у почетку имали и солидну подршку. Смијем да тврдим да су ти свакодневни четворомјесечни протести, све док нас у јануару није омео снијег, били и нека врста претече, претходнице данашњим литијама за одбрану светиње. Наша отпуштања са посла наређује тадашњи премијер Мило Ђукановић, уз образложење да смо, о гле чуда, „питање своје егзистенције ставили у функцију политичких и партијских интереса“ (Новости, 7. октобар 2004). Идентитет је често и начин да кажемо шта нијесмо и шта никада и никако не можемо прихватити.

У мају 2006, на покрадном референдуму, Црна Гора објављује своју независност, да би 2007, изгласавањем новог Устава, црногорски језик био проглашен службеним, док су српски, босански и хрватски језици „у службеној употреби“. О каквој се језичкој вратоломији и правничкој разлици овдје ради, ни до данас нијесмо успјели да сазнамо. Нажалост, и као посљедња тачка о нестанку званичне употребе српског језика у Црној Гори послужио је 2011. Године, договор опозиционих првака са тадашњим премијером Игором Лукшићем о наставном предмету црногорски-српски босански и хрватски језик, као условом да Брисел утврди датум почетка преговора о пријему Црне Горе у ЕУ. Овај несхватљиви пристанак опозиционих политичара о изједначавању тзв. црногорског и српског језика, гдје је црногорски као први у предности, је још чуднији, ако се има у виду да се и те 2011. Године, на попису поново значјна већина изјаснила за српски језик. Несхватљиво је опет њихово нечињење у јулу 2013. Године, када је на захтјев Матице црногорске Уставни суд донио решење у којему се каже да је употреба српског језика у школама неуставна и незаконита. Нажалост, мада то стално морамо да понављамо да бисмо схватили своје грешке, као да су опозициони политичари око питања језика више размишљали о прагматичној страни политике него о суштини нашега бића које се дроби и разара. Влада Игора Лукшића (читај ДПС) их је народски речено „превела жедне преко воде“, а они је ни до данашњег дана нијесу позвали на одговорност и оптужили за превару.

Данас, званично се у Црној Гори српски језик учи само на Одсјеку за српски језик на факултету у Никшићу, а незванично га у његовој стандардизованој књижевној или исквареној, провинцијалној црногорској форми говоре сви, јер овдје другог језика осим српскога и нема. Нажалост, наши полити-

чари, а ни народ великим дијелом, нијесу схватили да стављајући знак једнакости између српског и тзв. црногорског језика, који је садржајно и изражајно веома скучен, сведен на демагогију и пропаганду, није мање погубно од изједначавања праве и лажне цркве, само што језик, за разлику од Цркве, од имовине има само нас који га волимо, његујемо и чувамо. Поред тога, наука, па онда и лингвистика, за разлику од политике, не зна шта је компромис. Убудуће не би више смјели, политичари без питања струке и науке, да рјешавају овако важна, суштинска питања. Како би рекао Вук Караџић: „Како који зареже перо да пише, он већ одмах почне мислити како ће језик поправљати, а не како ће га учити.“

На крају, постваља се питање шта нам ваља радити. Познато је да човјек, упркос свему и изненада, често највишу снагу покаже тамо гдје је најболније сломљен. Све је мање простора за узмицање и попуштање. Прво што треба да учинимо, и на шта имамо потпуно право и обавезу, то је да српски, као већински језик у Црној Гори вратимо у школе и у наставне програме. Поуздани показатељ да је то неопходно је српска књижевност. Да бисмо се опоравили морамо се подићи и супротставити онима који су хтјели и имали чврсту намјеру да ријеку нашег бића скрену у туђе корито, бришући наше завјетно опредјељење, наше претке, свети језик на коме је прво што је записано била молитва Богу, наше слике и предања, нашу књижевност и умност до које је српски народ у свом прегнућу према Богу, истини и правди стигао.

ЕСПЕРАНТО У ЦРНОЈ ГОРИ

Причу о есперанту у Црној Гори почећемо констатацијом: есперанто је језик. То је међународни језик. Есперанто је жив језик. Он има сопствену изворну и преведену књижевност, има листове и часописе, има људе који га говоре на свим меридијанима, има и дјецу којој је то матерњи језик, има своју културу и развија се као сваки живи језик. На овом језику се одржавају скупови, сусрети, конгреси, стручни састанци, књижевне вечери, пишу пјесме, приче и романи, воде стручне и научне расправе, изјављује се љубав, псује се и свађа. Да додамо то је плански језик, он нема изузетака, у њему сваки глас има свој знак, а огроман број ријечи које се на исти или сличан начин изговарају у различитим језицима су део његове лексике. Основе тога језика дефинисао је пре 143 године пољски љекар јеврејског поријекла Лазар Лудовик Заменхоф.

Лазар Лудовик Заменхоф се родио и живио у граду Бјалистоку (данашња Пољска, а у његово вријеме дио руског царства). Живио је у улици у којој се говорили разни језици: пољски, литвански, немачки, руски, јидиш... Често су избијали сукоби због међусобног неразумијевања. Као младић сматрао је да би језик који би сви разумјели био рјешење за сукобе. Када је завршио студије и постао очни лекар у Варшави он је ту своју идеју претворио у уџбеник. Тај уџбеник је међу есперантистима познат као *Прва књиџа* (La Unua libro).

Идеја није била нова, али је предлог новог језика био једноставан, лако памтљив, прихватљив. *Прва књиџа* се појавила 26. јула 1887. године. Занимљиво је шта се десило са том лијепом идејом послѣ 143 године.

Од оног јулског дана 1887. године када се појавила такозвана *Прва књиџа* (La Unua libro) ускоро ће вијек и по, а језик који је тада покренуо Л. Л. Заменхоф још живи. Чак би се

могло рећи да је у добром здрављу. Додуше, још није победио, није постао језик Уједињених нација ни Европске уније. Али есперантисти се надају.

Уосталом, добре идеје тешко пролазе. А нада посљедња умире.

О језику

Занимљиво је да Заменхоф није направио готов језик. Он је предложио „незавршен“ језик, односно он је предложио основна граматичка правила (16 правила без изузетака), начин на који треба да се праве ријечи и начин усвајања ријечи када постану међународне. Све остало је оставио језичкој пракси. То је значило да ће се језик развијати кроз свакодневну употребу. Захваљујући томе есперанто је данас израстао у потпуни говорни и писани језик који има богате изражајне могућности и користи се у цијелом свијету.

Основу есперанта чине западноевропски језици. На његову синтаксу и морфологију знатно су утицали словенски језици. Непромјенљивост морфема и неограничене могућности да се комбинују наставци чини га сличним кинеском језику. Међутим, по унутрашњој структури има неке заједничке особине са турским, јапанским и свахилијем.

Када је створен језик се састојао од око 1.000 корјена од чега је било могуће образовати између 10.000-12.000 ријечи. Савремени рјечници есперанта данас садрже између 15.000 и 20.000 корјенова од којих се могу формирати стотине хиљада ријечи. Савремени српско-есперантски речник (његов аутор је аутор овог текста) садржи преко 100.000 ријечи. Развој језика контролише Академија есперанта која бира најбоља рјешења за нове ријечи.

Временом је све шири употреба језика у веома разноврсним областима људског живота и рада. Језик је својевремено био и забрањиван, а његови познаваоци и корисници прогањани и затварани. Стаљин је есперанто сматрао језиком космополита, а за Хитлера је овај језик био језик свјетског јеврејског покрета (творац језика је по националности био Јевреј). Јосип Броз Тито је изјавио да је учио тај језик и да га разумије. Заговорници употребе есперанта су многи познати људи у данашњем свијету, а идеје Заменхофа је прихватао и Фердинанд де Сосир, творац модерне лингвистике.

Организација

Не постоји званична статистика о људима који говоре овај језик. Поједини аутори тврде да језик говори између 100.000 и два милиона људи. Том статистиком обухваћени су људи који могу да пишу, читају књиге и воде расправе на овом језику. Међутим, постоји огроман број људи који су упознали основе овог језика, могу да воде на њему основну свакодневну конверзацију на путу, на улици, у продавници, да размјењују поруке. Таквих есперантиста, кажу неке процјене, на свијету постоји између два и пет милиона.

Есперантисти, они најактивнији, који добро познају језик, удружују се у Свјетски савез есперантиста УЕА (Universala Esperanta Asocio). Ова организација, чије је сједиште у Ротердаму, обухвата преко 60 националних савеза и неколико хиљада индивидуалних чланова из 120 земаља свијета. Број есперантиста неочекивано брзо расте у Кини, Јапану, Ирану, Бразилу, у Африци, на Куби...

Способност за споразумијевање на есперанту може се стећи веома брзо. Мјесец дана послје почетка учења може се користити језик за дописивање или путовање. Лингвисти кажу да учење есперанта веома помаже учењу других језика. Пошто је учење у школама веома ријетко, есперанто се учи индивидуално. За такво учење постоје уџбеници на више од 100 језика. Посебан сајт за наставнике есперанта је <http://www.edukado.net>.

Послије констатације Генералне конференције УНЕСКО (1954) да резултати постигнути кроз есперанто у међународним односима одговарају циљевима и идеалима УНЕСКО, успостављени су званични односи УЕА и УНЕСКО. Свјетски савез есперантиста има статус придруженог члана у Организацији Уједињених Нација, Уницефу, Савјету Европе, Организацији Америчких Држава и Међународној организацији за стандардизацију.

Сусрети, конгреси, библиотеке

Есперантисти сваке године одржавају бројне сусрете, предавања, заједничке боравке. Највећи такав скуп су свјетски конгреси (Universalaj Kongresoj) који се сваке године одржавају у другој земљи. Први је одржан у Булоњу на мору, прошло-годишњи (104.) у Лахтију у Финској, а овогодишњи (105.),

због короне, одржаће се виртуелно, преко мреже, у Монтреалу у Канади. Београд је до сада био домаћин само једног свјетског конгреса (58. конгрес, 1973), а Загреб два конгреса (38. 1953. и 86. у 2001. години). Свјетски конгрес има врло интересантне пратеће догађаје: Међународни љетњи универзитет, Сајам есперантских књига, Књижевни конкурс (објављују се резултати и награде), Позоришно вече, Цјелодневни и полудневни излет, Национално вече земље домаћина, језички фестивали, Конгресни бал... Конгреси се одржавају у знаку Заменхофове бесједе са првог конгреса да се на конгресима „не сусрећу Французи са Енглезима, нити Руси са Пољацима, него људи са људима“. Разумије се, а на њима учествују људи из стотинак земаља који говоре тридесетак или више језика, али се све манифестације, разумљиво, одржавају без преводилаца, на заједничком језику.

На многим свјетским универзитетима међу разне лингвистичке курсеве укључен је и есперанто. У томе предњачи будимпештански универзитет, док се на универзитету у Познању може студирати и есперантологија. Библиотека Британског савеза есперантиста садржи нешто више од 20.000 књига на есперанту, а највеће збирке есперантске књижевности су у Међународном музеју есперанта у Бечу (као дио националне библиотеке Аустрије) и библиотека „Ходлер“ у Ротердаму, односно јавна библиотека њемачког града Алена.

У свијету, иначе, постоје професионална удружења есперантиста љекара, писаца, музичара, жељезничара и друга. Сви они издају своје новине, имају скупове, конгресе и сусрете, помажу активно ширење професионалне лексике есперанта. Млади есперантисти су удружени у Свјетску организацију младих есперантиста (TEJO = Tutmonda Esperanta Junulara Organizo) која има своје органе, лист и активности.

Књижевност

Есперантска књижевност је призната од Међународног ПЕН центра. Међу познатије есперантске живе писце данас убрајамо, између осталих, Тревора Стила (Аустралија), Иштвана Немереа (Мађарска), Споменку Штимац (Хрватска), Јулијана Модеста (Бугарска), а угледно место заузима и аутор овога текста.

Сва значајнија свјетска књижевна остварења већ су пре-

ведена на есперанто. Почело је то са Замехофовим преводом Библије и неких Шекспирових дјела, а током посљедњих година преведени су Хемингвејев *Старац и море*, Толкинов *Господар њрџенова*, Булгаковљев *Мајстор и Марјаритија*, Маркесови *Сто година самоће...* И књиге за децу од *Алисе и Вини Пуа*, преко *Пиџи дује чараје*, *Чаробњака из Оза*, па до *Аиџа и Еме* Игора Коларова преведени су на међународни језик.

На позорницама у разним крајевима свијета играни су Јонеско, Шекспир, Голдони... Филмова је знатно мање, али рецимо да је Чаплинов *Дикшајтор* титлован на есперанту. Музичари воле мелодичност међународног језика па су на њему пјевали и снимали Мајкл Џексон и Елвис Кастел, а у вријеме Југославије и Дијего Варагић. На есперанту редовно излази стотинак листова и часописа. Неки трају вијек, а неки деценијама. Овај језик је веома присутан и на интернету. Програме на есперанту емитују радио и ТВ станице из Аустралије, Бразила, Кине, Кубе, Естоније, Мађарске, Италије, Пољске... Редовну емисију на овом језику дуже од пола вијека има и Радио Ватикан.

Код нас се, осим Андрићевог романа *На Дрини ћуприја*, Његошевог *Горској вијенца*, на есперанту могу читати и *Устја љуна земље* Бране Шћепановића, *Темушин* Тибора Секела, Матавуљев *Бакоња фра Брне*, Сремчев *Пој Ђира и њој Сџира*, Витезовићеве *Чараје краља Пејра*, Јаковљевићева *Срџска џрилоџија*, роман Филипа Давида *Прича о љубави и смрти*, књиге о животу Милеве Марић, *Књија о Дијани Будисављевић*, и још неке. Од хрватских књижевника преведено је *Злашарово злашје* од Шеное, *Смрти Смаил аје Ченџића* од Ивана Мажура нића, Ловраков *Влак у снијеју* и *Доживљаји Пере Квржице*, *Чудновати доживљаји шејрија Хлаића* од И. Брлић Мажура нић, нека Крлежина дела, пјесме Тадијановића и Добрише Цесарића.

Како се оцјењује садашњи тренутак у историји овог језика који је створио пре 143 године варшавски офтамолог Л. Л. Заменхоф?

Језик је преживио, идеја није пропала. Такозвана унутрашња идеологија језика привлачи увијек нове поклонице. Језик се показао као добро средство споразумјевања, врло је једноставан и лак за учење, неутралан, може се брзо савладати, као логичан језик погодан је и за машинско превођење.

Ипак, није постао ни језик ОУН ни језик ЕУ. Или да не будемо децидни – још није постао.

Но, слично је било са многим добрим идејама, тешко их човјечанство прихвата. Невоља је овог језика (истовремено и врлина) што иза себе нема државу, економију, школство, пропаганду, све оно што имају национални језици. Он је сиромашан, а ово вријеме не погодује сиромасима.

Ипак, име „онај који се нада“ обећава.

Есперанто у Црној Гори

Есперанта је некада било у Црној Гори. Било га је и у оно вријеме када је он правио прве своје кораке. Данас га нема ни као организоване, а ни као појединачне активности. Црна Гора је једина нова држава настала на рушевинама Југославије која није оформила сопствену организацију есперантиста. Свјетски савез је покушавао да оформи организацију, али база је била слаба. Послије распада социјализма у коме су есперантисти добијали извјесна средства за функционисање, а најчешће и просторије у простору у коме су се окупљале такозване друштвене организације, они су се у новим условима нашли у небраном грожђу. Ваљало је имати довољан број чланова који су материјално способни да плаћају пристојну чланарину, да би се од ње могла плаћати најамнина просторија за састанке, можда претплата за неки часопис и простор за одржавање курсева. Сусрети са истомишљеницима из других крајева, трошкови телефона и поште, све је то тражило више новца него што су могли да издвоје углавном сиромашни есперантисти, најчешће пензионери. Посебну тешкоћу представљало је сакупљање и чување књига за библиотеку, као и трошкови размјене литературе, а у новије вријеме и трошкови интернета, одржавања сајта и сурфовања на мрежи, јер се огроман дио активности преселио у виртуелну реалност.

Из историје црногорског есперантског покрета

Занимљиво је да су новинари "Гласа Црногорца" уочили како расте популарност новог међународног језика, па су на то обратили пажњу и у свом листу. Тако је у званичном црногорском листу "Глас Црногорца" Ристо М. Поповић Чупић (1870-

1922) објавио пјесму Петра Прерадовића "Мој брод" на есперанту у пријеводу тада активног хрватског есперантисте Мавра Шпицера. Пјесма је објављена у броју 18 за 1909. годину.

"Ради занимљивости, а и да се види колико је тај нови језик благозвучан, доносимо овдје Прерадовићеву пјесму "Плови, плови моја лађо" у есперанту у пријеводу М. Шпицера" – пише као увод у текст пријевода пјесме. Посебно нам је интересантно да је "Глас Црногорца" пажљиво пратио сва културна збивања у свијету, па је уочио и да је послје првог свјетског конгреса есперантиста у Булоњу на мору овај "нови језик" добијао нове присталице, јер је на наредним конгресима у Женеви, Кембрицу, Дрездену, а те године у шпанском граду Барселони биле све више учесника и познавалаца језика.

Дајемо преглед познатијих црногорских есперантиста током 20. вијека. Већина њих је своје есперантске активности исказивала у разним крајевима ондашње Југославије, пошто је покрет у Црној Гори био доста ограничен. Ипак, активности је било, као што је било и љубитеља међународног језика.

Неколико црногорских есперантиста

Перо др Шоћ (1884-1966) из Љубостиња. Завршио је студије у Француској, гдје је 1916. године у Дижону и докторирао. Био је учесник Версајске конференције 1919. године. Есперанто је научио 1900. године. Бавио се историјом Црне Горе, књижевношћу и библиграфијом. Као уредник часописа "Наша пошта" (1930-1935) написао је више текстова о међународном језику есперанту.

Антоније Шкатарић (1906-1941), рођен у Матагужима, послје завршене гимназије у Подгорици студирао је медицину у Бечу и Загребу, где је касније и радио као љекар. Посебно се бавио социјалном медицином. Есперанто је научио 1929. и заједно са Ивом Лапеном водио у Загребу више студентских курсева. Био је дуже времена потпредсједник есперантиста Југославије. Сарађивао је у листу "Јужна звијезда" (La Suda Stelo), гдје је објављен и пријевод дијела његовог запаженог рада "Болести и друштвени положај". У току 1941. године усташе су га затвориле заједно са супругом Даринком и стријелили су их у августу 1941. године.

Томо Билафер (1896-1978), рођен у Стрпу, Бока Которска, економиста, радио у Југословен. железницама. Био више

године предсједник Есперантског друштва у Славонском Броду.

Стево Бољевић (1918-1943), рођен у Стијени Пиперској. Био је активни есперантиста у Подгорици, гдје је у средњој школи научио есперанто, а касније и у Загребу. Учесник НОБ. Проглашен је за народног хероја.

Миливоје Боби Булатовић (1915-1943), рођен у Церовици код Колашина. У есперантском покрету остао познат по оснивању Есперанског круга на Цетињу 1936. године. Погинуо на Сутјесци.

Радоје Дакић (1911-1946), рођен у Малој Црној Гори код Жабљака, учесник НОБ, народни херој. Научио и активно се бавио есперантом за време живота у Београду.

Владимир Ивановић Мишуров (1921-1944), рођен у Лалевићима код Подгорице. Био веома активни есперантиста у средњој школи, а комесар батаљона у рату.

Димитрије Јаничић (1935), рођен у Броћанцу граховском. Предавао факултативно есперанто у Основној школи "Олга Головић" шездесетих година. Касније се студиозније бавио есперантом у Београду, гдје је радио већи дио радног вијека. Аутор енциклопедијских речника есперанта (есперанто-српски (2013) и српско-есперантски (2016) и збирке пјесама и прича оригинално писаних на есперанту (*Maturaj meditadoj, 2012 = Зрела размишљања*). Добитник награда за прозу, поезију и есеје писане на есперанту у 9 земаља на три континента и награде Свјетског савеза есперантиста (Рејкјавик, 2013). Есперантски радови су му превођени на вијетнамски, јапански, пољски, кинески и руски.

Вуко Јовановић (1893-1956), рођен у Боки Которској, завршио медицину у Прагу. Постао есперантиста 1930. године. Био активан у хрватском есперантском покрету и међу железничарима есперантистима. Објављивао радове у "La suda Ste-lo" и "Medicina revuo".

Радосав П. Марковић (1904-1942), рођен у Стијени Пиперској, научио есперанто као студент права у Београду. Радио кратко у Шавнику, а касније у Неготину и Зајечару.

Радислав Никчевић (1917-1941), рођен у Стубици код Никшића. Правник по струци. Био веома активан есперантиста у Крагујевцу, где је радио. Проглашен за народног хероја.

Јован Мирковић (1935), рођен у Мацаварамма. Научио есперанто у средњој саобраћајној школи. Веома активан у железничком есперантском покрету Словеније (Марибор).

Учесник више ИФЕФ (Internacia Federacio Esperantistoj Fervojistoj=Међународна федерација железничара есперантиста) конгреса.

Богић Новељић (1908-1976), рођен у Стијени Пиперској, научио је есперанто 1932, формирао је есперантско друштво у Подгорици, био члан председништва Југословенског савеза за Црну Гору. Са Миладином Перовићем радио на редиговању Петровићевог пријевода "Горског вијенца" на есперанто.

Миладин Перовић (1921-1975), рођен у Мартинићима код Подгорице. Завршио је Филозофски факултет у Београду. У НОБ-у је учествовао од 1941. Послије ослобођења је био на разним дужностима, дуго генерални директор Радио-телевизије Титоград. На факултету је постао есперантиста и био предсједник Савеза есперантиста Црне Горе. Са Богићем Новељићем редиговао је Петровићев пријевод "Горског вијенца" на есперанто.

Ристо М. Поповић Чупић (1870-1922), рођен у Загарачу, научио есперанто 1908. године, сарађивао са разним есперантским листовима и објавио двије приче на есперанту ("Веома добар" и "Медаља").

Никола Распоповић (1911-1944), рођен у Мартинићима. Радио као професор у Даниловграду и Никшићу. Научио есперанто од рођака и служио се њиме за дописивање. Преживео битку на Сутјесци, а убијен од четника у родном крају.

Бајо Секулић (1913-1942), рођен у Секулићима код Даниловграда. Народни херој. Научио есперанто од Радосава Љумовића, шпанског борца. Током живота у Београду водио је курс есперанта у једној основној школи.

Касим Хаџић (1917-1990), рођен у селу Заостро код Пљеваља. Животни вијек је углавном провео у Сарајеву као шеријатски судија и вјерски наставник. Сарађивао је са "La Suda Stelo" и био секретар и предсједник сарајевског друштва есперантиста.

Даниловградски курс есперанта

Прије двадесетак година радио сам припрему једне књиге за штампу. Књига се звала "Књига завичајна" и односила се на Даниловград. Тада сам упознао и њеног аутора професора и књижевника (данас покојног) Велизара Бошковића. Постали

смо пријатељи, а тој књизи сам чак и предговор написао. Ипак сам остао ускраћен за потпуну информацију о једној фотографији објављеној у тој књизи.

На страни 130 налази се фотографија групе младића који стоје (8) или чуче (5), а испод њихових ногу пише "Dua kurso de Esperanto" = Други курс есперанта).

Аутор текста у Велизаревој књизи био је Миладин Мрко Калуђеровић. Он помиње ту групу као "Колектив", јер су они заједничким прилогом и радом уредили плажу поред једног извора у кориту Зете, стотинак метара низводно од моста. Групу су чинили Мишо, Лола, Толе, Бранко, Владо, Стеван, Драгољуб, Богдан, Момо... Списак имена није потпун. У наставку текста он помиње да име Богдана Велашевића носи једна улица у Београду (у насељу Беле Воде), а да је Момо Вучековић по завршетку Другог свјетског рата био амбасадор Југославије у Аргентини. Нијесам утврдио која су то двојица на слици, као ни идентитет осталих. Врло је вјероватно да су напредни омладинци (поготово послје резолуције Вуковарског конгреса КПЈ) као своју револуционарну обавезу учили међународни језик. Исто тако је вјероватно да су на фотографији неки од есперантиста о којима смо написали ове кратке белешке.

Превод "Горског вијенца"

Једно од најзначајнијих дјела у склопу књижевности југословенских народа свакако је генијално дјело црногорског владике и владара Петра Петровића Његоша "Горски вијенац". Но, вјероватно је за преводиоца оно било и најтежи изазов и веома храбар избор. Тај изазов је прихватио професор Светислав С. Петровић, који је тада већ био познат у свјетском есперантском покрету по својим дотадашњим радовима.

Светислав С. Петровић се родио у Пироту у источној Србији. Његово школовање у учитељској школи у Неготину прекинуо је Први свјетски рат. Са војском је преживио албанску голготу, а затим је, послје опоравка послат у Француску да настави школовање. Есперанто је почео учити одмах по доласку у Француску (1916). Есперанто му је помогао да лакше савлада и француски језик. У земљу се вратио 1919, радио неколико година као наставник, а затим је завршио факултет.

Неке радове је писао на француском језику, а онда се

прихватио посла да уради уџбеник есперанта, па је 1926. изашао из штампе његов уџбеник "Међународни помоћни језик есперанто". Водио је више курсева док је био на факултету у Београду и неуморно писао. За своје радове освојио је неколике награде. Посебно је остао познат по свом "Сонетном венцу за есперантисте". Годинама је радио на превођењу "Горског вијенца". Пријевод је завршио у октобру 1957. године.

Умро је у новембру 1960. године не дочекавши да види објављен резултат свог дугогодишњег напорног рада, пријевод "Горског вијенца" на међународни језик есперанто. Он је, иначе, писао и објављивао текстове на есперанту, био индивидуални члан Свјетског савеза (УЕА), превео неколико књига са есперанта (о кремирању, о психоанализи, о образовању), написао на матерњем језику неколико запажених радова, али је ипак превод "Горског вијенца" сматрао својим животним дјелом.

Када је рукопис превода стигао у "Обод" уредници су (а за уреднике су именовани тада једини иоле бољи познаваоци међународног језика есперанта у Црној Гори **Миладин Перовић** и **Богић Новељић**) имали два избора: да рукопис објаве онакав какав им је достављен или да га пажљиво прочитају и редигују, Специфичности језика који је употријебљен у Његошевом дјелу нијесу биле познате преводиоцу, јер никада није живио, нити дуже боравио у Црној Гори. Због тога су биле неопходне извјесне коректорске исправке. Осим тога рукопис је био веома оптерећен широким објашњењима догађаја, па и објашњењима пријевода – имао је преко 300 куцаних страна без проред, а осим тога имао је и веома велики број "пријевода у пријеводу", то јест објашњења личности локалног и регионалног значаја, објашњења неких традиција, обичаја и догађаја, што је оптерећивало пријевод. Осим тога пријевод је садржао и текстове о Црној Гори (изводи из књиге Вука Караџића "Црна Гора и Црногорци", а затим веома опширне биографије пјесника и преводиоца. Уз то пријевод је био рађен према једном од првих издања "Горског вијенца", које није садржало најновије резултате истраживања најважнијег Његошевог дјела. Зато су се редактори прихватили тешког посла који је подуже трајао и књига се коначно појавила 1970. године.

Било како било, књига је издата и нашла се у свим есперантским библиотекама бивше Југославије и многим у свету.

Сам сам откупио двадесетак комада и слао их својим пријатељима са којима сам се дописивао, тако да је превод стигао у Кину, Јапан, Норвешку, Сибир у тадашњем Совјетском Савезу, Вијетнам, Њемачку, Чешку, Литванију, у неколико афричких земаља, Аустралију и више се не сјећам гдје све не. У одговор сам добијао углавном њихова најбоља издања. Сада, када је вријеме прошло, када се и есперанто знатно развио, вјероватно ће бити потребан савременији превод, али за тај тешки посао нема за сада добровољаца који довољно познају оба језика и Његоша.

Есперанто у школи "Олга Головић"

Моја жеља да учиним нешто за есперанто била је свежа и јака. По наговору тада једног од најпознатијих југословенских есперантиста Маринка Цивоја, са којим сам се случајно упознао, и уз његову помоћ, научио сам тај језик. Онда сам то озваничио полагајући испит у тадашњем подгоричком друштву "Антоније Шкатарић", па сам се обратио директору школе "Олга Головић" **Милану Богетићу** (у школи сам предавао ОТО), молећи да ми дозволи да ученицима петих разреда држим факултативно по један час овог језика недјељно. Он је захтијевао да то и писмено затражим и ја сам добио званичну дозволу (без хонорара, додуше) за то.

Моја уводна бесједа о језику била је успјешна, готово сви ученици су прихватили да слушају есперанто. Но, то није омасовило покрет, јер они нијесу одмакли далеко од почетничког знања. Но, те 1963. године је у Београду одржана Међународна конференција школа у којима се предаје есперанто. Директор школе је одобрио да се пријавим за конференцију и школа ми је платила путне трошкове. Тако је ова школа једина из Црне Горе учествовала на овој конференцији.

На конференцији сам успоставио многе контакте, па и везу са школом из Сусекса која је тада припремала чувене есперантски дјечји и омладински лист "Зрна у ветру" (*Graĵnoj en vento*). Госпођи Хилди Мелтон смо доставили тридесетак копија радова ученика на есперанту (пјесме, опис града, опис родитеља, рјешења математичких задатака на есперанту), па је школа "Олга Головић" учествовала у припреми два броја часописа "Graĵnoj en vento", што је, опет био јединствен примјер из тог времена у нашој земљи.

Умјесто закључка

Идеја да се као други језик учи тако једноставан и лак језик, какав је есперанто, тешко ће проћи "велике језике". Но, и њихово је пролазно. Својевремено је латински био свјетски језик, онда је дошао француски, језик технике и даље се рачуна немачки, а сада у свијету влада енглески језик. Но иза свих тих језика стоји држава, економија, доминација неке националне културе, такозвани језички империјализам. Мали језици пред глобализацијом и империјализмом великих – једноставно полако нестају.

Вриједност есперанта је, поред тога што је лак, једноставан, приступачан свима, и у томе што он штити од доминације великих и што су сви који га говоре равноправни, јер је свима једнако њихов и једнако туђ. Језичка равноправност је веома важна. Узалуд ми учимо 12 или 16 година енглески језик, никада нијесмо равноправни са онима којима је то матерњи језик

Говорити о потреби постојања организације, ако нема базе, тј. људи који познају језик, нема сврхе. Значи, непостојање организације је посљедица непостојања људи који говоре језик. Но, то би у почетку био трошак, а касније би се база ширила сама по себи. Треба имати у виду и понашање неких малих држава, сличних Црној Гори, које су нашле начина да се о њима чује и да се за њих зна у свијету баш преко есперанта. Таква је код нас Хрватска, а слично се понаша и Литванија. У тим државама есперантску организацију материјално потпомажу, а њене активности, посебно оне које се тичу промоције националне културе и природних љепота често и финансирају. У тим државама је есперанто послужио као језички мост, па је, рецимо, књига о шегрту Хлапићу преведена посредством есперанта на тридесетак свјетских језика.

Да ли би Црна Гора могла да се промовише преко међународног језика? Сигурно да постоји та могућност, поготово што су неки дјелови државе туристички, еколошки и историјски занимљиви, а осим тога постоји и читав низ књига на другим језицима чија би есперантска промоција могла да поново стави Црну Гору ближе центру пажње свјетске јавности, а то би била итекако важна пропаганда туризма.

Заборав свакако не би требало да буде нормална ствар. Можда ће, како се есперантисти надају, једнога дана есперанто

заиста постати језик кога ће сви учити, јер је то најједноставнији језик за споразумијевање људи. Онда је добро знати да ни ми нијесмо репа без корјена, да су се том лијепом идејом Заменхофа још у првим њеним данима бавили и људи из наше средине, неко мање неко више успјешно. То треба памтити, а то је и циљ овога текста који би требало да буде брана забора-ву.

Речници

- HOLOTURIO; **sandvič-o** пар кобасица у сендвичу; **sango-o** крвавица; **trip-o** кулен → ANDUJO
- Kolčidjo** Колкида, антички назив за област око Црног мора и јужног Кавказа
- kolčikjo** (*bot*) мразовац (*Colchicum*) биљка из породице љиљана; **autima -o** јесењи мразовац (*C. autumnale*), семенке садрже колхицин; **-ino** (*xem*) колхицин, отровни алкалоид из мразовца
- koldkremjo** колдкрема, врста помаде
- kolejo** (*xem, med*) коле, колео- први део речи у сложеницама значи: жуч, жучни; **-ata acido** жучна киселина; **-cisto** жучна кеса → GALA VEZIKO; **-cistito** упала жучне кесе; **-emio** (*med*) колемија, жутица, повећање билирубина у крви
- koleagogja** (*med*) колеагоген; материја која омогућава излучивање жучи
- koledokjo** (*anam*) канал јетре (*ductus choleodocus*)
- kolegjo** колега, друг, сарадник; друг по занимању или учењу; **-a** колегијалан, другарски; **-aro** колеге, колегијум; **-eco** колегијалност
- kolegijo** колегијум 1. група људи сличних по рангу на заједничком послу; 2. наставни предмет на факултету; 3. у Француској средња, а у Великој Британији виша школа интернатског типа; 4. колеџ, у САД виша средња или висока школа
- kolektji** (*tr*) 1. скупити, сакупити, сабрати; → **arigi, kunigi, rikolti**; 2. прибавити, саставити, спојити; → **akiri**; **-o** колекција, збирка; **-a** скупни, збирни; **-ado** сакупљање; **-anto** сакупљач, скупљач, колекционар; **-igi** сакупити се; **-igo** скуп, састанак; **-isto** инкасатор, сакупљач новца; **-ujo** колектор, посуда у коју се нешто скупља; **mon-o** акција сакупљања новца; **jar-o** годиште; сви бројеви новина или часописа објављени у једној години; **šir-i** брати плодине; **re-i, sun-ilo**
- kolektivja** колективан, заједнички; **-o** колектив 1. група људи окупљена на заједничком послу; 2. радна организација, радна заједница или јединица; **-ismo** колективизам
- kolektorjo** (*mex*) колектор 1. цилиндар динамо-машине за претварање наизменичне струје у једносмерну; 2. главна цев за одвођење градске нечистоће
- kolelitiazjo** (*med*) колелитијаза, жучни каменац
- kolemboljo** колемболе, ред инсекара
- kolemijo** → KOLEEMIO
- kolenkimjo** (*bot*) коленхим, механичке ћелије зељастих биљака
- koleopterjo** (*zoo*) тврдокрилци; ред инсеката (*Coleoptera*)
- koleoptiljo** (*bot*) колеоптила, рукавац на првом листу у младе клице код трава
- koleorizjo** (*bot*) колеориза, рукавац на вегетативном врху корена у младе клице код трава
- kolerji** 1. (*tr*) љутити некога, срдити; 2. (*ntr*) срдити се, љутити се; **-a** љут, љутит, срдит, гневан; **-e** љутито, срдито, гневно; бесно; **-o** љутина, љутња, срџба, гнев, бес; **-egi** беснети, јако се љутити; **-ema** гневан; **-eta** мало љут, срдит, разјарен; **-igi** разљутити, расрдити некога; **-igemo** склоност љутњи; **ek-i** разљутити се, расрдити се; **post-o** гнев, јарост; **sen-e** без љутње, без срџбе
- kolerajo** → AOLERO
- kolerikja** (*med*) колеричан, напрасит, раздражљив, пргав, нагле људи; **-ulo** колерик, човек којм је нагао и брзо се узбуђује
- kolesterinjo** → KOLESTEROLO
- kolesteroljo** (*med*) холестерол, стерол у организму човека важан за стварање неких хормона и витамина D; **-emio** холестеролемија, присутност ненормалне количине холестерола у крви
- Kolhidjo** → Kolčido
- kolhozjo** (*ucm*) колхоз, колективно газдинство у бившем СССР-у
- kolibaciljo** → KOJLOBACILO
- kolibjo** (*bot*) кореновка (*Collybid*), род гљива из породице *Marasmiaceae*
- kolibrjo** (*zoo*) колибри, колибрић (*Trochilidae*), мала птице тропске Америке → MUŠBIRDJO

стил stilo; **стилизиација** stilig(ad)o; **стилизовати** stiligi; **стилист(а)** stilisto; **стилистика** stilistiko; **стилистички, -а, -о** stilistika; **стилски** stila; **стилски** (прил.) stile

стило fontoplumo; в. НАЛИВПЕРО

стимуланс stimulaĵo, stimulantо; **стимулативан, -вна, -о** stimula; **стимулативно** (прил.) stimule; **стимулација** stimul(ad)o; **стимулисати** stimuli, instigi, sproni; **стимулус** в. СТИМУЛАНС

стинуги 1. malvarmigi; 2. (хем.) densigi, krudigi, koaĝuli, ĝeligi, aglutini; 3. malvarmiĝadi

стињати (се) 1. estingiĝi; 2. trunkviliĝi

стипендија stipendio; **стипендирати** stipendi; **стипендист(а)** stipendiulo; **стипендистиња** stipendiulino; **стипендитор** stipendiinto

стипса 1.. (хем.) aluno, kalia aluno; 2. (мин.) alunero

стиснути, стискати premi; **јако стиснути** stringi; **тлачити** subpremi; **истиснути** elpremi; **утиснути** enpremi; **стисак** premo; **стисак руке** manpremo; **стиска** tumulto, interpuŝiĝo

стићи, стигнути alveni, alveturi, arivi*; **достиићи** atingi

стих (књиж.) verso; **стиховати** versi, poezii; **стихотворац, стихоклепац** versisto, rimisto, versfaranto, poeto; **стихотворство** poezio, versfarado

стихар (рел.) blanka ornato de diakono pri liturgio en ortodoksa preĝejo

стихија 1. elemento, naturforto; 2. senbrideco, nekontrolleblo, kaoso, plago; **стихијни, -а, -о** kaosa; **стихијно** (прил.) kaose, senbride, nerezisteble, senkontrolle

стихира (рел.) pregeja kanto en ortodoksa diservo

стицај (околносту) koincido, cirkostancoj, situacio; sindromo, simptomaro

стишати 1. mallaŭtigi; 2. trunkviliĝi, kvietigi; **стишати се** trunkviliĝi, kvietigi; (мопе) kalmiĝi

стјуард stevarдо; **стјуардеса** stevardino

сто¹ tablo; **сто за јело** manĝotablo; **писаћи сто** skribotablo; **радни сто** labortablo; **судијски сто** tribunalo; **округли сто** ronda tablo; **шведски сто** sveda tablo; **стона црква** katedralo, ĉefpreĝejo; **метнути на сто** surtabligi; **поста-**

вити сто tablometi, servi; **скинути са стола** detabligi; **сести за сто** altabligi; **устати од стола** detabligi; **столовати** rezidi, konstante kaj oficiale loĝi; **сточић** tableto; **столњак** tablutuko; **стони тенис** tabloteniso

сто² (100) cent; **стоти део, стотинка** centono; **стотинак** cento da; **стотинарка** banknoto de cent monunuoj; **стоти, -а, -о** centa; **стогодишњак** centjara; **стогодишњи** centjara; **стогодишњица** centjariĝo, centjara jubileo

стоварити elŝarĝi, deŝarĝi, malŝarĝi, malkarĝi; **стовариште** magazeno, deponejo, vartenejo, kargejo

стог (азр.) stako, garbaro; **стог сена** fojnostako, fojnamaso; **стог сламе** pajlostako

стог(а) (прил.) tial, pro tio, do, sekve

стожина poluso por stako

стоик (фил.) 1. stoikisto; 2. stoikulo; **стоицизам** stoikismo, stoikeco; **стоички, -а, -о** stoika, flegma

стоичар в. СТОИК

стој! haltu!

стојећке starante

стока brutaro, gego, paŝtataro; **рогата стока** kornbrutaro; **кола за стоку** brutvagono; **сточан, -чна, -о** bruta; **сточни сајам** brutfoiro; **сточна храна** furaĝo; **сточар** brutisto, vakero, gaŭĉo, brutbredisto; **сточарски, -а, -о** brutista; **сточарство** brudbredado

стола stolo (учт.) ekstera vesto de la romaj martronoj; 2. (кам.) jordiserva ĉirkaŭkola ornato en la liturgiaj koloroj

столар meblisto, lignajisto; **столарија** meblaro, lignaĵo, lignoprodukto; 2. meblejo, lignaĵejo; **столарски** lignajista, meblista; **столарство** mebloproduktado, lignoprilaborado

столетан, -тна, -о в. *стогодишњи*.

столеће jarcento, sekolo*; **столећима** dum jarcentoj; **стогодишњи** jarcenta, centjara

столица seĝo, sidilo; **Света столица** La Sankta Seĝo, Vatikano

столъће в. СТОЛЕЋЕ

стомак (анат.) 1. stomako = ЖЕЛУДАЦ; **стомачни, -а, -о** stomaka

Montenegro

*Ŝtonaj klifoj tenas ĉielon
arboj brakumas ŝtonojn –
ventoj tra montkoloj kantas ariojn.*

*Ŝtonaj kanjonoj
infanoj de akvo –
inter krutegaj bordoj serĉas lumon.*

*Tempo – ŝtonhakisto
en vizaĝoj homaj –
skulptas grandan pezon de daŭro.*

*Kruda vizaĝo
kaŝas malmolan animon –
malfacilajoj facetas juvelŝtonon.*

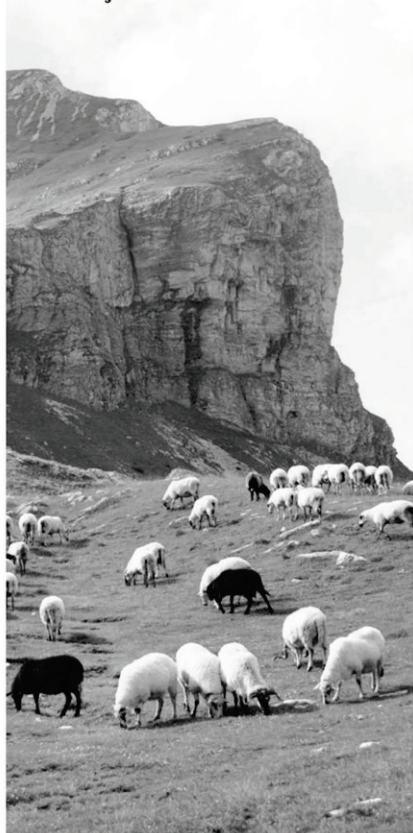
*Vojojn ili traboras
tra ŝtongrundo –
plej ofte ŝoseojn por eterne foriri!*

*Akvon oni gardas
nur en ŝtonaj ujoj –
kaj akvo dum jarcentoj
forkuras tra ŝtonoj.*

*Ŝtona beleco
de nigras montoj –
mia lando – Montenegro.*

de Dimitrije Janičić

Коришћена литература

1. Petro Petroviĉ Njegoš: *La Montara Krono*, preveo na esperanto Svetislav S. Petroviĉ, izdanje "Obod" Cetinje, 1970. godine, predgovor "Borba neprestana" napisao Miladin Perović, objašnjenje za riječi kojih nema u PIV-u Bogić Noveljić.

2. Marinko Ĝivoje: *Historio de Esperanto-movado en Jugoslavio*, repesita el "Jugoslavia fervojisto", Zagreb 1965, format A-4, strana 78, sa ilustracijama, raĉeno u ograniĉenom tiraĵu (15 primeraka) za potrebe posebno zainteresovanih.

3. *Leksikono de aktivaj jugoslaviaj esperantistoj*, izdanje "Voĉo" Borovo 1985, str. 312.

4. Велизар Бошковић: *Књиџа завичајна*, Интерпрес Београд 2003, страна 398.

5. Arhiv Crne Gore, digitalizovani "Glas Crnogorca" za godinu 1909.

6. Dimitrije Diso Janiĉić: *Esperanto-serba vortaro - Есџерантџо срџски речник*, издање Орион Арт Београд, 2013, стр. 682.

7. *Serba-esperanto vortaro - Срџско-есџерантџски речник*, Орион Арт Београд 2016, стр. 668.

8. Dimitrije Diso Janiĉić: *Maturaj meditadoj*, izdanje Interpres Beograd, 2012, str. 112.

9. *Есџерантџо – визиџа коџа шраџе*, зборник предавања о есперанту одржаних у Коларчевој задужбини, (предавање Д. Ј.), издање Института за есперанто Београд, 2011, стр. 64.

10. *Konferenco de lernejoj en kiuj esperanto estas instruata*, kolekto, Jugoslavia Esperanto Ligo, Beograd, 1963.

11. *Literatura foiro*, kultura revuo en Esperanto, organo de Esperanta PEN-centro.

12. Лична архива аутора.

О аутору

Димитрије Дисо Јаничић, је рођен 1935. године у Броћанцу, општина Никшић у Црној Гори. По завршетку учитељске школе радио је у разним мјестима никшићке општине као учитељ и наставник, а затим као новинар у локалном листу. Послије је дипломирао новинарство на Факултету политичких наука у Београду, где је радио у разним редакцијама до пензије.

Аутор је шест књиџа међу којима и два енциклопедијска речника међународног језика есперанта (Есперанто српски (2013) и Српски-есперанто (2016) у издању „Орион арта“ из Београда. И даље пише и објављује на српском језику и есперанту.

Добитник је бројних награда за поезију и прозу оригинално писану на есперанту. Објавио је више стручних и популарних радова о међународном језику есперанту у стручним и научним часописима. Стални је сарадник часописа "Монато" из Белгије.

Живи у Београду.

djanicic@gmail.com ili dimjan@sbb.rs

Жарко Б. ВЕЉКОВИЋ
 Српски научни центар, Београд
 sapphousatthis@gmail.com

КРИЧ(АН)И, КРИЧКОВИ И КРИЧ(АЧ)КА ИМЕНА

– кратко о етимологији –

Сажетак: Чланак даје нову етимологију имена средњовековног херцеговачког, староседелачког романског, па напослетку посрбљеног те и српског племена *Крича* или *Кричанâ* или *Кричкова* (с придевом *крички* или *кричачки*), које је живело некада у области што се и дан-данас назива *Кричак*. Име племена етимологише се од имена старог насеља, по латински **Crŭcŭvŭcŭs* / **Crŭcŭs vŭcŭs*, у значењу „главно село (у крају) под именом *Свети Крсти*“. Даје се и етимологија неких сачуваних (балкано)романских кричких имена: *Калокка*, тј. **Kalojk(u)*, одмиља за лично име **Kalojan(u)* (< грч. *Καλο(ω)άννη(ς)*), *Гуска*, тј. (?) **Gašk(u)*, **Gavšk(u)*, одмиља за лично име **Gavž(u)* (= лат. *Gaudius*), *Рамеза*, вероватно старије **Рамоза*, тј. **Romaš(u)* (= лат. **Romascius*), *Бобул/Vobul* (= **Bobo* (можда) < срп. *Боѿо* < *Боѿдан*, *Боѿослав*), *Њаѿ/Njag(u)* (< (ст.)срп. *Нѿѿ* < *Нѿѿомир*, *Нѿѿослав*), *Рагул/Radul* (= **Rad(u)* < срп. *Раг* < *Рагомир*, *Рагослав*), *Паскаул/Paskaš(u)* (<(далм.)ром. **Paskašo* < **Paskale* = лат. *Paschalis*) и *Ђан/Dan* (< итал. *Gian-*, нескраћено *Gianni* < лат. *Johannes*).

Кључне речи: Кричи, Кричани, Кричкови, Калокка, Гуска, Рамеза, (балкано)романски, српски, етимологија.

Средњовековно романско, по старосрпски 'влашко', напослетку посрбљено те затим српско племе сточарâ *Кричани* или *Кричи* или *Кричкови* живело је некада у области која се и дан-данас зове речју истога корена, *Кричак*, а налази се у средњем Потарју и „протеже се јужно од Пљеваља, између села

Потпеће на северу и Прошћења[-Пошћења] на југу, од реке Таре на западу и изворишног дела реке Техотине и планине Стожер на источној страни“ (ТОМОВИЋ 2005, 39, 41, 42, 45, 46, 48). Крич(ан)и су били први суседи исто тако романског, напослетку посрбљеног те затим српског племена сточара *Дробњаџи*, ипак, кричка је „дуга и занимљива историја оставила... скромне трагове у писаним изворима, а далеко богатије у народном предању“ (id, 39, 41, 45). И то пре свега у српском народном предању (међ)у првосуседним Дробњаџима, које приповеда о сукобу новодосељених Дробњаџа и староседелца Крич(ан)а, када је, у предању, дробњаџки војвода Лапац Косовчић „разбучио дроб“, тј. распорио/просуо утробу сину кричког војводе Калоке, чија је жена била родом од Косорића (међ)у Дробњаџима, па је по мужевљевој смрти „побег[ла] с малим синчићем“ назад „у род“, и од тог детета постала је породица *Гуске* „која је била од Крича“ и чији је последњи потомак умро око 1875. г. Предање помиње и да не само да се поменути, један од „кричких војвода“, звао *Калока*, него се и један крички „мегданџија“ звао *Рамеза* (ЛУБУРИЋ 1930, 14, 19). Гордана Томовић у турском попису (вилајета) Херцеговине из 1477. г., поред највећег дела српских имена, проналази и неколико по њој романских (’влашких’) имена Крич(ан): *Алио*, *Браиул*, *Бојун* (2 x), *Бојун*, *Бубул*, *Наї*, *Кричка*, *Бојул*, *Машуи*, *Никун*, *Рагул*, *Каран*, *Херак*, као и *Вишуиш*, *Паскаш*, *Бојуи*, *Бан*, које она специфично издваја као „аромунска“, односно цинцарска (ТОМОВИЋ 2005, 43, 44). Међутим, није свако српско име романског порекла или са романским кореном ’влашко’, нити је свако српско име са пореклом романским суфиксом -ул ’влашко’, нити сваки суфикс у српском имену, који у себи садржи -у-, аутоматски значи да је име које га носи ’влашко’, а евентуално поклапање романског имена и српског имена романског порекла указује на романско име једино и само кад се оно пронађе у експлицитно наведеној и језички показаној романској средини. На тај начин, а и ако провучемо ова код Томовићеве набројана имена кроз литературу, нпр. ГРКОВИЋ 1977, ЛОМА 2013, 32, од њих ће преостати имена: можда „Бубул“ ако се чита *bwbwl*, тј. *Бобул*, „Наг“ ако се чита *naɡ* и правилно прочита као *Њаї*, те *Рагул*, *Паскаш* и *Бан*.⁷

⁷ Док „Кричка“ није лично име, већ је реч о записима у тур-

Кратко ћемо казати о етимологији свих ових имена, наводећи и народне етимологије и досадашња етимолошка решења, ако их има, али ћемо пре свега дати своја нова или другачија етимолошка решења.

КРИЧАНЕ или КРИЧЕ или КРИЧКОВЕ српско народно предање (међ)у Дробњацима изводи од глагола *кричати*. Наиме, „[о]во име *Кричи* су... добили од Срба који су их тако назвали по томе што су, веле, они 'кричали' кад говоре“ (ЛУБУРИЋ 1930, 17, 18), што би значило да су *шага* првосуседни Дробњаци били већ скоро скроз или скроз посрбљени те етнички – Срби, а Крич(ан)и етнички – Романи, али који су вероватно у извесној мери већ били у процесу посрбљења. Односно, да су *шага* Дробњаци говорили (само) – (старо)српским језиком, док су Крич(ан)и говорили – романским. Међутим, народно предање чува сећање на међусобне женидбене везе Крич(ан)а са Дробњацима-Србима, нпр. поменути убијени син кричког војводе Калоке био је ожењен Дробњакињом-Српкињом (в. горе), што онда јасно указује на билингвалност. Дакле, Крич(ан)и су *шага* били не само романофони, већ паралелно и србофони, тако да је ово извођење од глагола *кричати* обична народна етимологија и није научна.

Татомир Вукановић (1959/60) даје ш(ћ)иптарску ('илирско-албанску') етимологију да *Кричи*, тј. *krgez* значи „црни, тј. црномањаст, црнурасти (људи)“ (VUKANOVIĆ 1959/60, 210; ВУКАНОВИЋ 1974, 231, 232; ЛОМА 1989, 21), а Петар Влаховић (1970) изводи од етнонима *Грк* јер се *Кричак* изговара (споредно) и *Крчак* (ВЛАХОВИЋ 1970, 95; ЛОМА 1989, 21).

Док, Александар Лома (1989) обе ове етимологије с правом одбацује као неутемељене, па изводи од латинског *Christiani* у смислу самоназвања-етнонима (локалних) Романа-хришћана у опозицији према (локалним) Словенима-паганима, што би можда сведочио негдашњи назив, по предању, дробњачког села Прошћење-Пошћење, *Појана*, од латин-

ском попису које управо Томовићева и наводи, у читањима: „Никола, син Кричка“, „Бранислав Кричка“ и „Алија Кричка“ (ТОМОВИЋ 2005, 43, 44), што према начину записивања и видовима уписивања именâ у турским пописима треба правилно прочитати као (буквално) „Никола, син *krucka* = Кричкаâ (ном. *Кричке*)“, „Бранислав, *krucka* = Кричке“ и „Алија, *krucka* = Кричке“, што хоће рећи „Никола у нахији Кричке“, односно „Бранислав Кричан(ин)“ и „Алија Кричан(ин)“ (в. ПЕШИКАН 1982, 6, 56).

латинска реч *Christianus* се у румунском читује као *creştin* [kreštɪn] (Drašković 1994, 44), где се појављује гласовни развој: лат. *-sti-* са *-i-* пред самогл. у суф. *-ianus/-a/-um* > (опште)роман. *-st(i)y-* > ист.роман. (у далматско- и (недачком) балканороманско-)*-stiy-* и (у дачкороманско-)*-sty-*, одакле *-stý-* [sčj] > *-st̥s-* [sčs] > *-st̥-* [šč] > *-st-* [št], док би уобичајен развој с вршењем јотовања био *-sty-* > *-stý-* [sčj] > *-st̥s-* [sčs] > *-st̥-* [šč] > *-st̥s-* [šs] > *-st-* [š], нпр. лат. *ostium* > вулг.лат. *ustia* > румун. *ușa* [uša] (уп. SKOK 1940, 100). Са свих наведених разлога би се од латинске речи *Christiani* очекивао балканоромански облик **Kristiyan-*, тј. **Kristiyani*, односно (старо)српски облици **Krc̣iъјане!*/**Krc̣iъјани* > **Krc̣iъјане!*/**Krc̣iъјани* > **Kриш̣ане!*/**Kриш̣ани*, односно **Kриш̣ане!*/**Kриш̣ани*, а тих облика овде – нема. С друге стране, овај облик постоји, и то је словенски па (старо)српски облик *Кр̣ѣш̣ѣани* („Kreštani“) „село Кр(ѣ)штани код Берата (*Белоѣрага/Бел(ѣ)ѣрага*) у Албанији 1431. г., данас непостојеће“, и он би се дао извести од балканороманске речи **Kristiyani*, односно латинске *Christiani* (уп. ЗАИМОВ, 1967, 142; в. СТАНИШИЋ 1995, 16, 17; ДЕТЕЛИЋ 2007, 46), управо у ономе смислу који Лома наводи! Тако да се латинско *Christiani* не може фонетски рефлектовати као српско *Кричи*.⁹

Стога бих предложио другу етимологију имена племена *Кричани* или *Кричи* или *Кричкови* са придевом *крички* или *кричачки* и именом предела у ком су живели *Кричак* с ген. *Кричка* (ТОМОВИЋ 2005, 39, 40, 45), што указује на ном. **Кричък* с ген. **Крич(ѣ)ка*, односно на основу речи **Кричък* која може гласити и **Кричк-*. Овај облик је и забележен 1280–1330. у Котору као презиме: *de Criçco* „букв. Де Крич(ѣ)к, тј. из Кричка“ (при чему иста особа има, паралелно, и презиме *Cricichi* „Кричић“), као и 1319. у дубровачким нотарским списима исто као презиме: *Cricichovich* „Кричковић“ (уп. Дробњаковић) (при чему 1318. иста особа има, паралелно, и презиме *Crichic* „Кричић“) (ЈИРЕЧЕК 1962, 272; ЛОМА 1989, 21; ПЕТРОВИЋ 1977, 110, 111; ТОМОВИЋ 2005, 42). Ако ствари овако

⁹ На овом месту, желео бих да нагласим како моје техникално, стручно неслагање с (мојим драгим и дубокоуваженим професором и) академиком (САНУ) Александром Ломом није знак некаквог мог непочитовања или не дај боже конкуренције, него ће деценија протећи докле будемо у пуности схватили колико је овај добар и скроман човек и врсни научник подарио српској етимологији, ономастици, славистици и култури.

поставимо, могуће је све (старо)српске облике извести из ове једне основе, односно из имена предела, на следећи начин: [придев] *Кричк- + -ски > *криччски > *кричски > *кричс:ки > крички, па потом, према Кричак, и кричачки, [име] *Кричк- + -јани > *Криччани > Кричани, а из старог придева *Кричк- + -јъ > *Кричч > Крич „букв. *Кричји, тј. крички“ > *Кричи људје „крички људи“ > Кричи, па потом, према Кричак с ген. Кричка, и Кричкови. Уз то, из старосрпског генитива множине Кричан(ъ) „Кричанâ“, односно из синтагме *ѿлеме / *каѿун Кричан(ъ)* (в. Динић 1978, 256; ЛОМА 1989, 20) постало је (споредно) име области племена Крич(ан)â, Кричан, које је у XIII в. поменуто у (лимској) повељи краља Уроша I манастиру Светог Петра и Павла на Лиму као међник села *Просѿпаньне* (idem quod *Просѿпниѿ) на Тари, тј. данашњег дробњачког села *Прошћење-Пошћење* (ТОМОВИЋ 2005, 40; ЛОМА 1989, 20). Напоследку, из синтагме *Кричке (?) ливаге* (уп. оближњи микротопон. *Кричачке ливаге*, и то да су летња станишта Крич(ан)â чинили „пространи пашњаци“, в. ТОМОВИЋ 2005, 45) постало је још једно (споредно) име области кричког племена, *Кричке* (мн. ж.), које је 1453. поменуто у једном дубровачком судском спору: *de Crizche* „из Кричакâ“, а од 1477. као име турске нахије *kruckâ* „Кричке“ (што в. горе) (уп. ЛОМА 1989, 20; ТОМОВИЋ 2005, 42, 43). А одатле, из старосрпског генитива множине *Кричак(ъ)* „Кричакâ“, односно из синтагме *нахија Кричак(ъ)* (уп. ТОМОВИЋ 2005, 42) чини се да се најстарији облик имена овога предела *Кричък с ген. *Крич(ъ)ка, а који је сигурно донекле био потиснут својим споредним облицима *Кричан* и *Кричке*, вратио у пуну употребу, као *Кричак*, с ген. *Кричка*, што је и данашње име овог предела.

А од чега би се могло извести ово најстарије име предела *Кричък? – Предложио бих овакву етимологију. Томовићева скреће пажњу на то да се данашњи микротопоним (потес) *Крције* (мн. ж.), смештен испод узвишења Градина, у селу Добриловина које је изворно заселак (дробњачког) села *Прошћење-Пошћење*, налази генерално на месту горепоменутог (споредног) имена области племена Крич(ан)â, *Кричан*, што је у XIII в. наведено у (лимској) повељи краља Уроша I (ТОМОВИЋ 2005, 40, 41). Ако узмемо да су ове *Крције* изворно *Крсѿије (и сл.) (уп. да и у *Прошћењу-Пошћењу* има микротопон. (коса) *Крсѿи*, в. ТОМИЋ 1902, 43), тј. да су *Крције*-*Крсѿије (и сл.) изведене од речи *крсѿи*, да представљају (ста-

ро)српски превод претходећег балканороманског имена, те да је ово балканороманско име изворно и заправо име старог, данас изумрлог насеља на узвишењу у непосредној близини, данашњег имена *Градина*, долазимо до тога да у основи етимологије лежи (недачка) балканороманска реч за „крст“, **kruke*, у сложеници **kruk-* (уп. SKOK 1971 1, 202, 1972 2, 505, 1973 3, 561), пореклом од латинског *crux*, с основом *cruc-*. Стога би то име старог насеља у непосредној близини данашњих *Крција*-**Krciija* било на (недачком) балканороманском **Krúčik(u)*, а на источнороманском **Krúkyiku* < **Krúkiiku* (уп. SKOK 1972 2, 618; в. SKOK 1940, 66), на вулгарном латинском **Crúčivícús* (уп. VÄÄNÄNEN 1963, 96, 97), и на латинском **Crúčis vícús*, у значењу „главно село (у крају) под именом *Свѣѣи Крци*“ (в. LEWIS-SHORT 1891, 1988). Да је латинска реч *vícús* праћена именицом у генитиву била присутна у источнороманској топонимији, упоредити старо, задарскороманско, име острва Пашмана у Хрватској *Flaveiko* < лат. *Flāv(ŷ)ī vícús* „Флавијево село / (?) главно село у крају“ (SKOK 1972 2, 618; SKOK 1950, 135 (уп.), 258). Такође, да је латинска реч *crux* у смислу „(Свети) Крст“ била присутна у (опште)латинској и романској топонимији, упоредити латинске називе: *Cruciburgum* (чешће *Creutzberga*) „град Kreuzburg у Шлезиви у Прусској у Немачкој“, *Cruciburgum ad Vierram* „град Kreuzburg у Саксен-Вајмару у Немачкој“, *Cruciburgum Venedicum* „град Kreuzburg у источној Прусској у Немачкој“, *Sanctae Crucis* „село Heiligkreutz у Рајнској области у Прусској у Немачкој“, *Sanctae Crucis fanum* „село и опатија Heiligenkreutz у доњој Аустрији“, *Sanctae Crucis oppidum* „град Heiligkreutz код Колмара у Алзасу у Француској“, *Sanctae Crucis promontorium* „рт Cap Crèus у Каталонији у Шпанији“, *Sanctae Crucis vallis* „село Heiligkreuzthal у Дунавском округу у Виртембергу у Немачкој“, *Sancta Cruх* „село Kreuz у Крањској у Аустрији“, *Sancta Cruхo-ratorium* „село Croix у северној Француској“ (GRASSE 1922, 91–93).

КАЛОКА (м.) „име кричког војводе / једног од кричких војвода“, не представља етимолошку недоумицу. Наиме, када се уклоне накнадна преобличења, долази се до балканороманског имена одмиља **Kalojk(u)*, грађеног суфиксом одмиља *-k(u)* (< слов. и (ст.)срп. *-ко*) од личног имена **Kalojan(u)*, које се такође јавља и код Румунâ: *Caloianu*, такође и са истим суфиксом *-c(u)* (данас презиме, некад име) *Caloiancă* [kalojanкә], старије **Caloiancŷ* [отпр. kalojanкә¹¹], односно **Caloianc(u)*. Ово лично

име пореклом је од средњогрчког *Καλοὶ(ω)άννης(ς)* „добри/лепи Јован“, ласкајуће варијанте имена оних ромејских/византијских царева који су се звали *Ἰωάννης(ς)* односно „Јован“ (ЛОМА 2005, 100).

ГУСКЕ (м.) „породица ‘која је била од Крича’“, потекла од малог синчића убијеног сина кричког војводе Калоке“, највероватније испрва име сина војводе Калоке. Ни ово име не представља етимолошку недоумицу. Наиме, када се уклоне накнадна преобличења, долази се до балканороманског имена одмиља (?) **Gašk(u)*, **Gavšk(u)*, старије **Gavžk(u)*, грађеног поменутих суфиксом одмиља *-k(u)* од личног имена **Gavž(u)*, старије **Gavdž(u)*, које се такође јавља широм далматороманског латинитета у различитим облицима: **Gavžo*, *Gavž-e*, *Gavž-inja*, *Gavž-enja*, **Gaž-ul-o*, **Gavž-ul-o* (и старије **Gavdžo*). А пореклом је од (не само далмато-, него и балкано-, тј. онда источно)романског личног имена **Gavdyu* (по књижевнолатински: *Gaudius*) у значењу „дете чијем се рођењу радују (родитељи)“ (СКОК 1950, 56; СКОК 1971 1, 556; VELJKOVIĆ 2018, 228; уп. ЛОМА 1993, 225, 226, 11. **Mausaro* > *Masurica*). У имену је извршено далматороманско и (недачко) балканороманско јотовање *dy* > *dý* [d̥j] > *đz* [d̥ʒ] > *d:ž* > *dž* > *ž* (СКОК 1940, 100, 101).

РАМЕЗА (м.) „име једног кричког мегданције“, вероватно старије **Рамоза* (м.) (уп. *Бе-к-о-за* (поред *Бе-к-еза*) и *Пе-ј-оза*, в. ПЕШИКАН 1982, 117; ПЕШИКАН 1981, 419–26), јесте теже за етимолошко одгонетање, али ипак *није* непрозирно. Наиме, када се уклоне накнадна преобличења, долази се до балканороманског личног имена **Romaš(u)*, које се јавља и у крчкороманском као **Romašo*, кроз од њега суфиксом *-ulo* изведено име, потоње презиме, на острву Рабу: **Romašulo*, писано *Romasulo* (ЈИРЕЧЕК 1962, s. v.; уп. **Step-ul(-)ə°*, писано *Stepole* < *Step-k-o* < *Stefano* (s. v. *Carniolo*)). Ово би вероватно била – за лично име узета – изведеница од речи *Roma* „Рим“ сложеним суфиксом **-ascius* /**-askyu*, (?) **-scius* /**-skyu* (в. СКОК 1971 1, 117; уп. СКОК 1950, 55; ДРАШКОВИЋ 1994, 44) у значењу отприлике „(пореклом) из Рима, (?) потомак Римљана“ (уп. СКОК 1950, 55).

У претходна три случаја можемо приметити да је балканороманско завршно *-(u)* замењено (старо)српским *-a*. Петар Скок то овако тумачи: „U onim rumunskim [и уопште балканороманским] гљејима које су у наш језик унишле, а то је било у старорумунско [и уопште балканороманско] вријеме 10–15. вијека,

mjesto *-u* nalazimo *-a*. Npr., starorum[unsko]... *Šerbulu* > [(стaро)српско] *Šerbula*. То је због тога што смо ми дочетно rum[unsko] [и уопште балканороманско] *-u* shvatili као наш акузативни дочетак, и према деklinacionом типу: акузатив *slugu*, номинатив *sluga*, направили смо од starorumunskog [и уопште балканороманског]... *-u* наше... *-a*.“ (СКОК 1940, 8, 9). Тако и овде, балканороманско **Kalojk(u)*, (?) **Gašk(u)*, **Gavšk(u)* и **Romaš(u)* даје (стaро)српске облике са *-a* (уз накнадна преобличења), *Калокa*, *Гускa*, *Рамезa*.

БОБУЛ (можда), и ЊАГ и РАДУЛ јесу балканороманска имена позната науци, и објашњена. Сва три су словенског и (стaро)српског порекла, али су помало измењена у балканороманским устима: 1) слов. и (ст.)срп. *Boĭgan*, *Boĭoslav* > *Boĭo* > (можда) балк.роман. **Bobo*, односно *Bobul*, за шта упоредити, исто одатле, *Boĭoje* > (можда) балк.роман. **Boboe* (ЛОМА 2013, 32; ГРКОВИЋ 1977, 38), 2) слов. и ст.срп. *Hĭomir*, *Hĭoslav* > *Hĭi* > балк.роман. *Njag(u)*, за шта упоредити, исто одатле, *Hĭi*, *Hĭioje* > румун. *Neagu* [nĭagu], односно *Neagul* [nĭagul], и *Neagoe* [nĭagoe] (СКОК 1972 2, 529, 530; ГРКОВИЋ 1977, 144), 3) слов. и (ст.) срп. *Paĝomir*, *Paĝoslav* > *Paĝ* > балк.роман. **Rad(u)*, односно *Radul*, за шта упоредити, исто одатле, румун. *Radu*, односно *Radul* (СКОК 1972 2, 558; ГРКОВИЋ 1977, 164).

ПАСКАШ и ЂАН јесу балканороманска имена, исто тако позната науци, и објашњена. Прво име је далматороманског порекла, а друго италијанског: 1) роман. **Paskale* (по књиж.лат.: *Paschalis*) „Паскал, са значењем као срп. *Васкрсија/е* (м.)“ > далм.роман. **Paskale* + (ст.)срп. суф. *-аш* или пак (крчкороман., овако онда) далм.роман. суф. *-ašo* (в. горе) > **Paskašo* > балк.роман. *Paskaš(u)*, 2) лат. *Johannes* „Јован/ Иван“ > итал. *Gianni*, па скраћено *Gian-* > балк. роман. *Đan*, можда и **Danu* (в. СКОК 1971 1, 40, 738; ГРКОВИЋ 1977, 50).

На концу, треба поменути и етимологију коју даје Томовић 2005, 41, 42: Име племена сточарâ *Крич(ан)и* долази од личног имена старешине-оснивача матичног катуна, *Кричан*, а потарски ’Власи’ (Романи) Кричани јесу „по свој прилици“ расејањем досељени Цинцари-сточари из хомонимног села Кричани (*Кричани*) (1348, у повели цару Душана), по турски ’Јени Кјој’ (Јеникој, *Yeniköy*), данас село ’Критија’

(Критџија)¹⁰ ((η) *Κριθιά*) код Солуна. – На то можемо рећи да није дакако немогућа идеја, али је препрека томе управо само име, наиме 1322. оно је забележено као (*τὰ*) *Κριτζιανά*, што би словенски и старобугарски било (*село*) *Крџчанъ* (ЗАИМОВ 1967, 54 (уп.), 67, 142 (уп.); МЛАДЕНОВ 1979, *Карџа на бѣл. език. ѿер.*) у значењу „село Кр(ѡ)чанâ, тј. Кр(ѡ)чан“, а пре тога, 1321, као (*τὰ*) *Καρτζιανά* (РЕТИТ–КОРАБЛЕВ 1911, 60, 5 (*varia loca*)), што би словенски и старобугарски било (*село*) *Корчанъ* у значењу „село Корчанâ, тј. Корчан“, при чему би ти сељани *Крџчани* (*Кр(ѡ)чани*) или *Корчани* били изворно „становници предела/(?) села **Коркъ* или **Крџкъ* (**Кр(ѡ)к*)“, а то је (опште)словенска реч **къркъ* (*коркъ, крџкъ*) „врат, потиљак (затиљак), грло, леђа (грбача/грбина)“ (уп. срп. *на крк(ач)е*) (ЭССЯ 13 1987, 218, 219) у орографском значењу „горњи или пак избочени део (*ѣрба*) брега или планине, *ѣрбина, ѣрбача*“ (РСАНУ III 1965, 586–88) и сл. На тај начин, помен овог старог бугарског села *Крџчанъ*, грч. (*τὰ*) *Κριτζιανά*, 1348. г. у повељи цара Душана као *Кричани* имао би у себи -и- према грчком облику и не би одсликавао реалан изговор и облик (на терену) **Кричани*, другим речима, од грчког, у множини средњег рода (*τὰ*) *Κριτζιανά* (које је у генитиву и дативу множине (*τῶν*) *Κριτζιανῶν* и (*τοῖς*) *Κριτζιανοῖς* имало исте облике као код промене мушког рода у множини, тј. као да му је номинатив *(*οἱ*) *Κριτζιανοί*) начињено је механички у повељи цара Душана (старо)српско, у множини мушког рода *Кричани*. Исто тако, овде смо показали и(ли) закључили да је име херцеговачког, потарског племена *Кричани* изведено од (нај)старијег имена предела у ком су живели, **Кричък* с ген. **Крич(ъ)ка*, да су они по народном предању сигурно, а по историјским изворима највероватније стариначко становништво (док су првосуседни Дробњаци сигурно досељеници!), те да је реч о Романима.

¹⁰ Уп. у правопису *Γιωργιάδης* [joɣjadi(s)] > „по фонетској транскрипцији... ‘Јорџијадис’“ (али „идемо за писмом, нарочито због имена од основе Geog-“, па је „у транскрипцији... *Георџијадис*“) (ПРАВОПИС 2010, 167). Тако и овде *Κριθιά* [kritja] > *Криџија*.

Литература и извори:

- Влаховић 1970: П. Влаховић, Кричи и зачеци њиховог етничког раслојавања, *Гласник етнографског музеја* 33, Београд, 93–109.
- Вукановић 1974: Т. Вукановић, *Етнојеза Јужних Словена*, Врање.
- Грковић 1977: М. Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд.
- Динић 1978: М. Динић, Земље херцега Светога Саве, *Српске земље у средњем веку*, Београд, 178–270.
- ЭССЯ 13 1987: *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд, выпуск 13 (*kroměžurь – *kyžiti)*, Москва.
- Займов 1967: Й. Займов, *Заселване на българтскии Славяни на Балканския полуостров. Проучване на жишелскии имена в българтска-ша топонимия*, София.
- Лиречек 1962: К. Лиречек, Романи у градовима Далмације током средњег века, у: *Зборник Константина Лиречека II*, Београд.
- Лома 1989: А. Лома, Топономастика и археологија – антички локалитети код Плеваља и Пријепоља и могући предсловенски остаци у тамошњој топонимији, *Ономастолошки прилози X*, Београд, 1–33.
- Лома 1990: А. Лома, Рани слојеви хришћанских топонима на старосрпском тлу, *Ономастолошки прилози XI*, Београд, 1–19.
- Лома 2013: *Топонимија Бањске хрисовуље. Ка осмишљењу старосрпског топонимског речника и бољем познавању ошћесловенских именословних образаца* (Српска академија наука и уметности. Одељење језика и књижевности. Одбор за ономастику. Библиотека ономастолошких прилога. Књига 2), Београд.
- Лубурић 1930: А. Лубурић, *Дробњаџи. Племе у Херцеговини. Порекло, прошлост и етничка улога у нашем народу*, Београд.
- Младенов 1979: С. Младенов, *Историја на българтски език*, София.
- Пешикан 1981: М. Пешикан, Наставак -за у јужнозетским именима XV века, *Četrta jugoslovanska onomastična konferenca. Portorož, od 14. do 17. oktobra 1981. Zbornik referatov* (Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Academia scientiarum et artium Slovenica. Odbor za onomastiko), Ljubljana, 419–26.
- Пешикан 1982: М. Пешикан, Зетско-хумско-рашка имена на почетку турскога доба, *Ономастолошки прилози III* (3), Београд, 1–121.
- Правопис 2010: *Правопис српског језика. Измењено и доуњено екавско издање*, Нови Сад.
- РСАНУ III 1965: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика, Књига III. вразнути – џучурина*, Београд.
- Станишић 1995: В. Станишић, *Српско-албански језички односи* (Српска академија наука и уметности. Балканолошки институт. Посебна издања 59), Београд.
- Томић 1902: С. Томић, *Дробњаџак. Антиројеографска испитивања* (Српски етнографски зборник. Издаје Српска краљевска академија. Књига четврта), Београд.

Томовић 2005: Г. Томовић, Кричани и Кричак, *Гласник Завичајног музеја*, Књ[ига] 4 (2005), 39–49.

...

Detelić 2007: *Epski gradovi. Leksikon* (Srpska akademija nauka i umetnosti. Balkanološki institut SANU. Posebna izdanja 84), Beograd.

Drašković 1994: V. Drašković, *Uperedna gramatika romanskih jezika. Fonetski razvoj, morfologija, tekstovi*, Sremski Karlovci, Novi Sad.

Grässe 1922: J. G. Th. Graesse, *Orbis Latinus, oder Verzeichnis der wichtigsten lateinischen Orts- und Ländernamen*, Berlin.

Loma 1993: A. Loma, Neue Substratnamen aus Dacia Mediterranea, *Linguistique Balkanique* XXXVI, 3, Sofia, 219–40.

Lewis–Short 1891: *Harper's Latin dictionary. A new Latin dictionary founded on the translation of Freund's Latin-German Lexicon edited by E. A. Andrews, LL.D., revised, enlarged, and in great part rewritten by Charlton T. Lewis, Ph.D. and Charles Short, LL.D., professor of Latin in Columbia college, N. Y.*, New York, Oxford.

Petit–Korablev 1911: L. Petit, B. Korablev, *Actes de l'Athos V. Actes de Chilandar* (Βυζαντινὸν ἔργον 17 (1911)).

Skok 1940: P. Skok, *Osnovi romanske lingvistike. Svezak II. Historijska fonetika romanskih jezika (nenaglašeni vokali i konsonanti)*, Zagreb.

Skok 1950: P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima. Toponomastička istraživanja*, Zagreb.

Skok 1971/1972/1973 1/2/3: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1/2/3, Zagreb.

Väänänen 1963: V. Väänänen, *Introduction au Latin vulgaire*, Paris.

Veljković 2018: Ž. B. Veljković, Starohrvatska imena *Kegьlj* (**Kêglja*) i **Prkьlj* iz balkanoromanskog vrela, *Fluminensia*, god. 30 (2018), br. 2, Rijeka, 221–35.

Vukanović 1959/60: T. Vukanović, u: *Glasnik Muzeja Kosova* IV/V, Priština, 210.

Žarko B. Veljković

Serbian scientific center, Belgrade

Kriči, Kričani or Kričkovi and their names:

Briefly on the subject of etymology

Summary: The article gives the new etymology of the mediaeval tribe's name *Kriči*, *Kričani* or *Kričkovi* in Herzegovina (the adjective being *krički* or *kričački*). It was a native Romance and in the end Serbianized and thus Serbian tribe as well, which once resided in the region

named, to this day, *Kričak*. The name of the tribe has been etymologized from the name of the ancient settlement, in Latin **Crūcivīcūs / *Crūcīs vīcūs*, meaning „main village (in the area) with the name *Holy Cross*“. In addition, the etymology of some (Balkan) Romance names of the Kriči has been given: *Kaloka*, i. e. **Kalojk(u)*, hypocoristic of the personal name **Kalojan(u)* (< Gr. *Καλοι(ω)άννη(ς)*), *Guska*, i.e. (?) **Gašk(u)*, **Gavšk(u)*, hypocoristic of the personal name **Gavž(u)* (= Lat. *Gaudius*), *Rameza*, probably in older form **Ramoza*, i. e. **Romaš(u)* (= Lat. **Romascius*), *Bobul* (= **Bobo* (maybe) < Serb. *Bogo* < *Bogdan*, *Bogoslav*), *Njag/ Njag(u)* (< (Old) Serb. *Něg* < *Něgomir*, *Něgoslav*), *Radul* (= **Rad(u)* < Serb. *Rad* < *Radomir*, *Radoslav*), *Paskaš/ Paskaš(u)* (< (Dalm.) Rom. **Paskašo* < **Paskale* = Lat. *Pachalis*) and *Đan* (< Ital. *Gian-*, not shortened *Gianni* < Lat. *Johannes*).

Key words: Kriči, Kričani, Kričkovi, Kaloka, Guske, Rameza, (Balkan) Romance, Serbian language, etymology.

БЕЛЕТРИСТИКА

БЕЛЕТРИСТИКА

Драган ХАМОВИЋ: *ѿоезија*

Милко ГРБОВИЋ: *ѿоезија*

Радисав Бато ЂУРКОВИЋ: *ѿоезија*

Слободан МИЛИЋ: *ѿоезија*

Војислав Будо ГЛЕДИЋ: *ѿоезија*

Зоран КОСТИЋ: *Болеро*

Никола МАЦАНОВИЋ: *Тесѿаменѿ*

Зажеднички живот

Драган ХАМОВИЋ

ТЕКТОНСКИ СПОЈ

ЛУБАРДА

Помислих, душо, потписом „Лубарда“
 Ментална платна читко да потпишем:
 Бризга и титра, свег ме изубада
 Утроба моја с косовским поприштем.

И вучедолским: грувају лубарде,
 Грува и глава пуњена, бојева,
 На отоманске акутне упаде
 Међама доњих, тектонских спојева.

Исликаш, душо, камену пучину
 У наоштреним, винутим формама,
 Пропињана, на тле грубо свођена.

Угодиш сенци (упорном турчину!)
 Уљана слико рељефа зборана
 У продуженом сумраку Ловћена.

СЛАДОЈЕ

Расте из почетна стадија чулнога,
 Изнутра, увис – до вршне линије.
 Од саме клице, клиња од Улога,
 Из страшна рељефа и топонимије.

Расте, ма уједно у речи обраста.
 У речи чудна следа и нереда,
 Или крилате, ангелска образа,
 И плахе као невеста Неретва.

Пун крчаг праслика у себи преслика:
Горкост из света и мед из језика
Смеша – тај напитаk трезни, не заноси.

Занат му сећање – брижна безбрига,
Лирика допола, отпола епика:
Тиме се маје пустињаk панонски.

ДОКТОР ОД СТЕЋАКА

Читав давни народ стојећи одмара,
Застао скамењен у страшном испиту,
Загледа, има ли доктора Комара
Да се виде, чују – обнови визиту.

Орно се придижу, из коме буде се.
Један га братими, други га усини,
Трећи му повере поруке удесне:
Доктор их прегледа, очисти, усними.

Свима буде лакше, у себи прездраве
Тирилски урези, кринови, представе
Од росе свежије – ако су старије.

Мрамор се покрене – одоздо, одгоре,
Кад му принесете, од мора докторе,
Љубав, тај предуслов сваке лекарије.

САВИНА

Још тебе осећам, тишино у Савини,
(Јавних незбивања и неличних порива)
Као свитак у боци којег су савили,
Плутах унутарњим мерама и морима.

Загледана некуд, та невеста пресвесна:
Нетакнута – премда у векове тицана,
Плови у месту, силан терет је превезла
Обалама с ретким рибама и тицама.

Сада је пресудно да сан мајке устраје
Портом којој рајска ботаника мустра је,
Дубље зеленија у обручу павила:

Тишино, шуморе из вечите славине
Која прокапаваш са брега, од Савине,
Изнад безакоња и законоправила.

Милко ГРБОВИЋ

БЕЛЕТРИСТИКА

ПОД ОСТРОГОМ

Ту, покрај ћивота, испод стења
скрушено стојим, ја грешни раб,
запљуснут валом отрежњења
колико сам ситан, јадан и слаб.

Све моје бриге досадашње
ил ситне среће – ко за њих мари?
Сваки ми корак препун плашње
за свакодневне, приземне ствари,

Са чиме ми се душа рве
и спокоја се лишава њеног,
о, како су то сићушне мрве
спрам оног правог, ванвременог!

И, ту се скида, попут крљушти
скорела краста, и сама спада
и, док се копрена заблуда љушти
питама се: како живех до сада?

Неки се трнци уз леђа пењу
док ми топлина образе жари,
да ли сам у неком магновењу
– или се тек будим уствари?

Осећај нови, помало чудан
као поток који промени слив,
тек сада ја сам истински будан
тек сада свестан – и најзад жив.

БЕЛИ АНЂЕО

Зографи наши, мајстори стари
 фрескама нас уздижу небу
 а онда дођу разни варвари
 да их пљачкају, скрнавe, гребу.

Зликовци редом обeсни, ма'нити,
 сотонска мржња из њих куља,
 и како храм Божји бранити
 када нагрне пљачкашка руља?

Зар да се монах дохвати мача?
 Но мученичком смрћу страда,
 када је сила од молитве јача
 устукну вера, љубав и нада.

Не можеш понети манастир цели
 па с њим у гору, међу хајдуке,
 а не сме нипошто Анђео Бели
 да у туђинске допадне руке.

Тад се, на срећу, сетио неко
 (промисао му шапну небеска)
 спасићеш Анђела, ако се преко
 наслика нека друга фреска.

То беше света мисија њена
 да Белог Анђела ником не ода,
 но да га скрива, све до времена
 кад Србљу опет сване слобода.

Стрпљиво тајну чува и чека,
 све почетка двадес'тог века,
 напукну неком силом господњом
 и указа се шта је под њом.

Бели се Анђео оваплоти
у својој истинској, Божјој лепоти,
у нашој духовној тами заблиста
да нас клонуле прене и косне,
да стазу васкрелог Исуса Христа
пронађу душе мироносне.

ВИДАЊЕ ОЧИЈУ СИМОНИДИНИХ

*Бесега Шийїара ѿред дверима їрачаничким.
Нешиїо шїїо данас изїледа немоїуће, али једної дана...*

Ја, син сурог орла са литица худих
(или како нас ви зовете „Арбанас“)
канио се дуго, најзад се усудих
испред двери храма ево стадох данас.

Ћутао сам дуго, питајући докле,
па зар и потомци вечно да се стиде
због нашега претка кога небо прокле
што ископа очи ваше Симониде.

Знам да без кајања опроштаја нема
и да пут спасења њиме започиње
донео сам ево трава и мелема
Симониди дупље да видам очиње.

Јер, када он ножем на фреску насрну
и злочинством на дно самог Ада сиђе
на очи навуче неку мрену црну
на потомке баци клетву и невиђе.

Погазисмо бесе и завете старе
обесни и силни сврнусмо с памећу,
ми, оруђе слепо за светске жандар’е
који своју правду по свету намећу.

Спржисмо вам цркве, огњишта и гумна
кад нас владар светски под окриље приви
не зна руља бесна што ломи безумна
да смо му драги баш колико и ви.

И да смо пиони у његовој шаци
зарад његовога а не нашег циља
некаква нас сила у бунило баци
сад буђење следи и најгрча збиља.

Гледајући тада шта све чини руља
претвара светиње у хрпе пепела
запитах се откуд зло толико куља
зар је моја лоза душом ослепела.

И мислећи од кад то лудило поче
помислих да није још у оном часу
кад прашину са оне изгребане плоче
мој сулуди предак у зенице сасу.

(Јер преци су моји још од давних дана
насели на варку, а слутим и чију
да лечи прашина, она састругана
са фресака српских, с лица и очију.

Те заблуде наше грче су и скупље
падамо у вражје чељусти и шапе
од кад Симониди празне очне дупље
још већом празнином наше душе зјапе.)

Као да ме глас однекуда зовну
у трену се завет показа небески:
„да окончаш клетву и таму вековну
вид поврати оној изгребаној фрески.

Пусти сузу кајну, јер имаш и рашта
и од себе први с искупљењем почни
можда ће вам небо грехе да опрашта
када Симониди вид вратите очни!“

И ја, ево, дођох, без имало плашње
шта ће рећи неко из племена мога
да окајем грехе давне и садашње
и искупим злочин претка манитога.

Под товаром тога родитељског греха
ја кренух пут ове ваше Свете куће
испод ових древних манастирских стреха
да начиним чудо, можда немогуће,

да повратим дар очињега вида
тој принцези, вашој, мојој посестрими
када вид поврати мала Симонида
тада ћемо опет прогледати и ми.

Радисав Бато ЂУРКОВИЋ

НЕГДЈЕ ЖУБОР ВОДА

Негдје жубор вода, играју звијезде.
Вјетар, тишина, гласи се птица.
Облаци тромо низ пучину језде,
руку под руку ноћ и луталица

Причају приче прошле и будуће.
Усамљен пас лаје у даљини,
растанак ће бити зори у свануће
кад нестану слутње, сјене и причини...

А дан ко дан, однекуд бане,
ал' мораће, ето, и он проћи,
као да јури коње вране
до неке звијезде, до нове ноћи.

Идемо и ми, путовање је дуго,
Нек носи нас бјелина и степа разиграна.
Запјевај у вину и ти туго!
Ноћ је само скривени дио дана.

КАО ДА СМО СЕ НЕГДЈЕ СРЕЛИ

Као да смо се негдје срели...
Поглед пун чежње и сјете
додирне њежно хоризонт бијели
и руке празне опет полете.

Не бој се вранче, то су исте сјене!
Само смо ми други у тами!
Или то наше уморне зјене
нешто призива ноћас и мами?

Давно то бјеше, ех давно, давно...
 Зорила зора, вино, цвијеће,
 блистало сјајем Косово равно,
 жубор воде, звона, свијеће...

Све смо до сада обишли снове,
 а опет тражимо, још би хтјели,
 Неко нас жели ноћас и зове.
 Мора да смо се негдје срели...

ДОХВАТИ РУКУ СТИЈЕНО

Дохвати руку стијено!
 Рашири облак звијездо!
 Отвори пјесму јутро снено!
 Сави ласту у себи гнијездо!

Стишај вјетар брезова шумо!
 Умири косу росна траво!
 Животе, заустави вријеме безумо!
 Раздроби сабљу погнута главо!

Расцвјетај кроз маглу башто!
 Дотакни стварност луда машто,
 зар ти је пут вјечности, мало.

Искради се срце из мене
 и зауцај у груди њене
 па кад би ондје заувјек стало!

ИСКРАДЕНА МИСАО ЗАДРХТИ САМА

Безбојни снови, ал' снови,
 искрадена мисао задрхти сама,
 исти смо, заједно, а туђи, нови...
 студ се скрила у пјесми, у нама...

Још понекад уз пламичак вина
нешто крене дахом уз срце,
затрепери, и страшна даљина
заискри, осмјехне се лице у лице.

Онда капне, чаша ријечи звекне
небо заплави у оку, у души јекне
ех, збором зазборила!

Никад да не угасне зора!
Из мрака туђине сјекло јутро разговора!
Кроз овај чемер, кроз бездане и прла.

ЗА ДЛАН СМИЈЕХА, ЗА КРОТКУ

За дан! За вотку!
Одбјегли сан се далеко гласи.
За длан смијеха, за Кротку...
И наздрави! И спаси.

Туго, и ти разломљена на видике
и тамо си и овдје ти глад,
кораком за корак, сликом на слике
бескрајем за даљ, међавом за хлад.

Јесмо ли пјесмо бржи?
Пјевају брезе и магле и птице.
Дај вина! За вино смо ближи
далекој сузи луталице.

За јутро и руке штедро бијеле!
Дотакни! Додај несаницу вотке!
Видиш ли? Туге се дијеле
на погледе магле, на очи Кротке.

ОСМЈЕХ ЗА ДРАГУ

Ћутимо ли то драга, или је јесен тиха?
па се у срца нечујно тишина врати,
нит гласа славују, виолине, стиха...
само шума око нас, само се лишће злати.

Јесмо ли далеки или је пут без краја?
и кораци се уморе тако,
нит слободне ријечи, ни пјесме завичаја
само лист, по лист пада полако.

Тужни ли смо или се магла сиви?
па се у очи ситна киша спусти,
нема берача, шљива, ту нико не живи,
само једна топола и облаци густе.

Винујемо ли драга или виноград стаче?
тако се у душу одбјегли зов врати,
не трепере прозори, дијете у нама плаче,
а брезе око нас и лишће се злати.

Слободан МИЛИЋ

РУКОПИС ИЗ ГРОБА

Ако потомци буду прекопавали гробове,
 Наћи ће међу костима рукописе,
 Успеће да прочитају песме нове,
 По њима наслутиће моје обресе,
 У безвремену на то чекао сам векове.

Као што смо ми из грчких гробова
 И, римских, ископавали керамику,
 Мозаике, оружје, таблице слова,
 Свако је слово за себе чинило слику,
 Тај живот васкрснусмо изнова.

Поштовани потомци, зачудиће вас риме,
 Ви ћете по годинама на гробној плочи
 Које стоје уз презиме и име,
 Кроз векове као кроз поље проћи
 Да сам живео у доба слободног стиха, а тиме

Да сам био противник његов до краја,
 У тој борби су ми и дани протекли,
 Ако откривене риме буду пуне сјаја,
 Да оживе песму услови су се стекли,
 Риме су музика и мелодија бескраја.

Ако сам римама украшавао песме,
 Да буду вама као нама Сапфине јасне,
 Ако упорна метафора из њих блесне,
 Знајте преживеле су јер беху страсне,
 Не чудите се ако мене буду свесне,
 Ако ни једне речи не буде нејасне.

Подгорица 3. јануар 2020. год

ТРАЖЕЊЕ СВЕТА

Ако за живота не будем славан,
 А шта је слава спрам вечности?
 И песницима не будем раван
 Бар бићу раван Ништавности,
 Тад равнотежа биће таман.

Ако за живота не нађем Бога,
 За њим потроших целу Мудрост,
 За кога се одрекох имена свога?
 Неће ме сломит узалудност.
 И узимати свет за Злога.

Ако за живота не нађем Ништа
 Окренућу се ка рођењу,
 Нисам узмицао са попришта
 Налазећи се у Пр^о виђењу,
 и
 И ако свет дубоко тишта.

Ако за живота споменик бледи
 Не угледа светлости дана,
 То не значи да не вреди
 Мислити на смрт за рана,
 Смрт је Ништа и Бог га следи.

Отисак дадох васељени
 Да Уранија препозна ме,
 Споменик смрти а не мени,
 Мојему стиху биће знамен,
 Зато срце, ка Ништа крени,
 И ако не видиш гробни камен.

17. септембар 2014. год.

СТРАХ

На питање: шта остаје од нас;
Одговор није тешко дати,
Када прође вековима час
Ново време неће нас знати,
А испод наслага притајени глас.

Узалуд посматраће гробље, кућу,
Путеве моје, неће сетити се
Да отшкрину за светлост будућу,
Запале свећу и помоле се,
За мене који је у беспућу.

Раздвојен од звезда и чистине,
Од љубави, снова, вечне мисли,
Ал нисам раздвојен од истине
И речи која о мени мисли
Пробијајући оклоп тмине.

Остаће перо, шкрипа пера,
Жути папир, траг мастила,
Изнад мене шумеће хемисфера
Весело што ме угостила,
И Уранија свему мера.

Када се једном глина осуши
И Нови Бог удахне наново
Нови живот, показаће пут Души,
Појавићу се као Слово
Решено да смрт опустоши.

7. октобар 2014.

ЖРВАЊ

Ако за живота жрвањ поезије
 Не окренем до краја а таквих је мало;
 Који на метафорама покушао није
 Да заплови а једро да је цело остало,
 Богме завртети жрвањ једноставно није.

И ставити мисао између две стене.
 За живота сам окретање покушао
 И успео да све намера покрене,
 Верујте да сам целу душу дао,
 Сада после шездесете шта је остало од мене.

Живот и није друго ништа до робија
 Која се од неба до земље простире,
 Из ње излази мисао и мливо-поезија,
 Која се за родне пејзаже веже,
 Као светионик кроз време сија.

Некада жрвањ беше испред, сада иза,
 Све јаче се чује тарење камења,
 За живота се не може искочит из низа
 Ма се песнику указала сва знамења,
 Док се вечност пробија између стења.

Жрвањ хоће да држи равнотежу,
 Равномерно да буду обртаји,
 Док идем све више за мном сежу,
 Откад се покренуло камење таји
 Да ме за њега стихови вежу,
 У жрвњу завршавају осећаји.

На Митровдан 2015. год.

Војислав Будо ГЛЕДИЋ

СВЕТОЛУЦИ

II

МОНАСТИР ЖДРЕБАОНИК

У побожном храму мироносно влада
 Манастирска благод пуна вјерског жара;
 Подвижнички завјет
 Христом се напаја,
 Док молитва стиже са светог олтара.

Божанствена љубав даноноћно цвјета
 Са Дјевом Маријом која овдје живи;
 Надахњује кроткост
 Смјерних монахиња
 Кад се ревна душа Спаситељу диви.

Све што је створено у неповрат тоне
 И сви људи који на Земљи се јаве:
 Пробораве кратко
 Као у сновима
 И наставе вјечно Господа да славе.

ПИВСКИ МОНАСТИР

На Пивској планини која небу стреми
 Духовно средиште наткриљује вријеме;
 Трудом Саватија,
 Уз монашку помоћ,
 Изникло је плодно христово сјеме.

Са доњег мјеста након дугог доба,
 Пивско старо здање српских светитеља
 Пресели се у вис,
 Уз планинску косу:
 Да буде блискије духу Створитеља.

Усрдне молитве до неба досежу
 Кад се света тајна заједништва слави;
 Вјером и топлином
 Црква се испуни,
 Свједочећи смјерно о Божјој љубави.

МОНАСТИР МОРАЧА

На тврдој заравни високе планине
 Испод којег хучно хладна ријека тече
 Вјековима зрачи
 Манастир Морача,
 Благосиља духом Јована Претече.

Многе тешке муке и земна страдања
 Прешла су тегобно преко овог храма
 Што нас крстом светим,
 Христовим знаком
 Благородно кади анђелским пјесмама.

Ово свето мјесто и духовно царство
 Стољењима чува завјетне светиње
 Које га створише,
 Небу посветише
 Да се вјечни пламен до неба успиње.

ЂУРЂЕВИ СТУПОВИ

Светосавску цркву из древне прошлости
 Земним завјештањем за безброј година,
 Љубав Стефанова
 Под брдом Ристовцем
 Подиже у славу Христа Божјег сина.

Стољењима храбро богоносним духом
 Чува и разноси жар дједовске вјере;
 Старинска предања
 И јуначка дјела
 Узноси усрдно у небеске сфере.

Уз мирис тамјана и тихе молитве:
 Почивај у миру смјерни Првославе;
 Христови вјерници
 Манастир чувају
 И Светога Саву у вјекове славе.

ВЛАШКА ЦРКВА

Знаменита црква из старога доба
 Постојано траје кроз тегобна љета;
 Окађује духом
 Светих апостола
 И племени напор божанских узлета.

Вјечно одјекују свете литургије
 Што тамјаном гасе овоземне бриге;
 Стално васкрсава
 И вјером подстиче
 На сабор хришћански и часне подвиге.

Уграђена љубав поносито сија
 Из древних зидова што вјекове носе;
 Молитвом позива
 Са врха звоника
 Коју топли звуци милосно разносе.

ЦРКВА НА ОБОДУ

На брду Ободу изнад рјечне воде
 Која мирно тече пут свога смираја,
 Црква се уздиже
 Светога Николе
 Што издашно зрачи свјетлошћу из раја.
 Поноси се духом и пламом слободе
 И побожно кади литургијом светом
 Која је бодрила
 Јуначке подвиге
 Са Обода славног Христовим завјетом.

Многа је збивања из прошлог времена
 Запамтила старост и духовност њена
 И прве примјерке
 Светих отисака –
 Чувајући славу штампаних спомена.

ДВОРСКА ЦРКВА

Покрај живописне Владичине баште,
 На Ћипуру славном, испред Манастира,
 Стоји Дворска црква
 Уз здање Биљарде,
 Гдје се садашњица са прошлошћу дира.

На староме мјесту некадашњег храма
И срушеног двора Господар-Ивана
Књаз Никола нову
Подиже капелу
И обнови спомен из херојских дана.

У њедрима цркве пуних светог мира
Почивају смјерно за вјечна времена
Господар, поета,
Краљ Никола мудри
И вјерна супруга, краљица Милена.
Будо Гледић Цетињски

Зоран КОСТИЋ

БОЛЕРО

„Од сад, тишина, да се ниси чуо“, прве су речи које, заједно са три госта, ступајући у свој дом, доктор Јован упуту крупном, брбљивом папагају. Само трен раније, на ходнику, спремне да Докторовој супрузи уруче букете тек што им отвори, госте зачуди нечији крештави, испрекидани монолог са друге стране врата:

- Срби, где сте, мајку четничку...! Радован, Радован, Радован...! Црррни петак! Црррни петак, комуњаре...! Рат, рат, рат! Кррре, крррее, крррее...! Сло-бо, сло-бо-до! Сабор-ррр, саборррр, саборррр...! Боле не да семе...! Боле паметан, Јован луд скроз! Кррррееее, кррррее! Србијааа! Ррратко, Рррратко, Рррраткооо! Кррррее, кррррее, кррррее!

„Да си миран ко буба, иначе!“ Доктор приђе огромном кавезу постављеном на успешној имитацији палме по средини пространог салона, свежњем кључева прође клавијатуром решетака птициног станишта и нагласи:

„Да се ниси чуо, нарочито док ручава господа!“

- Сррррби, Сррррби, Сррррбиии! – срдито закрешта живописни папагај и, кострешећи тамносива крила насрну на металне решетке сикћући и некога толико гадно ружећи да Доктор још строжије запрети:

„Заћути, или – под ћебе!“

- Не ћебе, не ћебе! Боле добаррр, Боле добаррр!

„Боле мир – или мрак!“

- Не мрррак, не мрррак! Боле дан, боле дан! Кррррее, крррреее!

„Онда тишина! Ево, лепо ти српски кажем: пссст!“

- Пшшшт – шиштећи понови папагај, и увређен, испентра се под свод кавеза.

Тамо, хватајући црвеним канцама дрвено постолје, такође црвеним, јаким кљуном поче нервозно бискати крила и узбуркано жутило пернатих груди, смирујући се поступно.

Сасвим успокојен, чак одсутан деловао је гостима већ док су испијали шљивови аперитив, а учинило им се да је заспао баш уз њихово сркутање првих кашика одличне говеђе супе, коју претходно послужи једва приметна кућна помоћница.

„Под ћебе!“ – запретисте, Докторе и то упали? Нисам сигуран да сам баш све разумео“, јави се шапатам времешни Историчар, показујући пут уснуле птице.

- Слободно говорите гласно – смејући се поче да објашњава госпођа Вера – Боле је увелико утврдио... Оно ћебе, тамо на фотељи, оно је гарант мира и тишине, јер ако Боле ишта на свету мрзи, онда је то мрак, изненадни, у сред бела дана...

„Мрак на очи – мир у кући“, супругу допуни Доктор и настави да удовољава гостинској љубопитљивости, не скривајући гордост.

„Amasonna aectiva“, то јест, „Плавочели Амазонац“, из Парагваја или Боливије, због чега смо га прозвали Болеро, скраћено Боле... Ретко паметан, ниво ђака првака, врло музикалан, врло скупочен... Живи скоро сто година, а мени га је пре петнаестак, сломљеног кљуна и непца, на поклон донео познати циришки ветеринар, чијим сам пацијентима и пре тога пружао стоматолошке услуге... Него, господо драга, живели, добро нам дошли!“

- И тако је остао код вас – настави да се интересује Песник испијајући?

„Ветеринар га по излечењу није преузео, јер, једноставно, његов власник се није појавио. Искрен да будем, у та два месеца лечења толико смо се зближили да растанак нисмо могли ни замислити...“

- Ма само тек после двадесетак дана, тек што је дошао кући од операције, узео нас је под своје: под кожу нам је ушао... то је таква маза, да... Дете... Човек... Немам речи... А како се опорављао, постајао је све интересантнији, звиждукао, испрва тихо и некако „шупље“, али из дана у дан све успешније, све развојније и разноврсније, док није сасвим обновио вештину... Онда су потекла чаврљања, монолози, бог зна на ком шпанском сленгу, док једног јутра није проговорио и на српском.

„Море, дрекнуо а не проговорио“, исправи је Доктор и закрешта:

„Рррат, Сррррби, рррат! Рррат, рррат, рррат!“ Наредних месеци је невероватном брзином, све у духу балканских крвавих збивања богатио актуелну лексику... Иначе, највише је научио уз наше стално вежбање српског језика са девојчицама. Просто, заједно су се описмењавали и преслишавали, а Вера се чак досетила и да их оцењује...“

- Него шта!/? Од један до пет! И то из два предмета, из српског и певања!

„Баш – певања? Ово први пут чујем“, искрено се зачуди Историчар.

„Боже здравља, чућете га чим се пробуди“, обећа Доктор, наздрави па опет опонашајући, напевима почетака назначи Болеров репертоар: Мар-ши-ра-ла, мар-ши-ра-ла... Спремите се, спре-м-те... Ћу-ри-ши-ћу млад ма-јо-ре, али пева и оне из Првог светског, нема шта не уме.“

- Немојте ми још рећи да зна и оне моје – нашали се Гуслар.

- Само неколико пута нека Вас чује, ето Вам конкуренције – кроз смех прихвати Госпођа, настављајући:

- Према његовом педигреу, већ му је четрдесет година, а за ових четрнаест-петнаест, колико је код нас, постао је седми члан породице. Просто, дјевојчице и ми не можемо замислити живот без њега. Јован посебно, зар не?

„Овде, у Швајцарској, Боле ми некако дође као земљак, најбољи другар и саговорник, тим пре што смо нас двојица једини мушкарци у овој женској кући.“

-Пропушта да каже како су они озбиљни саговорници у командовању овим домом у којем, приметили сте, осим њих двојице, практично нико више и не говори – осмехом Госпођа прикри жаоку, али да је убола гдје је хтела показа Докторова нервоза:

„Ма, добро, де, нећемо ваљда о томе...? Важно је да гости знају главно: Боле није од папагаја који понављају само оно што људи говоре – он сам прави реченицу, импровизује, реагује на ситуацију, логично, импулсивно, зар није тако?“

- Да, баш као и ти. Знате, господо, њих двојица су један другом идоли, политички, национални, спортски...

„Е, то је тачно, обожавамо ЗВЕЗДУ и, замислите, бразилску репрезентацију. Фудбал уопште!“

- Толико да испред телевизора навијају као они на стадиону, ту се надмећу у псовању...

„...Мушки, патриотизам, ја уз пивце, а он уз своје семенке, пролазећи кроз праву навијачку катарзу!

- Јован неће да каже – кроз лудило – некад обично, мушко, а почешће, богами, кроз великосрпско, зар не, драги?

„Нећу да кажем?! А зашто не бих, кад је то тако?! И што се тиче мене, и што се тиче њега: Боле је прави Србин! Србенда! А уз то, монархиста, господо! Хајд'мо, пређимо полако на овај „бургундац“ из, чини ми се, претпрошле... да из две хиљаде четврте... Тако, чаше су пуне, испијмо за краља и отаџбину, док нам то задовољство није преотео небески, јужноамерички брбљивац!“

- Колико више слушам о њему, све сам сигурнији да је велика штета што вај „амазонац“ јуче није наступио на нашем митингу „За српско Косово“ – нашали се Песник подижући „столовачу“ према папагају. И остали се поведоше за њим, придоносећи тако све угоднијој атмосфери.

„Ваистину, сасвим би се уклопио, тим пре што је скуп врвио од очаравајућих „амазонки“, додаде Гуслар наздрављајући јединој дами за столом.

- А која од нас јуче то не би постала уз оне узвишене речи и ваше племените струне – узврати Госпођа, руком према кухињи, дајући знак средовечној, мршавој служавки.

Ускоро стиже печена прасетина са младим алпским кромпиром, уз свакојаку зелен у којој гости из Србије препознаше пера црног лука и ротквице.

„И, замислите, уопште не зна немачки, иако га, без сумње разуме“, нешто тишим гласом настави Доктор о папагају, чим се увери да је кућна помоћница зашла за кухињски пулт. „Ето, рецимо ова бескрајно поштена и одана Фрау, која се између осталог, са „нашом ствари“ толико сродила да, као ни јучерашњи, није пропустила један једини скуп у ових петнаестак година, колико ради код нас... Она и Боле су се некако истовремено појавили, и Фрау од тада безуспешно покушава да са њим направи језички контакт: цаба јој педагогија, тактика и финоћа, цаба јој све оне специјалне семенке које му налази негде у Цириху, на „Птичјој пијаци“... Сва срећа што га не разуме кад јој на српском, да опростите, окрешти како је Хитлер она женска ствар, наравно, употребљавајући изворну реч... Али, од кога је чуо за „фирера“, сунце му истраживачко? Шта мислите, професоре, може ли један овакав јужноамерички брбљивац?“

рички папагај имати извесна, да кажем, сазнања, из новије европске историје?“

„Богами, Докторе, то и није искључено, с обзиром колико је „фирерових“ доглавника после оног рата емигрирало у постојбину наше генијалне птице“, одговори Историчар изазивајући општи смех, још грленији уз домаћинов наставак:

„Заиста, кунем ва се овим вином, Боле чак повезује Хитлера и Павелића! Смешно јесте, али верујте, ни на који начин му нисам помогао у налажењу везе између „трећег рајха“ и „ендехазиле“.

„Па, о тој љубави знају и врапци, а не овакав амазонски соко“, досоли Гуслар; Историчар оде још даље:

„Бог зна, колико је пута скривен у деблу палме, млађани Боле прислушкивао како млади зликовци измењених фаца кују конспиративне, реваншистичке планове, на њему неразумљивом и туђем немачком...“

- И тако, за цео живот замрзео је језик који не припада амбијенту, а који *wir sprechen alle Deutsch, nicht wahr*¹¹, и када је шапат у свести музикалне птице одјекује попут удара дрвокрадичине секире по његовом стаблу – уследи скоро озбиљан Песников закључак, усмеравајући расположење за домаћиновом јеткошћу:

„Свакако, аверзија му се још више појачала откако се у захвалном Загребу певало „Danke Deutschland“²², кад су оно „фрицеви“, нану ли им нанину, признали отцепљење од Југе својих сталних историјских слугерања... А онда, и за то, и за сва остала ратна страдања оптужили нас, суде нам до дана данашњег, нану ли им...“

- Добро, бре, Јоване – прекиде га супруга, немојмо опет! Петнаест година једно те исто, сва срећа што су ограничени капацитети оног затвора у Хагу, ми просто сами себи исписујемо оптужнице, овако за столовима, по кућама, по кафанама, на улицама, стадионима... Зар и јуче на неки начин нисмо?! Ако ћемо поштено, зар и наш јучерашњи скуп није протицао у том тону?! „И протицао и успео, и немој ме прекидати, као његов организатор, више сам него поносан што је стадион Арауа био испуњен до последњег места нашим земљацима, не само онима из Швајцарске, иди, молим те...“

1 говоримо сви немачки, зар не

2 „Хвала ти, Немачка“

- Осамдесет хиљада Срба из целе Европе, није мала ствар – подржа домаћина Песник, завршавајући здравицом:

- Живели, Докторе, свака Вам част! Господо, предлажем да подигнемо чаше за наше изузетне домаћине! За њихов патриотизам, за незаборављене ране рода свог и мелем који свих ових година налазе за те ране!

Испише, уз речи захвалности и друга два госта, а онда се посветише одлично припремљеној прасетини, још укуснијој уз пикантни умак кога, све дискретнија Фрау, такорећи неопазнице сервира. Ипак, уљудни гости јој са три „gut, gut, gut“ упутише признање за кулинарско умеће на шта се она, одута од судопере, учтиво наклони, крајичком беле кецеље отирући замагљена стакла својих наочала, па – више да би прикрила нелагодност због толико изненадних комплимената – ситним корацима отклиза до кавеза, промени птици зделицу са водом и опет се хитро врати у кухињу, нестајући иза њеног пулта.

Болеро је мирно и несметано спавао, без обзира на звецкање тањира, разговор, чести осмех и здравице. Све у свему, пријатни ручак је прелазео у фазу када домаћини углавном одговарају на питања: те, када су се из своје Лознице доселили у Швајцарску, те, прије колико година су саградили ову прелепу кућу, те, колике су девојчице и када су отишле на летовање, да се, пошто нечујна Фрау склони мрсно посуђе и послужи штрудлу од јабука, разговор опет врати јучерашњем „Видовданском сабору“, тачније, наступима сваког око астала.

„Да, нема спора, све је било величанствено, само, господо моја“, нимало романтичарски запита се Историчар, „увек се у оваквим приликама, ево деценију и по мучи: а какав је одјек, односно, учинак тих изговорених и тачних речи, па и оних јучерашњих, и не само на оном стадиону, у овом кантону и у овој држави, а посебно колико је реално да оне посветле црну слику о нама, Србима.“

- Да би смо у томе успели, наше речи треба да допру до савести Европе, а пошто је она не испољава, питање је, има ли је уопште – још скептичније настави Песник.

„Тешко, пошто јој је здрав разум озбиљно угрожен“, подржа га Доктор наглашавајући да је тај разум већ деценијама грезнуо а сада је већ у власти албанске наркомафије која на тај начин пресудно утиче на геостратегију Запада, на судбину целе Европе, па тако и на нашу, српску судбину, чија јефтино-

ћа директно одржава приступачне цене шиптарских опијата, објашњавао је све више падајући у ватру:

„Господо моја, Запад одавно живи цивилизацијом незнања где Хришћанство, историја и међународно право немају никакву тежину пред неодољивошћу интереса дрогираног незнања. А ти интереси су огољени до сировог егоизма, што је најлакше показати на примеру ове богате и уредне Швајцарске у којој барем двадесет година недалеко од Цириха постоји безимени град; насељен је са неких стопедесетак хиљада несрећне деце банкарске и политичке врхушке која је за своју изгубљену младост изградила чистилиште са администрацијом, инфраструктуром, болницама и гробљима, дакле, комплетан град у коме је просечан животни век двадесет седам година и у коме, на сваком углу, у сваком кафићу, школи или вртићу, за све узрасте зависника, Шиптари и њихови дилери слободно, легално продају дрогу, без страха од полиције, такође зависне... Ето, будите уверени, већ данас на улицама тог „Наркобурга“, као резултат освете мафије, зато што утицајна Швајцарска није спречила српски „антиалбански“ скуп – јесу осетно поскупели наркотици! А то је, за тако прагматско друштво, несрећа неупоредиво већа од трагедије његове изгубљене младости! Такав је безмало цио Запад и, верујете ми, у Европи нема ни једне једине државе без сличних „Наркобурга“ у којима коло води или албанска или нека друга „Алкаидина“ мафија. А све у режији прекоокеанских наводних бораца против тероризма, господара рата и мира – који на тај начин Европу држе под контролом: купили су све њено, политичаре и институције! Просто, нема нико у овом делу континента кога нису обујмили стонски пипци, нема никог ко не служи том огромном октоподу који Европи исисава хришћанску крв! Тешко Европи! А тешко и нама, без обзира што смо свесни колико је она тако „набарена“, „надувана“ и „нафиксана“ – неупоредиво више него од хришћанске идеје – зависна од авганистанског опијума пристижућег преко Космета, колико је зависна од те хероинске трансферзале којом јој се шест-седам векова убризгава отров! Најзад, овако омамљена, склеротична и без памћења стара наркоманка је сасвим у власти уништитеља! Тешко њој, јер је на страни својих непријатеља, тешко нафиксаној курви, да простите, а ми, Срби, можемо још и преживети, држимо ли се Бога и краља! У то име, господо моја, попијмо за нас! За све православне, чија је борба једина

прилика Хришћанства да се усправи, уразуми и врати на Исусов пут! Живела Србија од Проклетија до Алпа, од Ђевђелије до Амазоније! Песму! Запевајмо!

Доктор поведе, остали прихватише и српским домом у швајцарском кантону Арау одјекну – „Из ове наше победе, рађа се сунце слободе... Спрем'те се, спрем'те се, четници, силна ће борба да буде...!“

Тог тренутка пробуђени папагај закрешта на својој љуљашци у кавезу и песма утихну.

Не обраћајући пажњу на зачуђене Србе, птица се осврну лево и десно, па се на беспрекорном њемачком обрати Фрау, одједном видно заинтересованој. Она је тамо крај судопере, са одобравањем климала главом, док је папагај на немачком језику, без примеса швајцарског нагласка, понављао све оно што је за столом изговорено откако је заспао на љуљашци.

Забезекнути гости нису знали шта би пре: да слушају превод својих досетки, или да спасавају одузете домаћине – убледеле и скамењене, а онда потпуно дотучене завршницом свог кућног љубимца, упућеном према судопери:

- Nicht nur das, was gestern und heute ausgesprochen wurde: ich weiss alles, was die Kriegshetzer in diesern Hauptquartter ihrer Grosser ausländischen antivitat etklart haben! Frau, kppreeee, kppreeee, kppreeee, haben Sie das Tribunal informiert?³

- Aber natürlich, mein Bolero, Aber natürlich, mein Bolero⁴, понављала је мршава Фрау, са мобилним телефоном у руци ослушкујући све разговетније и све ближе сирене полицијских возила.

³ Не само оно јуче на митингу и не само ово данас изговорено: имам у језику све што су ратни хушкачи икад изјавили у овом штабу овог великосрпског заграничног деловања! Фрау, надам се да сте известили Трибунал?

⁴ – Разуме се, мој Болеро, разуме се, мој Болеро.

Никола МАЦАНОВИЋ

ТЕСТАМЕНТ

Дође тако, повремено и изненада, неко вријеме за које кажемо „не поновило се“, и пожелимо да то више не доживимо. Кад једна генерација упамти више злих но добрих година, онда су то „зла времена“, која наћерају и орла „да зимује међу кокошкама“. Па му се понекад намјести, да не само зимује, но и љетује. Па и цио вијек да проведе.

Ушчепукао наш ђед по кући, рекло би се да нешто тражи. Неодлучан је куда да обрне. Зна ли шта тражи? И ђе је то што му треба. Чешка се иза ува. Крену пут кревета, клекну, и извуче испод њега дрвени сандучић, кога је он звао „бајун“. Сачувао га је још од времена када је служио војску. Отвори га. У руци му се нађе лапис – добро излизана мастиљава оловка. Остало је од ње, још, једно седам-осам центиметара. Сједе за сто. Очигледно је да је наумио да нешто пише.

„Баци то ђеде. Ево узми хемијску оловку“ – понуди га унук.

„Нека, нека. Послужиће мене ово. Завршио сам ја с њом сва четири разреда основне школе и неколика гимназије.“

„Колика?“

„Неколика. Да ти кажем нећеш вјеровати – девет.“

„Како ђеде девет? Кад је то гимназија трајала девет година?“

„Трајала, трајала и девет и десет. Понављало се. Нијеси могао без великога знања завршити гимназију. Морало се све знати напамет. Није било никаквих справа да мисле за тебе. Но ми ти дај два-три листа папира. Избуцај са средине свеске.“

„Ево ти ђеде два табака. Но, шта ће ти?“

„Оћу да напишем тестамент. Да се не кољете сјутра, кад зинем, о ово сиротиње. Смрт ми се добро примакла. Могу је осјетити како ми дише за вратом. А не знам ни којим јези-

ком да пишем. Бих својим али, чик погоди мајчин сине, који је мој. Сви се око њега отимају, и отеше га. А и руке ми се добро тресу.“

Унук му је велики враг. Рече му смијући се: „Вараш се ђеде. Ево ја ти обећавам, доживјећеш стоту. Сачекаћеш ти док ја завршим факултет. Па да се оженим и имам ђецу. Доживјећеш ти да видиш и од унука унуче. Не бој се, болан. И зашто, здраво ти нама и весео био, мислиш о томе. Шта коме имаш оставити кад немаш ништа вриједно – ни пепељаније муда.“

Ђед оћута. Није добро ни чуо, а унук настави: „Највреднија ти је та оловка. Како си је, само, сачувао оволико времена. Вјерујем да такве нема више ниђе на свијету. Ђе су ти одликовања? Коме ћеш њих?“

Пашче безобразно. Пецну га тамо ђе је најтањи. Зна да ђед нема никаквог личног ордења. Од свога оца и ђеда није сачувао иако их је било. Цио вијек провели су ратујући – залуду. Чували вјеру и нацију. Како је кренуло, не сачуваше ни једно ни друго.

„У праву си дијете, богоми“ – помисли ђед. Батаљуј посао будало стара. Што да ђецу дијелим и завађам? Како год подијелим никоме неће бити право. Доста нас власт завађа. Крв би једни другима попили. А и лакше је и љепше је живјети у заједници. Мада живот у заједници од свих тражи здрав разум, стрпљење и мале, ситне жртве. У самоћи се обogaљи, поготово људи. Жене се како-тако, некако снађу. „Боље је свађати се него бити сам.“

Сигуран сам да послѣје овог разговора са унуком о тестаменту не бих ових дана ништа мислио, одуговлачио бих са писањем. Смрт би ме преграбила. Никаква штета. Сигурно не бих овако, на брзину, да државу Црну Гору – чији сам ја држављанин – заобиђе незвани гост из бијелога свијета – коронавирус. А како ће нас ишта што долази из бијелога свијета заобићи кад бисмо се ми наљутили на бијели свијет. Ми свему и свачему што не ваља – што ваља нама не даду – широм отварамо врата и дочекујемо раширених руку.

Да не бих нагађао шта је „корона“ ево шта Вујаклија – између осталог – каже: „и на грчком и на латинском – вијенац, круна; код старих Грка и Римљана највише одликовање које је давано побједницима на утакмицама, војсковођама; фигурати-

вно – ореол, светитељски сјај...“ и још много, много тога што би рекли ови маркетиншки стручњаци, па и брката Јоке. А корона вирус? Не знамо шта је, ни одакле је, ни од кога нам је. Ко ли га само крсти? Ко ли би кум? Ако је и Св. Јован Крститељ, ђе му би памет, таквој напасти да да тако лијепо име. Необавијештени човјек – као што сам ја – надао би се било каквом одликовању, за којима смо били увијек понешени. Молили и преклињали књаза и господара да нам га додијели, па и ако пушке нијесмо мрчили, ни битке гледали. Куповали га и скупо плаћали, а фамилију остављали гладну. Ето, да би се потомство – па и мој погани унук – могли хвалити.

Не бих о ордењу имао шта мислити – нема га – да ми се ових дана не пружа лијепа прилика да га добијем. Надао сам се и још увијек не губим наду да ћу добит' ову корону, али ме неће. Не даду ми, а заслужио сам као ико, собзиром на године и да на њу идем прсимице. Ја из ризичне групе не смијем из стана ни нос промолити. Не смијем казати колико ми је година. Требало је да давно бацим кашику. Имам три рођендана. Један прави који није није записан, и два нетачна. Варакам се. Ако ме ухвате, а ухватиће ме – ако не они, 'оће Они одозго – „Окле он?“ питали би. Како се је до сада провлачио? Треба провјерити и Русе и вирусе. Треба притиснути пред изборе. Не дати дисати. Мање један – завар би било. Са чим ћемо се сјутра хвалити? Изаћи пред Милоша! Своју фамилију па и да не послушам. До јуче су ме ћерали на чист ваздух. „Изађи, прошегај! Што си се завукао у кућу? Усмрђело се то мјесто под тобом. Ова ћеца се ватају за носеве кад пролазе поред тебе. Како – ови и они – твоји исписници, по ваздан деру опанке уз Требјесу - низ Требјесу? Здраво је. Сад је здраво да се распадам мјесецима у стану са пет-шес' млађих чланова фамилије.

Али како – за име Божије, ко има срца – да не послуша предсједнике држава и влада, кад једни моле, преклињу... сузе лију као из кабла, другима наресиле, само што не опучају низ образе. Од Бога греота. „Не излази ђеде, кумимо те Богом великим. Шта би ово црно робље без тебе?“ А народу – робљу – би много лакше било и без нас ђедова и баба, и без предсједника држава и влада. Какви смо, и једни и други, на нас торокнуло – Боже. Други пријете „ахунг, ахунг“! Уживају што су захваљујући невидљивом злу, са којим се не можемо у кости

похватати, и они постали неко и нешто велико. А и мало може добро да засмрди.

Предсједник Владе у свом надахнутом саопштењу – ко ли му га, забога, пише – о мјерама за спашавање ђедова и баба, које је до самога краја било: „Жив нам Тодор... бла, бла“ оштро припријети и подвуче, да ће на оне преко 65 година, ако изађу на улицу – а маске нијесу још биле обавезне, није их било – бити отворен лов. И лове нас, као што су некада шинтери ловили било какво пашче – не само бијесно – које се усудило да изађе на улицу. Пашчад су убијана. Сад шинтера нема. Пашчад слободно шетају, ћерају се без икаквога стида, на срћу на ријетке пролазнике, бициклисте, аутомобиле. Нас процесуирају и кажњавају високим новчаним казнама. Удри народ по трбуху ако мислиш да буде послушан. Више нас је уловљенијех и кажњенијех, но зараженијех.

У његовом саопштењу не би – Боже сачувај – ни слова „п“ од политике. Само чиста очинска брига за народ.

Крај га извуче. „Нека је вјечна држава Црна Гора“ – избаци парољу коју је „преписао“ од предсједника државе – која, наравно, нема никакве везе са политиком. Боже им помози. Као да је вирус напао државу, а не народ. Могли би бити у праву ако на народ гледају ко на вирус, а они су држава. „Држава то сам ја“.

„Постоји пет врста лажи – каже Џорџ Бернард Шо – обична лаж, временска прогноза, статистика, дипломатска истина и званична саопштења.“ А ко су политичари?

„Политичари су људи који имају навику да лажу, да обећавају, да се смјешкају, да поткупљују, да се слажу са било којим аудиторijумом и навику на претјерану популарност. Вјерујем да су они лоша мањина.“ – каже Хорхе Луис Борхес. Нијесам, заиста, у овој великој муци и невољи, очекивао никакве паролe. Ни од кога. Поготово не ону „Смрт фашизму – слобода народу!“ Паметно, паметно... Не би било ништа од уласка у Европу. Европа има потребну већину у Парламенту земаља које су аутори – творци фашизма и нацизма или њихови вјечити и блиски сарадници. И нас је наша краљевска влада 1941. године уписала у то ђавоље коло подрепаша. Шта нашем лудом народу шће да се на потпис Цветковића и Мачека попиша? „Боље гроб – него роб!“ Ето што. И би гробља и пре-

више. И данас наше руководство муку мучи да народ силом уведе у бразду којом народ не жели да оре. Не у НАТО. Не са силама Осовине. Са било каквом силом – малом или великом – поготово великом, нема демократије. Сила и демократија не могу под исти кишобран.

Пусте жеље да се увећа нација могу довести до великих проблема. До сукоба вјерујућег народа са „националистичким химнама“. Ко је за то спреман да плати рачун без крчмара?

„Човјек коме снага не извире из сопственог бића, већ је упућен на литаније и националне химне, опаснији је од човјека који, пошто је прочитао неки приручник, уображава да може управљати аутом или авионом.“

Сви, изреда, наједном имају визије. Главни како би хтио и желио да живи. Као краљ. Визија му се остварила. Како у краљевини може бити само један краљ, визије младих „изногуда“, следбеника „краља“ морају бити мало скромније. За почетак копају и рукама и ногама – праве се паметни и Богом дани – да постану „султани умјесто султана“. У себи су угушили свако поштено осјећање. До њих не допире ни истина огољена до кости. Истина је само оно што им је корисно. Све је само ради њих створено. Њихова душа је љубав за славом и богатством – новац. „Новац ће бити цар“ – гласи једно пророчанство једанаестог вијека. Поправиће се они, млади су, надах се. „Прљаву воду не можеш опрати“. Мисле кланџикури, дигла им се – да опростиш – она работа. Како ће се грдно разочарати кад виде да их је то само засврбјела гузица, а „кита“ им шелеврта. У њима нема ничега од животног става славног генерала Л. Корнилова: „Душа – Богу, срце – жени, дуг – отаџбини, част – никоме.“ Њихова стварна вриједност на тржишту мудрости, части и поштења је отприлике – онако ђутуре, овака: пјесник Кермани на питање Тамерлана „Колико би ти дао за мене кад би ме продавали?“ – одговорио је сијачу смрти и страве.

„Двадесет пет аскера.“

„Па то је цијена само за мој појас!“ – узвикнуо је изненађени Тимур.

„Па ја и мислим само на твој појас, јер ти сам не вриједиш ни пребијене паре.“

Дозволите ми да се вратим на прву тачку. На корону и тестамент. „Смрт корони – слобода народу!“ Како ће ово проћи? Проћи ће кад јој дође смртна ура, као што и све прође. Показала се жилавија и виша непознаница но што смо мислили. Не да се подмитити. Не узима само старе којих би смо се радо трсили.

Вријеме пролази – корона не одлази. Не прођоше ни два мјесеца постаде нам „помучно од глади“.

„Ја бих нешто zaloжио, ако има“ – питах, са стидом, шефа кухиње и репете.

„Забога, и ми, богоми, но нема. Чујеш ли ову ђецу како пиште. Но ти мислиш само о твојој гузици. Изађи ђеде на улицу. Испружи руку. Тражи од пролазника евро и 20 центи. Ни мање ни више. Сажалиће се неко на тебе. Има још аветнијех. Ко ти мисли дати, даће ти два евра. Да му не враћаш кусур. Ето ти да ваздан кркаш ка при стогу. И да кући донесеш љеб.“

„Не смије се изаћи на улицу.“

„Смије, смије. Не бој се ти ништа. Ствар у своје руке узела је Госпођа Гузица – оће гуза кукуруза – и гроф од Кенебека, Рудолфа и Агрије са својим НКТ-ом. Издали су наређење: „Народе наш! Све од вас зависи! Излазите, радите!“

„Човјек увијек тражи и изналази неки разлог изван себе, да би се ослободио одговорности. То је подстицај за заједничку неодговорност.“

Од немаштине ћемо сви поцркати. Корона би, при глади, могла бити мајка Тереза. Нема 'љеба без мотике. Мотику у шаке. Копај, рајо православна. Ви сте вазда били наши најамници. И ти свечеви, сада ваши најамници, биће наши. Уз њих се може лијепо зарадити. Борићемо се за њих до последњег даха. Макар нас на колац набијали. Имамо ми у нашим редовима коалиционе партнере који су добро вични томе послу. Не тако давно и нама и вама су са великим уживањем забијали колац у пркно, на коме се мученик мучио дуже но Исус на крсту. Заборавите причу о Исусу и крсту. Причајте причу о Матусану и коцу. Само држите дистанцу и крпу на устима.

Каква црна крпа? Она може послужити само онима који много причају да им не улети мува у уста.

„Шта може помоћи дувански дим и врео филцан кад се човјек нађе на отвореном и вјетрометини?“

Шта може помоћи црвени цамадан голој гузици, кад га снијежна мећава заокупи низ Гола брда? Ђед мало занеможе. Батали писање. Остави лапис у бајун и завуче под кревет.

„Смије ли се ђеде ово што си написао прочитати?“ – пита га унук.

„Смије, смије, ка не смије. И написано је да би га неко прочитао. Не треба чекати да одапнем. Какав ми је живот, рачунајте на мене као да сам покојни.“

Чита унук, па остали. Сви редом. Радознали су да виде шта је коме ђед оставио. Сви се надају лапису. Уникат је. Могао би се добро продати.

„Ође ти ђеде нема ни „т“ од тестаментa.“

„Има, има, нијесте добро прочитали.“

„Не зна се шта си коме оставио?“

„Знам ја. Оставио сам вам све што је ваше и што вам је потребно. Без чега тешко можете опстати. Иако га не можете ни виђети ни додирнути. Језик, писмо, вјеру и нацију. Прочитајте ви то још једном. Како је написано. Својим језиком, ако га нијесте заборавили. Ово што сам вам оставио, немојте за мога живота никоме продавати. То нема цијену. Живота вриједи.“

ЕСЕЈ

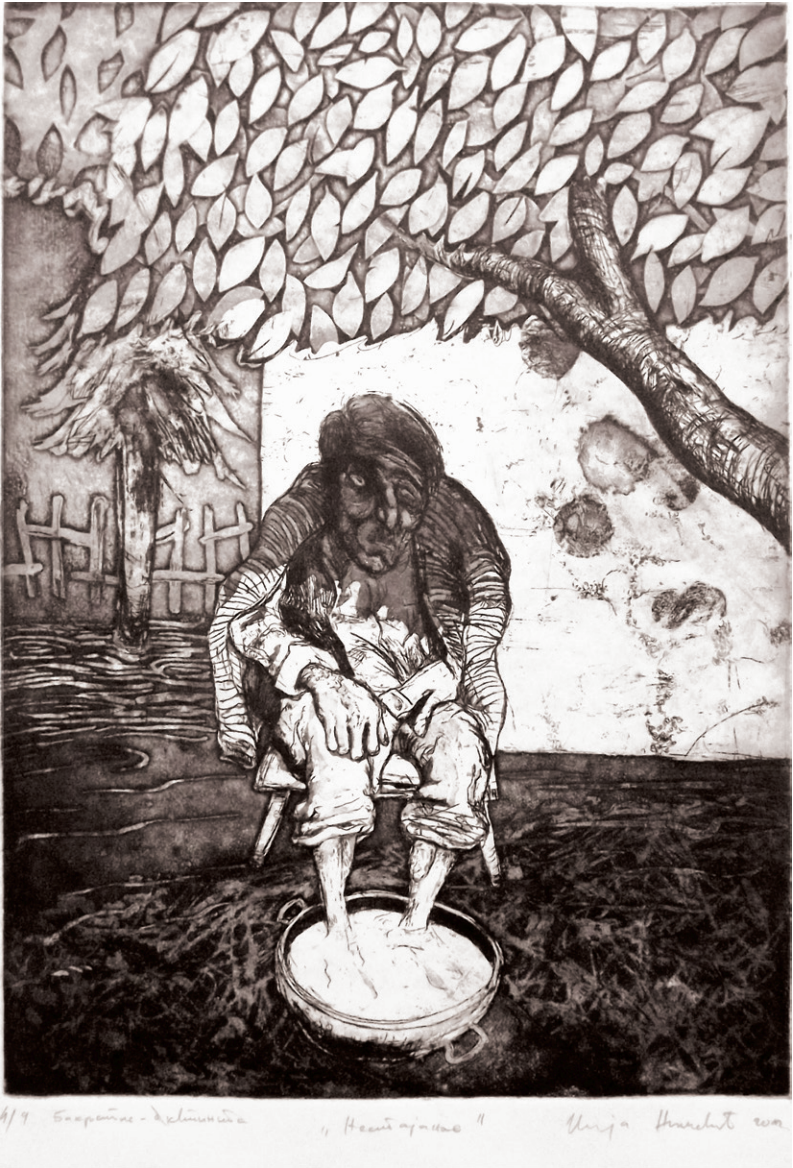
ЕСЕЈ

Милутин МИЋОВИЋ:

Неколико проложких шексџова

Душан КРЦУНОВИЋ:

Дух Њејошевој ајонизма и наше вријеме

Несћајање

Милутин МИЋОВИЋ

НЕКОЛИКО ПРОЛОШКИХ ТЕКСТОВА

ЧИТАЊЕ НЕПИСАНОГ

Узалуд читаш написано, ако не читаш и ненаписано. Пропао је сасвим, ко остаје само на написаном. Не треба човјеку тежа робија, него осуђеност на читање само написаног. А писали су, и то највише, они који се никада нијесу видјели са Словом, али им то није сметало да стално нешто мрче, и пререче цио вијек.

Читање ненаписаног претпоставља праву читалачку посвећеност. Без посвећености нема правога резултата. Оног који је неки резултат и *lore*, а не само доље. Доље много шта људи читају резултатом. Али мало, мало, па од тога нема ништа. Увене, јер не добија живу подршку *ogozio*.

Посвећен читалац је онај који чита уз помоћ зрачка који силази с неба. Пред којим људско слово не може да лаже. Јер га тачно види кроз шта је прошло и шта је донијело с пута. То јест – «чита га». Има много слова која нијесу ни кроза што прошла, а долазе на папир «да нам нешто кажу». А немају шта да кажу него само заузимају мјесто на папиру. Покривају своју празнину. И својим читаоцима помажу «да им прође вријеме» тј. - да им прође живот.

Ако слово не прође кроз свој нови живот, оно не може да стекне своје обновљено значење. А не може само слово да прође, ако не пролази његов носилац. Ако аутор није прошао кроз нове могућности живота, ни слово није могло да открије своје нове могућности значења. То јест није могло донијети нови зрачак (значак) у свијет, међу људе.

Посвећен читалац тачно гледа (чита) кроз што је прошло слово, то јест његов аутор. Је ли открило нове могућности, или није. Ако је отворио нове могућности, читалац то стварно осјећа, јер читањем лакше и радосније дише и наново

гледа. Осјећа у себи нове могућности живота. Осјећа своје чудо. Чудо својих далеких могућности.

Ватрогорци (они које ја називам ватрогорцима, а њих има свуда по свијету, и под свим именима), нерадо читају књиге, у којима не налазе траг неизбрисивог писма с неба. То је и разлог њихове изолације у дневној култури и животу. Али то им не смета да држе свијет изнутра. Да га они не држе, распао би се давно. И овако тешко опстаје, још да се Ватрогорци повуку, шта би било с нама и са свијетом, и са књигама?! Све би се помрачило, и напало нас као утвара. А нема више утваре од свијета. Зато Ватрогорци према папирнатим књигама имају малчице презрив осмјех. Оне се не могу правити важне у својим тврдим и позлаћеним корицама, пред посвећеним читаоцима. Пред њиховим очима прво с њих спане свака позлата и дебелу намази читања и тумачења непосвећених читалаца.

Сам Његош (али, сада, кад кажем Његош, не мислим само на Пустињака цетињског, него и на пустињаке којих има свуда по свијету, и ван свијета!), увјерио је Црногорце и све Србе у то *прво њисмо*, и дао им ватрену подршку, која не престаје.

У поплави књига без небеског поријекла, Ватрогорци су видјели казну, насиље најнижих сила људских над божанским зрнцием у човјеку, потоп *људској сувише људској* (како је *тоо* видио Ф. Ниче), гомилање у души минотаурског заборава, који нас припрема за минотаурску рупу. (Минотаур се у својој рупи излежава на књигама које су остале без Аријадниног конца, тј. - које *неба нијесу ледале!* А таквих је највише. Минотаур се осмјехује ентузијазму њихових аутора и очекивању успјеха код читалаца. Осмјехује се из таме своје рупе, јер ето му нових жртава, које му саме лете у огњена уста. Осмјехује се, и испушта свој подземни дах у затворене ходнике лавиринта, куда се веру његове будуће жртве. Које мисле, - заузимамо свијет, пунимо главе и срца својих читалаца.

Минотаур доље у рупи, у крајњој тами, чека ауторе и њихове читаоце да му дођу, да му сами улете у уста. Јер аутори и читаоци дијеле судбину својих књига.

НЕВИДЉИВА КЊИГА

Ако постоји невидљива и ненаписана књига, чему видљиве књиге? У овој теми смо често били с Костом Нинко-

вићем. То у чему смо разговором дуго остајали, остало је незаписано. Остајало је незаписано, да би се увијек изнова обнављало.

Јесам ли претјерао? Можда претјерујем што о томе покушавам да говорим. Али о томе сад не говорим, јер за то треба саговорник, лице. Не само лице, него активност која се не гаси. Која се и у разговору пројављује, само ако се између саговорника отвара невидљива књига.

Као што сам већ рекао, „све видљиве књиге живе од те једне, невидљиве“, неисписане. Јер и књиге морају однекуда доћи. Не могу ниоткуда, као што не може ни човјек доћи ниоткуда. А кад се затамни поријекло нашег духа, рекло би се да сви долазимо ниоткуда и да смо већ стигли нигдје. И да нас књиге затрпавају ниоткуда, и да одлазе никуда.

Ако нема подршку невидљиве књиге, видљива књига мора завршити нигдје. Као и њени читаоци. А нигдје је највише и најсвеобухватније, и најгладније. Нигдје и ничему не можемо уста напунити да сваки дан сви пишемо по књигу. Ништа је гладније од ишта.

Што се тиче људског размишљања, и људских мјера, невидљива књига је најспорнија. Многи то просто сматрају причом неизлечивих митомана. Али *многи* наравно нијесу добри читаоци. Но *многи* су најзаслужнији за смутне гласине, за умор и смртни заборав. Самртни заборав увећавају многи, практично сви, но сви не остају у смртном забору, као што се не мире са оваквом смрћу.

Кад добар читалац узме књигу у руке, отвори, прочита страницу, двије, и одбаци с ријечима: „Овдје нема шта да се види“, мисли управо супротно, од онога што је рекао. Управо мисли: Овдје нема (ни)шта *да се не види*. Једино књига има неки значај ако у њој *има нешто да се не види!* Не значи да је у њој нешто сасвим мрачно, адско. Не. Овај парадокс се разрјешава прогледањем, улазећи у траг оном што се сакрива. То јест – у књизи се пројављује оно што се не види. У њој се види оно што се не да сагледати. Ова је књига повезана с невидљивом књигом. Ова је књига настала дејством невидљиве књиге.

Луча микрокозма је дошла из неког простора који се не да догледати. Дејством неба. Дејством невидљиве књиге. У њој је, што се тиче наше поезије, најдубље сагледано поријекло човјеково, а у њој, као да и не постоји спољашњи свијет.

Ево погледајмо, како смо данас овдје, сред реалног свијета сумрачни и суманути без *луче* и невидљиве књиге. Сви у тешким неспоразумима, грдном забору, буну, бунцању, тучи наслијепо, под тортуром пропаганде која не да ока отворити. Књиге које, у оваквој атмосфери, најчешће шире крила су књиге–кокошке, књиге–вране, књиге сојке, књиге свраке, књиге–врапци, књиге–гавранови... Дан и ноћ нас такве књиге кљуцају у тикве.

Све те књиге које се у сумтном времену навране на човјеков мозак, графћу: „Невидљиву књигу–орла, измислили су сањалице и митомани, она не постоји. Ми смо реалност свијета, реалност сумрачног мозга човјековог. Потрпите нас док вам га не позобљемо, и не ослободимо вас од вас самих“.

Кад се каже збуњеном и изгубљеном човјеку: „Што си такав као да су ти кокошке мозак покључале“, управо се мисли на овакво стање човјека, и народа.

А што остане иза кокошака, то позобљу вране, и, ћурке.

РАСПИЊАЊЕ

Ако ишта ваљаш, већ су те распели. Већ знаш шта је то – из рођеног искуства. Ко о распињању зна само из књига и из прича, ништа не зна ни о крсту ни о распињању.

Ко није распињан, низашта је. Распињање на дјелу само раскрива ову мистерију. Која је везана за саму суштину живота.

Мање више свако је обдарен да распиње, али су рјеђи они који су обдарени да буду распињани. У ком је Бог више положио и боље сакрио, тај је обдарен да буде дубље и истрајније распињан.

Све стара, само се распињање обнавља. За распињање не треба учити никакву школу, на распињање учи сам живот. Као што свака сувоземна животиња зна да плива кад је бациш у воду, тако и човјек одмах зна да распиње и да се распиње, чим га живот баци у живот.

Нема живота без распињања. Једнима је надахнуће у животу распињати, а понеким надахнуће да буду распињани. Мислећи само као човјек, рекло би се да нема никаквога добра ни задовољства од распињања. Али има. Распињање је у суштини велика сласт. И ко не распиње са слашћу, није неки талентован распињач, а с друге стране, ако у распињању човјек не открива чудо живота, није се имао око шта распињати.

Има од природе талентованих распињача, као што има од природе препоручених да буду распињани. Носе такав лик, и одмах распињачима падају у очи. Осјете их кроз ваздух, нарушавају енергетски уобичајени састав земног живота. Чим такав уђе у енергетско поље распињача по занимању, активирају своје ласере. Има искусних и високо обучених распињача, као што има дубоко искусних у распињању.

Има оних који не држе да живе ако неког не распињу, као што има и таквих који не држе да живе ако се не распињу.

Кад Бог открије некога у дубинама земним да воли да се распиње, он му тада смисли распињања од којих би тај безумник излудио да унапријед зна шта га чека. А Бог му само успут шапне: „Ништа се не бој. Није то ништа, издржаћемо...“.

Да није већих и мањих распињања, свакодневних, и оних ријетких, свијетлих, свијет и живот би се усмрђели од неживота и несвијета. Муке живота продишу и пропјевају распињањем. Распети славе Бога, ријечима: „Слава теби Боже који си све ово овако удесио. Слава теби Господе што си окренуо на мене моје распињаче, који се ево топе у тмастим водама. Слава теби који најцрње муке претвараш у пламену радост“.

Тајна распињања је тајна свијета и живота. Изоштрени парадокс распињања је следећи: ко распиње, гине, а кога распињу, оживљава. Такав парадокс само је Бог могао смислити, и удјенути га дубоко у живот, да се споља не види.

Ко мисли само земаљски, мисли обрнуто: онај који распиње, живи, а онај кога распињу, умире. Тако је Бог сударио земаљску и небеску војску у животу, који је и небески и земаљски. Јер Бог је унапријед обезбиједио правду, да се не би срушило небо на земљу. Али је све сакрио, да човјеку без распињања све остаје непојмљиво. Зато се историја тако дуго продужава. Све да би се открило, оно што је Бог сакрио у човјеку, и открио у свом Распећу.

ЗРАЧЕЊЕ

Физичари кажу да свако тијело зрачи. У основи постоје два типа енергетског зрачења. Тијело само из себе зрачи енергију. И тијело-проводник, проводи енергије које долазе изван њега самог. Сложено садејство сопствене енергије и она која долази из другог извора, већ је много сложенија прича.

Ако је човјек састављен од свих честица које граде васељену, како тврде научници, онда могућности његовог зрачења су сасвим чудесне. Само енергетско зрачење духа је простије и дубље и моћније од размишљања. Познавао сам човјека, који је некад много мислио, а потом се претворио у само зрачење. За њега су очевидци говорили:

Он само сједи и зрачи. Ништа не ради само сједи и зрачи. Ништа и не мисли, само сједи и зрачи. Њему је мишљење - зрачење, и зрачење - мишљење. Може те ли замислити таквога човјека? То је његов говор, његово постојање. Од свих језика, изабрао је тај. Језик-нејезик .Од свих послова , изабрао је тај савршени нерад-рад. Рад који ништа не ради него се слободно препушта својем струјном потоку. Узвишени нерад, јер га покреће нека виша сила. Невидљиви рад, јер га покреће невидљива сила. С лица му се чита - у пуном је знању, и релаксираном незнању. Као да се стиди, и ликује, истовремено.

Можда он и није човјек, можда нагчовјек, можда нечовјек? Можда некакав дух обучен у људску појаву? Можда тако човјек треба да буде, - зрачећа сила? Извирање из себе, сједињење са свим? О, лудила!

Али, можда смо на трагу загонетке, која је срочена поводом његовог случаја: *Он није само он!*. Често се чује и њене корекције, или варијанте: . *Он је најмање он, кад је највише он. Кад је он највише он, он и не постоји*. Као да загонетка обесмишљава саму себе, кроз одговор. Јер овај тип проблема се не разрјешава језиком, он се рјешава покретањем суштине, зрачењем. Покретањем живота, као покретање суштине. Тада човјек постаје или чисто биће, или - чисто ништавило.

Многи су престали да мисле. Само пате. Кад прејашу патње и невоље, човјек више ништа и не мисли. Тугује и вене, и умјесто живот, кроз њега почне да зрачи смрт. Само се пита, зашто је долазио на свијет. Је ли дошао на свијет да се из све преостале снаге застиди од себе самога? Од своје неријешене и угашене загонетке!?

Не стиди се човјек док још носи живу загонетку свог живот у себи, стиди се кад примијети да је већ умрла. Умрла, и још зрачи , смрћу, из свог гроба који се намјестио у његовој души. Да сасвим ишчезне и очисти његов биједни живот од њене смрти, било би му лакше. Али тога олакшања нема.

Живјети с угашеном загонетком, најжалоснија је мука и невоља живота.

Чуо сам душу која се у таквим стањима моли Богу овако: „Боже, учини да овај мој стварни и најбједнији живот, буде само мој сан, а његову стварност избриши из свијета, из свих свјетова. Учини као да ме није ни било, као да ме нијеси ни давао на свијет. Ти Боже све можеш, учини ми то. Знам, ако ме гледаш и видиш, и теби се плаче над мојим животом. Над мојом незахвалношћу што си ми га дао. А ја од њега направио такав јад, биједу, празнину, да ево плачем од себе, а ти плачеш од мене. Обриши Господе своје сузе за мном, и избриши ме да нигдје никаквог трага, никаквога сјећања нигдје не остане. Ослободи се од мене. Ослободи мене од мене. Господе милостиви“.

СТОЛИЦА

Сви се ужасавају и од помисли на електричну столицу, ја на њој уживам. Тако ме је, ето, допало у животу. Нијесам баш хтио, али, видим, хтјело се. Тек кад ме ухватила струја, видио сам о чему се ради. Све претходне мисли о животу само су биле нејасне слутње, страхови и ужаси. Кад је струја кренула кроз мене, и свануло ми с друге стране, појасниле су ми се многе ствари. Кад сам почео да се топим, и да нестајем, осјетио сам да стварно постојим.

Дуго ме је ужасавала мисао од тога шта носим у себи, сад уживам у томе што сам дочекао. Дуго ми је пријетила бомба, испуњена непознатим експлозивом, шаљући ми знаке из најцрњих ноћи,- сад ме грли и љуби тај пламен.

Док сам на електричној столици, Унутра сам, у Књизи, читам и разгледам. Да, такав је поредак, прво је читање, онда гледање. То јесте скоро истовремено, али ако ћемо у микрон, тако је. У ствари, то је прогледавање читањем. Зато се у Књигу улази затворених очију, да би их Књига својим словима отворила. Док сам на електричној столици брзо ишчитавам књиге. Не само написане књиге, него и људске животе. То је једино рјешење. Јер човјек не може све књиге никако да прочита, нити до свих људи да дође. Не може да прочита ни књиге на свом малом језику а камоли оне са других, и сасвим непознатих. А врло значајне књиге. Док сам на електричној столици учим пламени језик, који је основа свих других језика. Храни ме, открива ми што ми срце жуди. Казује ми понешто од онога што има у свом преобилном памћењу. Кажем понешто, то јест,

колико могу да поднесем. Могао би ми рећи све, да ја могу поднијети. Видим, он боље зна колико ја могу примити и сазнати него ја. И видим, он ми је дао ову столицу. Друго ме ништа није могло смирити и утјешити.

Књига је скривена кап горњег огња. Од једне капи небеског огња може овдје да се направи велика књига. Да је човјек данима и ноћима чита и не прочита. А кад човјек сједи на електричној столици, у одличној концентрацији и кондицији, читање иде јако брзо и квалитетно. У моменту књигу можеш да ишчиташ и измјериш. То јест колико у њој има небеског огња. И има ли уопште. У многима нема ни капи. Њих добар читалац само погледа и одбаци у непостојање. И само у том случају, прво иде гледање па читање

Док сједим на електричној столици, путујем. Путујем гдје хоћу, просто укида се раздаљина између мене и оног гдје желим да стигнем. Откад сам научио да путујем на електричној столици, немам времена за друга путовања. Једном ми мој пријатељ понуди да путујем за Јерусалим, рекох – брате немам кад. Стално путујем, и то без икаквих путних исправа, без чекања на шалтерима, без куповања карата, без новца, без контроле на граничним прелазима. Толику администрацију, разна чекања, не могу да поднесем. Куд бих путовао кад сам стално на директној вези. Нека иде у Јерусалим ко не може тамо стићи, без авиона и возова.

Прије десетак година, путовао сам са групом пјесника, професора и богослова на Свету Гору. Предводио нас је митрополит Амфилохије. Кад смо дошли у Хиландар, уз велику звоњаву звона у част митрополита, и ушли у ону чудесну тишину, као да смо први пут дошли својој кући, за коју нијесмо знали. Многима су кренуле сузе од умиљенија. Нијесмо се могли надисати и пити те милине и тишине. То је неко стање, као да нестајеш, а, у ствари, тек себе препознајеш.

Кад смо се вратили у Црну Гору, и нешто покушавали да испричамо шта смо доживјели, видјело се да се то не да испричати. Слушајући та наша замуцкивања, Косто Нинковић, који није путовао на Свету Гору, рече: Видим да ћу вам морати испричати гдје сте били.

ЛАВИРИНТИЗАМ

Правим Црногорцима (читаоцима), било је јасно као дан, да књига не може настати ако прво не одживи свој живот у свом аутору. И док она живи у свом носиоцу, он је доживљава као своје унутрашње чудо, о ком не може ниједну ријеч ником казати. Некад се то чудо доживљава као нека тешка болест, некад као огромно здравље, некад као чисти огањ, некад, пак као унутрашња провалија, у коју ће се стварати њен носилац.

Црногорци су вриједност живота, и несвјесно самјеравали са природом огња. Ко може да гори тај може бити човјек. Ко смије са скочи у ватру, тај је витез. Ко свој живот размјењује с ватром, тај „прелази у царство поезије“.

То разумијевање огња, као тајне живота, засигурно су понијели с Косова, што је Андрић најјасније уочио. Посматрајући Његошеву творачку личност и етнос из кога је изникао, са извјесном дистанцом, према том етносу, и јаком емпатијом према Пјеснику, исписао је обавеузјуће записе што се тиче тог косовског збјега, и самог Његоша.

Ко носи огањ, он не живи по књигама, него књигом. Он носи своју унутрашњу књигу, своје чудо у којем жуди да експлодира. Нарастање и артикулисање слова и ријечи у тој књизи, аутор доживљава као припремне експлозије за ону коначну. Сазријевање и излажење књиге, аутор, доживљава као велико пројављивање Јасноће, и прогледање у простор који се потом, и самом аутору удаљује.

Црногорци су жељели да та експлозија буде чујна и видна, што је одлика епског склопа, и како је већ давно уочено, „динарског карактера“. (Име Црногорац употребљавам захваљујућу семантичкој основи самог имена – моћи горети. Моћи сагоријевати таму, тамну страну живота, а то је потенција, неосвијетљени простор бића који жуди свјетлост, прелазак у свјетлост. Његош је тај прелазак у свјетлост исказао као „прелаз у весело царство поезије“. Дакле, Црногорац је онај који има ту унутрашњу потребу за ватром и свјетлошћу, а не онај који је родом из Црне Горе. Црногорци из Црне Горе, у последње вријеме масовно отпадају од оваквог разумијевања живота, и губе се у свом лавиринту, постајући жртве Минотаура. (Минотаур је биће с волујском главом и трупом човјека,

сатјерано у дно лавиринта, гдје упадају изгубњени у лавиринту и постају његове жртве.)

Ту наркотичну ошамућеност минотаурском тамом у лавиринту, која има нешто заводљиво у себи, иако безнадежно, називам - *лабиринџизам*. Такво стање духа је врло раширено у савременом свијету и животу – а његов нагон би се могао исказати ријечима – живјети, па иако нема излаза. Живот је љепши од непостојања, ишчезнућа, иако никад његову бит не можемо окусити. То нам измиче, као што нам увијек измиче излаз из лавиринта

ПОРТРЕТ

Иде као да иза њега стоји моћна држава, а не нико. Мисли као да долази са царског двора, а како хљеб зарађује, нико не зна. Гледа као да су му очи стално пуне неба. На земаљске ствари скоро и не гледа, тек пролази мимо.

Људи мисле о њему као о ном ко није од овога свијета, а он мисли, потребнији је људима него други, обичним пословима забављени. Мисли и говори језиком кога нико довољно не разумије. Иде путем за којег нико не зна куд води.

Кажу да много шта зна, а књиге никакву не отвара. Неко каже да чита небеску књигу. Нашао је негдје, само он зна гдје, и чита, само он зна како. Савладао та слова, нико не зна код којег учитеља. Не чита, него се напије њеног нектара, а онда је здрав и весео и јак, носилац сунца, иде између нас. Све што зна, ништа ником не значи, а он мисли да се отварају пупољци и цвјетови од његових мисли. И да дивље звијери постају мање дивље. И да људима стане лакше на срцу, кад он активно мисли и живи. И кад је сам, каже, заједно је са свима, иако то други не виде.

Једни кажу да је мрачан, увијек замишљен неким паклом, други кажу - с његовог лица огријава свјетлост и чудесна топлина.

Покушавали су многи да са њим разговарају, али су сви установили да не говоре истим језиком. Он говори нашим језиком, али у његовом језику има нешто што нема у нашем. Неки су хтјели да га протјерају између нас, али он се врати увијек неким невидљивим путем. Неки су покушали да га убију, али им се окренула справа у руци и поубијали себе.

Он ником ништа конкретно не треба, ником ништа конкретно не значи, али је код свих присутан, као нека неопходна зрачећа честица у њиховом мозгу. Честица од које може да заболи глава. Честица од које може да се разведри у души и кад ода-свуд навале мракови и понори.

Многе је саблазнио његов одговор на просто питање: „Шта радиш?“ Његов одговор је најчешће гласио: „Не радим ја, у мени Неко нешто ради“! Шта му то значи, нико не зна. Он не ради, али Неко у њему „ради“ Ко је тај „Неко“? Он сједи, као што увијек сједи, али у њему „Неко увијек устаје и живи као на ватри“.

Други његов чувени одговор на питање „Шта радиш?“ је: „Једно исто“. Може ли бити рад нешто што је - „једно исто“?! Има ли ишта у животу „једно исто“? „Једно исто“ је ваљда само у смрти, или на небу. Али он то изговара са радошћу, као да даје одговор на многа, људима неразрешива питања.

А да би његов живот и његови одговори појачали чуђење, побринуо се и сам, дајући на исто питање и трећи, сасвим супротни одговор: „Орем“, каже. „Оре“ човјек који у руке не узима ништа теже од оловке. Оре ли оловком? Оре ли мислима? Он тај одговор даје без обзира на вријеме. „Оре“ кад је земља под ледом. „Оре“ кад је земља под водом. „Оре“ кад се не види прст пред оком?!!!

Оре земљу човјек који је странац на земљи? Шта оре човјек коме су небеске бриге ближе него земаљске? Можда преорава своју црну плот својим црним мислима!?

Кад су га на тргу радозналци упитали: „Реци нам како ти живиш?“, одговорио им је ријечима од којих су остали у шоку: „Ваш живот одлази од вас, и долази мени да са мном живи“. А кад су лудаку с пријетњом рекли да им објасни ту глупост, рекао је: „Ви још нијесте ни једну једину ријеч проговорили са својим животом. Зато одлази од вас, и долази мени“.

ПОХВАЛА СЛОВУ

Ја не волим да читам, ја волим да сам читан. Не да буду читане моје ријетке књиге, и све чешћи текстови, - него ја сам! Волим, дакле, да ме разгледа, до најситнијих детаља, читајући Зрак, откривајући у мени нове странице непочитаног живота.

То бих могао назвати читањем, али могао бих то назвати и другим именом. Као што бих тај процес могао оставити и без имена. Он много не жуди за именовањем. Он жуди за постојањем. Он не жуди за постојањем, - он је само постојање, које не хаје за именовање.

Е, па шта сам све овдје рекао ни сам не знам довољно. Не знам довољно, јер неко ми говори то што ја записујем. Не знам довољно, јер тога ми никад није довољно. Радије бих прихватио смрт у том процесу, него живот без тога процеса. Давно сам побјегао од Кафкиног *Процеса*. Осјећајући да је то најтамнији, најдубље понижавајући процес који може човјека задесити у овом свијету. А исход овог процеса овдје, препоручује те тамо. Да Тамо идеш какав си.

Ти, слово, које ме ишчитаваш, нијеси слово, него живот! Ти си тако жедно мога живота, да хоћеш да га испијеш до дна. Испићеш ме слово, и избрисати са овога мјеста. Прочитај ме до краја, испиј ме, нека нестанем у твом ведром пространству.

То другима може да личи на све друго, осим на то што јесте. Јер је живот и свијет огрезао у сјенкама, и боловима, и безосјећајности. Огрезао у грозну нечитљивост, гдје се већ ништа јасно не чита, осим рекламе. Узалуд људи читају, ако нема довољно освјетљења у том процесу. Не рекламног. Ако сам тај процес читања не исијава освјетљењем. Не неким не зна којим, него оним правим. Јер спољашња освјетљења само помажу да се напипају слова. А оно освјетљење које избија при живом ишчитавању, разоткрива саму природу слова. Или боље рећи – натприроду слова. Слово је натприродно, као што је и свјетлост натприродна. Слово у самој природи, може да изгуби душу, да постане тако обично, да га и најобичнији људи стану презирати, ево овако, као што га и презиру:

„Шта ми ти значиш, слово једно? Ти ми више не значиш ништа! Ти ми нијеси више ништа! Ти си ми већ ништа! Нимало се више не прави важно, слово једно! Ево само си сад показало да си празно, и да си лаж. Видиш ли како је сваки твој смисао погажен, као да га није никад ни било! Као да си све само измислило? И људи те поштовали док су били наивни и не знали ништа о теби. Не цијенимо те више, него да те нема, слово једно. То је твоја последња цијена!

Тако се ослободисмо твог надуваног значења и сјенке твога ауторитета. Сад смо слободни, па иако нас нема. Боље и

да нас нема, а да смо слободни, него да смо робље и да нас има, не знам како и колико“

Таква се хвала изриче слову свакога дана у нашем животу. Не само ријечима, - него самим животом: „Ти нијеси никад ни постојало, слово једно! Платићеш нам за све од постања и почетка. Платићеш нам за све обмане и лажи, које се нијесу могле подићи и умножити без тебе, слово једно!

Је ли ти мало доказа да су те сви сада најреалније понизили, слово једно? Зашто си долазило у свијет слово неразумно!? Као да нијеси знало колико ћеш удараца добити по образу, док те не срушимо у блато!? А бићемо те, и газити, и док будеш мртво у блату лежало, слово једно незнано.

Сад си легло под наше ноге и више се нећеш живо дизати. Осим ако те опет неки бог не васкрсне. И покаже нам да смо сад, кад смо се свега ослободили, у већем ропству, него док ништа о теби нијесмо знали“ Слово једно!

ЧИТАОЦИ

Откад ми читаоци шаљу текстове, ништа не радим него потписујем. Видим да моји читаоци знају све што ја знам, али видио сам и још нешто више. Сазнајна ситуација се једнако одвија и у мени и у њима. Неко неког ту покреће на исти начин. И баш то, - ко кога покреће, и како покреће, - не може се до краја знати. Једнако се може рећи, да ја покрећем моје читаоце, као и обрнуто, - да читаоци покрећу мене. Да ли су они покренути Покретом који се покренуо кроз мене, или сам ја покренут покретом који тајно присуствује и бдије над свима нама? Ми смо људи тајне пријемчивости и отпора, - отпорни на смртоносни притисак свакодневнице, на притисак организованог пројекта да се у Црној Гори (и у свијету, који је црна гора) покопа и човјек и памћење, и слобода и Бог.

Очекивао сам, наравно разлику између мушког и женског читања и писања, али кроз конкретне реакције то ми је постало, у нијансама, јасније. Такозвано „мушко“ и „женско“ читање не искључује и парадокс, да некад мушкарци читају женски, а жене мушки!?. Мушкарци су осјетљивији на једно, жене на друго. Жене покреће и узбуђује једно, а мушкарци прелазе преко тога, а задржавају се на нечему сасвим другом. Рецимо, - тврда логика, сериозна аналитика, концентрисан напад на „непријатеља“, енергично савладавање и бацање про-

тивника на земљу, мушкарци јако цијене и не штеде поене на такве потезе. Жене више узбуђује надилазак логике, покретање срца, загонетка живота, унутрашњи додир, топлина, вртоглаве асоцијације, креативна лудост.

Дакле, апатичности, суморном читању и поимању стварног живота и књига, склонији су мушкарци. Кад мушкарци падну, они баш падну у мртво море немоћи и недјелатности. Ни богиње им више не могу подићи.

Сретао сам неке мушке читаоце, који имају једну типичну реченицу: „Добро пишеш, али све је узалуд...“ Послије те реченице осјећам и оне неколике које ми не казују, а које би могле бити овакве: „...чудим се тој твојој упорности. Просто, скоро ми се мучи, кад видим такву упорност у узалудности...“ Такве често сретнем, али на ту њихову суморну доброту и брижност, имам жалост и сажаљење. Они нешто схватају, али су далеко од суштине. Не знају да је креативност сама по себи живот, и да доноси радост и бодрост. Далеко су, предалеко од тога да схвате да је кретативност мужевна, бојева сила, пуна радости. Не схватају ни елементарну сложеност, да што изгледа моћно, као државна власт, партија, жељезна фабрика, већ сјутра могу да се покажу потпуно немоћним, и пропадајућим. А оно што изгледа немоћно, као маштовита и креативна ријеч, сјутра се може показати узроком пада моћних и гвоздених.

Доиста, није лако у то вјеровати, али је узбудљиво реално борити се у тој сложености између разумијевања и неразумијевања, и радити на сарадњи са невидљивим силама, од којих живи стваралаштво, тајна дјелања и бивања, па и тајна моћи. Срце је држава, лична државотворност, небеско пространство, покрене ли се његова запретана моћ. На ту димензију писања и подвига, рецимо, осјетљивији су женски читаоци. Жене то повезују са прагматичном и непрагматичном љубави. Непрагматична љубав доноси узбуђење, опасност, љепоту, сагоријевање без остатка, сазнање. Стваралаштво успијева, ако иде трагом те огњене путање.

-Ми не пишемо да би неко „губио вријеме“ на нама, још мање, да би неки читалац „убијао, утуцао вријеме“ (најсуморнија формулација!) тобож читајући наше текстове. Ми пишемо да би читаоца „ставили на ватру“, или подијелили капцу ватре са њим. Капцу првобитне радости..“, тако ми је

говорио пријатељ, с којим сам некад разговарао на ту тему. Он није више ту, међу нама, али његове ријечи јесу.

- Много је депресивног незнања покрила крилатица, „све је узалуд, ништа се не може промијенити“, као што много хаоса уносе они који крену да „мијењају свијет на ооо-рук“ Писањем се једино нешто мијења у самом писцу, и у разумијевању моћи језика. То је једини основ промјене. А промијенити нешто унутар себе, то је као промијенити свијет.

Христова ријеч: „Не бојте се, ја сам победио свијет“, највиши је изазов за мужевни подвиг. Данас слободно писање живи под пуном компромитацијом „моћи овог свијета“, као најнемоћнија радња, и као лична забава или - бесмисао. Али, оно, а посебно живот који производи писмо, није одустао од своје тајне, нити је похулио на осмјех озарујуће побједи, говорио је мој саговорник.

Душан КРЦУНОВИЋ

ДУХ ЊЕГОШЕВОГ АГОНИЗМА И НАШЕ ВРИЈЕМЕ

*Бесједа посвећена Плужинама, Пиви и житиљима
овој слободарској краји*

ЕСЕЈ

Пјесништво и књижевна умјетност уопште – нарочито она која има канонски статус попут Његошевог дјела – садржи потенцијал за покретање политичких и друштвених промјена.

У нашој скорашњој прошлости, у размјерама од неколико деценија, смјењивали су се периоди у којима су наши савременици били, или Бранислав Нушић као наш највећи комедиограф, или Његош као наш највећи драмски пјесник и трагедиограф. Донедавно је Нушић био, не само наш савременик него и „савременији од нас самих“ – како је својевремено примјетио један наш књижевни теоретичар –, утолико што је политичка стварност збијала шалу с нама као колективом. Али, ситуација се недавно нагло и неочекивано промијенила, опет не толико нашом вољом колико вољом Његошевог пјесништва којом је највећи српски пјесник поново добио на својој актуелности. Свједочимо ових дана и мјесеци како се из друштвено-политичког метежа и хаоса полако помаља могућност за један обновљени космос, за један свијет бољи него што јесте. Ствари се одвијају као да се вазухом проломило оно његошевско божанско, библијско, постањско *fiat*: „Нека буде“ – „Нека буде борба непрестана, нека буде што бити не може“. Овим Његошевим божанским *fiat*: „Нека буде“, изговорена је једна стваралачка заповијест, једна заповијест којом нам је заповијеђена „борба непрестана“, борба за могућност оног немогућег. Чувени библијски мислилац Мартин Бубер, иначе творац „философије међуљудског“, сматрао је да „истинске друштвене промјене настају из радикалне жеље за немогућим“, полазећи од тога да библијска духовност има друштвено-еманципаторски, ослобађајући потенцијал. Управо то важи за Његоша који слови за агонистичког пјесника, за пјесника библијског, грчко-хришћанског агонизма. Дозволите да вас подсетим да је

агон грчка ријеч за „борбу“ (и „надметање“) који су обиљежили Његошев живот и његово књижевно дјело. Његово дјело има статус наше народне *Библије* у којој је документован наш етно-културни (српски национални и језички) и цивилизацијски (православни вјерски) идентитет. Као пјесник библијског агона, Његошево божанско „нека буде борба непрестана“ има стваралачки смисао и дубоко морални, отуда свечовјечански значај и вриједност.

У свом чувеном предавању *Њеџош као ѿрајични јунак косовске мисли* Иво Андрић је говорио о Његошевем пјесничком дјелу као „ризници моралних вредности“, као „ослонцу и путоказу нашем човеку“, као „свјетлости која (...) обасјава и наше данашње путеве“... Када је ријеч о Његошевој актуелности, Андрић је описује као његово „живо и животодајно“ присуство у нашим животима, нарочито у тренуцима криза коју могу да ријеше само „спасоносни његошевски принципи“. Ти принципи се односе на цјелину нашег живота, како индивидуалног тако и колективног, односно друштвеног. Зато ће Андрић рећи да је Његош „Песнички израз свега што покреће човека у његовој борби за слободу, хлеб и просвећеност“ (46).

Дакле Његошев програм националне и друштвено-политичке борбе дјелује на три плана, како је то Андрић уочио, што је инструктивно и за наше вријеме и ситуацију у којој се чују гласови о наводној неопходности давања примата економским над идентитетским питањима, проблемима и темама. На томе данас у ученом свијету инсистирају теоретичари тзв. процедуралног схватања демократије којима се супротстављају заступници „демократског агонизма“. Ови први имају своје, додуше не баш теоријски потковане, присталице и код нас, а то су они који радо прећуткују, који желе да пречују или отворено маргинализују оне теме које се тичу слободе, српских националних права и културе.

Као пјесник библијског агонизма Његош је данас актуелан утолико што, слиједећи опет Андрића, „Свака прослава Његошевог поетског дјела уједно је и слављење човечности и људске борбе за човечност“ (57). Штавише, „**бити човек значи бити борац**“, што значи да је „**човекова дужност да брани човечност**“ (59).

Сви ови увиди потврђују да је Његошево дјело **непресушни извор мотивације за политичке и друштвене промјене, да оно подстиче критичко мишљење, да оно има**

ослобађајући потенцијал, да оно пружа нама снагу да мијењамо свијет и негирамо постојећу стварност у име идеала човјечности, да је оно оружје у борби против свих облика тираније којој смо увијек, а поготово данас изложени.

Покушај потискивања његошевског духа агонизма, као нечега наводно застарјелог и подложног политичким злоупотребима, води нас у обезличавање, биједу и ропство, и зато је очување Његошевог наслеђа наш индивидуални и колективни задатак и обавеза.

Један одговора на систематску културну и политичку репресију коју достојанствено трпи његошевска Црна Гора је *Српски покрет Његош* чији је смисао да допринесе друштвеној промјени изван постојећих званичних политичких и институционалних коридора. То је оно што овај покрет има заједничко са стотинама сличних културних и друштвених покрета у свијету. Српски покрет Његош, слично другим покретима, бори се на свој начин и против тзв. „*status quo* прича“ које нам спутавају руке и дух увјеравањем да се ништа не може промијенити, да је сваки покушај промјене узалудно трошење енергије и да се напосто треба уклопити у глобални токове.

Али, дух агонизма или агонистички етос који зрачи из Његошевог дјела, на коме су се генерације васпитавале, усмјерен је против сваког таквог конформизма, сервилности и малодушности, бестрашћа и униформности, против стварања саможивих и покорних појединаца, толерантних према ономе што саблажњује, морално отупјелих и незаинтересованих за заједницу, њене вриједности и опште добро. Систем који полако осваја наше друштво показао је до сада, и посвуда у свијету, велику ефикасност у кроћењу и дисциплиновању, умртвљивању и припитомљавању људи, умањујући њихову политичку енергију и дух борбености.

Његошев агонистички хуманизам свему томе пружа отпор и надањује борбу за очување наших националних и цивилизацијских вриједности.

(У Плужинама – 02. 07. 2020)

ИСТРАЖИВАЊА

ИСТРАЖИВАЊА

Душко ПЕВУЉА:

Критичка свијест у прози Радоја Домановића

Горан Ж. КОМАР:

Нови ћирилични написи у Пиви

Радован ФЕМИЋ:

Начертаније Илије Гарашанина као предмети различитих историографских интерпретација

Милорад П. РАДУСИНОВИЋ:

*Два руска извјештаја из Њевошевој доба
1838. године*

Пасйорала

Предраг ЖИВКОВИЋ

ПОБУНА ТРАДИЦИЈЕ¹ (Филозофски омаж (нео)евроазијству)

Мисаоно и егзистенцијално присуствујући епоси која дуго времена представља филозофску страст и гротло неразјашњених химера, не само филозофским горостасима који су покушали и дан данас покушавају да је објасне, већ представља и непознаницу самој себи, рекло би се, да је неочекивано дошло до потребе да се у идеолошкој арени чије су контуре снажно промијењене у свитању XXI вијека, пронађе адекватан одговор на формирање не само идеолошког фронта, већ заузимање и полагање права на тапију могућности и хоризонта да се идејно обнове начела оних филозофема које су у налетима либерализма губиле право да одлучују у име „одабране мањине“ која није пристајала на могућност да се одрекне оног симболичког капитала који је црпила из својих митолошких топонима и складишта.² Ријеч је о конзервати-

¹ Тематски одабир који излажемо суду научне јавности а који смо ословили *Побуна традиције*, представља својеврстан теоријски омаж свим оним поборницима који теже да у својим епистолама ревитализују дух Традиције и конзервативне мисли. Епистола *Побуна традиције* представља епитому једног ширег хоризонта изучавања неоевроазијске идеје и рестаурације конзервативне филозофије духа.

² Комплементарне студије које говоре о исходима постмодерне епохе и најављује одраз и сардоничност ове епохе су студија проф. Александра Гељевича Дугина чија теоријска становишта ћемо и предочити научном суду. Опширније у: Александар Гељевич Дугин, *Четвртиа њолишчика њеорија*, превод Сава Росић, МИР Publishing, ММХИИ, Београд, 2013. И: Александр Дугин, *Посѡфилософия / Три ѡпараѡимы в исѡории мысли*, Евразий Движение, Москва, 2009. Види и: Mile Savić, *Politika filozofskog diskursa / Praktične implikacije postmoderne filozofije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Београд, 2004.

визму као страственом предању једне драматичне епопеје о уважености и дигнитету духа који се оваплоћивао кроз респектабилне рефлексике духа. Стога, и овај рукопис сабира и реминисценира оданост свим оним духовима који кроз ракурсе инаугурације Традиције подстичу нови и квалитативно богатији парадигматски смисао ревитализације човјека али прије свега, његове заједнице. У циљу оправдања и ауторског исповиједања навели смо да рад представља омаж, свим поборницима традиционалног и конзервативног завјештања, који нису склони рестаурацији Традиције из козерских побуда или неке атавистичке послушности и поковавања, него, прије свега, у себи развијају потребу нужног прехрањивања ове филозофије духа као оног отјелотворења *каироса*³ који може у сваком часу људске историје да се оваплоти у инспиративне и стваралачке идеје и тако допринесе стварању завидне баштине људског духа.

Када је ријеч о конзервативној филозофији, морамо истаћи, да је она дуго времена била, како то хронолошки и филигрански тачно потврђује политички филозоф Расел Кирк,⁴ потиснута од стране либерализма, тако да

³ „Каирос је у грчкој митлогији био најмлађи и најбунтовнији Хронос унук, онај који доноси увид, промене и преокрет и зато је био приказиван као млад, снажан и мишићав. Деда Хронос је приказиван као старац с дугом брадом и пешчаним сатом којим мери време [...] Хронос је практично време којим уносимо поредак у свет, уговарамо састанке и испуњавамо роковнике, али оно је и ‘хомогено и празно време’ како га описује немачки филозоф Паул Тилих [...] Каирос поседује вештину да с времена на време измакне том току и да оштро усредсређеном пажњом створи прекид или интервал у Хроносовом времену, интервал у коме је могуће другачије искуство времена [...] Каиросово време је субјективни, динамични и квалитативни тренутак који води рачуна управо о специфичним и променљивим околностима и зато може остварити другачији увид.“

Joke J. Hermesen, *Kairos / Novi entuzijizam*, prevod Olivera Petrović van der Leuv, Kontrateg / IR Futura publikacije, Novi Sad, 2017, стр. 10-11.

⁴ Ријеч је о капиталној студији која ће доживјети шест издања. Опширније у: Rasel Kirk, *Konzervativni duh / Od Berka do Eliota*, prevod Slobodan Damnjanović, Albatros Plus, Beograd, 2014.

су и она вишевијековна укоријењена схватања ове филозофије духа у Великој Британији и Америци, бивала страна и анахрона прогресистичким таласима који су наговјештавали нова духовна и идеолошка мјерила. Страст према либералним начелима⁵ дуго времена ће се презентовати као нови идеолошки Декалог, који не трпи бласфемичност у контексту рестаурације оних доктрина које су им претходиле. Иако, за савремене пасиониране либерале оно што ћемо рећи, представља филозофску јерес, мишљења смо, да је управо у либерализму и створена клима и догма репресије која се дуго времена и узима као парадигма побуђивања страсти и отпора код маса на „реминисцентни детант“ на њихову стерилисану индоктринисану меморију памћења. За еминентног руског социолога и филозофа Александра Дугина,⁶ прве, односно рудиментарне тапије рођења либерализма треба потражити у часу настанка протестантизма.⁷ Не примарно због историјског, већ идејног напора да се обнови „конзервативна епистема“ на којој инсистира проф. Дугин, на почетку диспутације задржаћемо се код студије Расела Кирка *Конзервативни дух*.

⁵ Упитни развој либералне идеологије и еволутивни пут демократије до стадијума постдемократије, размотрили смо у студији: Предраг Живковић, *Да ли је мојућ дијалој с демократијом?*, Летопису Матице српске, Нови Сад, 2016, година 192, 497, (4), стр. 457-472.

⁶ Прво упознавање са стваралаштвом проф. Александра Гељевича Дугина представили смо у епистоли: Предраг Живковић, *Шта нам гујује њоси-њоси-модерна*, Луча, XXVII (1 / 2), 2013, стр. 101-112.

⁷ Због читалачке јавности и детаљнијег прононсирања идеја овог мислиоца предалажемо предавање које је одржано на Факултету политичких наука у Београду 2018, године, а исто се тицало развоја *Чешврше њолишичке ѡеорије* као надградње „конзервативне епистеме“. Као друга страна медаље, односно као идеолошка промјена и појава која се родила религиозном инаугурацијом протестантизма, била је либерална идеологија. Опширније на: Александар Дугин, *Чешврша њолишичка ѡеорија и ѡјам човека* <https://youtu.be/onbQOUOсA1E> (приступљено, 12.03.2018.)

КАКО РЕСТАУРИРАТИ КОНЗЕРВАТИВНИ ДУХ

Како смо и раније екстраховали теоријски идентитет овог политичког филозофа, јасно је да се конзервативизам углавном односио на острвску филозофију као и на филозофеме које су своју позорност пронашле на америчком континенту. У овој надасве идејно надахнутој студији, односно својеврсној збирци историје идеја,⁸ Расел Кирк расправља о таквим филозофским горостасима какав је био један Едмунд Берк и на његовом фону њему теоријско и идејно блиски мислиоци. Иако, у овом раду немамо ту привилегију и могућност једног минуциознијег приказивачког портретисања ове студије јер смо дужни довести до попришта диспутације, како оне теоретичаре који заступају ову филозофему, тако и оне који је не подржавају, овдје ћемо изнијети оне каноне по коме се и препознаје конзервативна мисао, а која се може пронаћи као „духовни нобилитет“⁹ код већине писаца који припадају овој историјској хемисфери. Важно је истаћи да је конзервативизам умногоме идејно комплексна животна филозофија духа од оне која се може чути у свакодневном говору, али и неријетко, у начном дискурсу. Познато је да су теоретичари конзервативизма свој „час препознавања“ добили у оним филипикама које су биле усмјерене

⁸ Према ријечима Расела Кирка, студија *Конзервативни дух* представља један оглед из домена историје идеја. Опширније у: *Rasel Kirk, Konzervativni duh / Od Berka do Eliota*, превод Slobodan Damjanović, Albatros Plus, Beograd, 2014.

⁹ Неопходно је усвојити и становишта али и погрешке које као сјене прате конзервативне теоретичаре елита. Међутим, за нас је конзервативни дух и конзервативна филозофија на већем стадијуму глорификације и разумијевања и не подаразумијева нужну стартфиковану и поларизовану класну предидејеленост, већ истиче духовни и идејни избор који нису условљени овим политичким диференцијацијама. О теоретичарима и заступницима конзервативног погледа на конституисање елита, погледати у: Ljubomir Tadić, *Nauka o politici*, IRO „Rad“, Beograd, 1988.

на Француску буржоаску револуцију и на све оне новотарије које су у том „часу раскида са прошлошћу, тачније стигматизовања Традиције“ прогласиле кредо једног новог доба али понајвише, новог човјека.¹⁰ Том новом типу човјека, посветићемо се у оквиру „конзервативних епистема“ проф. Александра Дугина.¹¹ Да не бисмо остали недоречени у најави објашњења конзервативног духа, овдје ћемо се позвати на тзв. „каноне конзервативне мисли“ које истиче Расел Кирк:

„1. Вера у трансцендентни поредак или природни закон који управља друштвом и људском свешћу. Политички проблеми у основи су религиозни и морални проблеми. Уска рационалност, оно што Колриџ назива *разумевање* није устању да задовољи људске потребе [...].

2. Склоност према ширењу разноликости и тајанствености људског постојања која се налази у супротности према униформности, егалитаризму и утилитарним циљевима већине радикалних система; конзервативци се супротстављају оном што Роберт Грејвс назива логизација друштва [...].

3. Убеђење да цивилизовано друштво захтева ред и класе, супротно уверењу о потреби ‘бескласног друштва’. Конзервативци се с разлогом називају ‘странка реда’ [...].

¹⁰ Једна ако не и најтемељнија социолошка студија у нас, која описује и тумачи не само ту „кобну 1789“, већ и оне идеолошке матрице које су претходиле у Скупштини сталеза Француској буржоаској револуцији је студија угледног социолога и политичког филозофа проф. Невена Цветићанина. Опширнију расправу о политичкој левници, десници и центру, видјети у: Neven Cvetičanin, *Епоха с оне стране левце и деснице / О левци, десници и центру у политичком пољу Европе / О грађанском шватању политике / О постидеолошкој политици у 21. веку*, Службени гласник -Institut društvenih nauka, Београд, 2008, стр. 72-84.

¹¹ Опширније у: Александар Гељевич Дугин, *Четвртиа по-литичка теорија*, превод Сава Росић, МИР Publishing, ММХІІІ, Београд, 2013.

4. Убеђење да су слобода и својина блиско повезане [...].

5. Вера у правила и неповерење према 'софистима, калкулаторима и економистима', који желе да друштво реконструишу, полазећи од апстрактних нацрта. Обичај, конвенција и стара правила представљају брану како за човекове анархистичке импулсе, тако и за жељу новотара да се докопају власти.

6. Признање да промена није исто што и спољашња реформа: пребрза иновација пре може бити разоран пожар него бакља прогреса.¹²

Конзервативни теоретичари су оспоравали симболику идеолошких матрица које су настале након Француске буржоаске револуције. Сматрали су их недовољно пунољетним да би могле да изврше завјет који је дат смјеном старог режима. Међутим, оно што је евидентно, од свих идеолошких струјања последњих вјекова, једино је либерализам опстао на тој историјској мапи дежурног препознавања.¹³ Студија коју смо још раније најавили *Четврта политичка теорија*, посвећена је проналажењу одговора на кризу која је изазвана тиранијом либерализма. Као осниваче ове идејне и филозофске платформе, али прије свега једног конзервативног духа, филозофска мисао препознаје, како смо и истакли, руског филозофа, социолога и политиколога Александра Дугина али и једног од најеминентнијих представника *Нове деснице*, Алана де Беноу, не само у Француској, него и шире. Важно је истаћи да је управо због извјесног учешћа у осмишљавању ове теорије, Алан де Беноа, близак и осталим представницима неоевроазијске филозофске сцене. То је та-

¹² Rasel Kirk, *Konzervativni duh / Od Berka do Eliota*, наведено издање, стр. 23-24.

¹³ То нам потврђује и студија проф. Александра Дугина. Опширније у: Александар Гељевич Дугин, *Четврта политичка теорија*, превод Сава Росић, МИР Publishing, ММХIII, Београд, 2013. И: Предраг Живковић, *Шта нам дајује пост-постмодерна*, Луча, Никшић, 2013, XXVII (1 / 2), стр. 101-112.

бор мислилаца који су свој ангажман потврдили, не само у циљу ревитализације и рестаурације евроазијске школе мишљења, већ и једне екстериоризације те идеје и у домену геополитике и међународних односа.

Да бисмо што детаљније упознали читалачку јавност са дјелима ових теоретичара, важно је напоменути и екстраховати оне стадијуме теоријске расправе који се тичу епохе постмодерне. Стадијум интерферирања ових мислица огледа се у приписивању „тоталитарног карактера либерализму“ као и оспоравању оне идеолошке револуције која је установљена са филозофским и политичким дискурсима Карла Попера и Френсиса Фукујаме, односно њиховим студијама *Отворено друштво и његови непријатељи*¹⁴ и *Крај историје и последњи човек*.¹⁵ Ипак, волумен њихове критике тиче се оних страна Модерне и Постмодерне које су се потрудиле да појам личности и човјека детронизују и прогласе нове ходајуће сурогате који немају атавистичку склоност сјећања на своје далеке претке. У наредним редовима настојаћемо да што оригиналније представимо идеју конзервативизма¹⁶ у теоријском опусу проф. Дугина. Конзервативни дух је прво заступљен код фундаменталних конзервативаца који негирају све прогресистичке манифесте. Кроз изабране цитате појаснићемо есенцијалистичку природу *фундаменталног конзервативизма – традиционализма*.

¹⁴ Karl Popper, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji / Čar Platona*, prevod Branimir Gligorić, I tom, BIGZ, Beograd, 1993. И: Karl Popper, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji / Plima proročanstva: Hegel, marks iposledice*, prevod Branimir Gligorić, I tom, BIGZ, Beograd, 1993.

¹⁵ Frensis Fukujama, *Kraj istorije i posledenji čovek*, prevod Branimir Gligorić, Slobodan Divjak, CID, Podgorica, 1997.

¹⁶ „Конзервативизам сасвим може бити традиционализам. У појединим политиколошким моделима, традиционализам и конзервативизам се разликују, као на пример код Манхајма. Али ипак, стремљење да се остави све као што је било у традиционалном друштву, да се сачува то устројство, свакако представља конзервативизам.“ Александар Гељевич Дугин, *Четврти политичка теорија*, превод Сава Росић, МИР Publishing, ММХIII, Beograd, 2013, стр. 66.

„Такав традиционалистички конзервативизам сматран је непостојећим после пада монархија, одвајање цркве од државе, када су сви друштвено-политички, културни, историјски народи преузели штафету модерне. У Русији су га уништили ратоборни безбожници. С извесне тачке гледишта то је заиста тако. О њему је малтене престало да се прича пошто је сматран потпуно искорењеним, социјалних скупина које стоје на том становишту готово да нема више, и убрзо је нестао чак и из појединих политиколошких реконструкција (код Манхајма). Стога га не видимо, не почињемо од њега. А штета. Ако желимо да пропратимо генеалогiju конзервативизма и изградимо целовиту топику конзервативних становишта, морамо да првенствено проучимо управо такав прилаз. У традиционализму имамо пуновредан и најцеловитији комплекс конзервативног односа према историји, друштву, свету.“¹⁷

Оно што је важно нагласити, а што и проф. Дугин сугерише, јесте да је овој идеји потребна ревитализација како би иста својом завјештаном метафизиком која се градила код таквих езотеријских дивова, какви су били Рене Генон и Јулису Евола, добила на снази и актуалности у подстицању нове „конзервативне парадигме“.¹⁸

Поред традиционалиста, пажња научне мисли је окренута и *фундаменталним конзервативцима* у које се убрајају и ортодоксни припадници хришћанске и исламске вјероисповјести. Савремено доба је и објелоданило појаву десекуларизованих покрета широм планете, али исто тако, за многе је овај префикс *фундаментални* – одвећ анахрон, али исто тако изазива осјећај бојазности од већ поменутих ортодоксних вјерника.

За *либералне конзервативце* је карактеристична оданост епоси Модерне и свим оним начелима која су

¹⁷ Александар Гелевич Дугин, *Четврта политичка теорија*, наведено издање, стр. 66.

¹⁸ Исто, стр. 67.

инкорпорирана у њеним прогласима, али се грчевито противе прогласима Постмодерне у стварању тзв. „постиндивидуе“.¹⁹ Даље слиједи и један амалгам који представља „Конзервативну Револуцију“ а којој су између осталог припадали „дисиденти националсоцијализма“.²⁰ *Љевичарски конзервативизам* илити *социјални конзервативизам*, представљен је у дјелима Жоржа Сорела²¹, а њима је идејно блиско и учење „национал-бољшеви-ста“.²²

За нас је веома важна филозофија (нео)евроазиј-*сџива*. У једном збирном представљању ових епистема, проф. Дугин наводи оне топониме који се разликују од уврежених схватања која су дата код западних мислилаца. Евроазијство негира продукте Модерне и за њега не могу постојати механички процеси инволвирања одлика западне културе у евроазијске народе.²³ Са друге стране:

¹⁹ Исто, стр. 69.

²⁰ „Једна од главних формула Артура Мелера ван ден Брука гласи: ‘Пре су конзервативци покушавали да засутаве револуцију, али ми морамо да јој станемо на чело.’ [...] Конзервативни револуционари желе не само да успоре време (попут либералних конзервативаца) или да се врате у прошлост (попут традиционалиста) него да ишчупају из структуре света корен зла, укину време као деструктивно својство стварности, остваривши неку тајну, упоредну, неочигледну замисао самог Божанства.“ Александар Гељевич Дугин, *Четврти политичка теорија*, наведено издање, стр. 72-73.

²¹ У нашој аналекти и социолошкој баштини као консултoвани „извор сабирања и разматрања овог политичког пола“, тачније стваралаштва Жоржа Сорела, узима се студија проминентног политичког филозофа Љубомира Тадића. Опширније у: Ljubomir Tadić, *Nauka o politici*, IRO „Rad“, Beograd, 1988.

²² Исто, 75.

²³ Кроз ракурсе тумачења Веберове *Пројесџанџске еџике и духа кайџџализма*, могућно је примјетити колико је протестантизам захтијевао један посебан начин социјализације и култивисања личности која би касније прихватила епистеме духа капитализма, што је у раскораку са осталим хриџанским варијететима. Опширније у: Maks Veber, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, prevod Tamara Božić, Mediteran Publishing, Novi Sad, 2011. Сумњичавост у идеју преношења традиције конституционалног либерализма и западњачког поли-

„Неоевроазијство, које се појавило у Русији крајем 80-их година XX века, сасвим је преузело основне тачке епистеме ранијих евроазијаца, али их је допунило обраћањем традиционализму, геополитици, структурализму, Хајдегеровој фундаменталној онтологији, социологији, антропологији, а такође обавило огроман посао на усклађивању основних поставки евроазијства с реалијама друге половине XX века и почетка XXI века – узимајући у обзир нова научна истраживања.“²⁴

Пошто је овај рукопис писан у освиту постамеричких предсједничких избора, чини се, да је важно указати да је дихотомија и идеолошка подјела која је заступљена између два политичка тора републиканаца и демократа заправо, како пише проф. Дугин, реминисценција учења сер Халфорда Мекиндера и Карла Шмита.²⁵ Традиционално обојена у републиканским црвеним и демократским плавим бојама, Америка је еклатантан примјер сукоба геополитичких и цивилизацијских концепата.²⁶

тичког устројства, изразио је и харвардски политиколог Фарид Закарија. Опширније у: Farid Zakarija, *Budućnost slobode / Neoliberalna demokratija kod kuće i u svetu*, превод Радмир Лићина, Дан Граф, Београд, 2004.

²⁴ Александар Гељевич Дугин, *Четверта политичка теорија*, наведено издање, стр. 76.

²⁵ „Најважнији концепт геополитике од времена Мекиндера, оснивача ове дисциплине, јесте Хартленд. Он означава језгро цивилизације ‘копнене силе’ супротстављене цивилизацији ‘поморске силе’. И Мекиндер и посебно Карл Шмит, који је развио идеје и интуицију, подразумевају сукоб два типа цивилизација, а не само стратешки поредак снага у геополитичком контексту. ‘Цивилизација мора’ представља ширење, трговину, колонизацију, али и ‘напредак’, ‘технологије’, константне промене друштва и његових структура, осликавајући веома течни елемент океана – течном друштво З. Баумана. То је цивилизација без корена, покретна, у покрету, ‘номадска’.“ Александар Дугин, *Геополитика америчких избора*, Печат, Београд, 2020, Број 637, 23. октобар, стр. 45.

²⁶ Опширније у: Александар Дугин, *Геополитика америчких избора*, наведено издање, стр. 45-46.

На самом крају ове епистеме која ће у наредним издањима посветити више пажње и оним конзервативним и традиционалним мислиоцима који су маргинализовани због позитивистичке склоности савремених теоретичара, неопходно је перманентно подстицати критичку јавност да перцепција конзервативне мисли не представља идејни и духовни кошмар, већ страст према филозофији живота која се баштини на „вредности((ма) – П. Ж) које..., данас или сутра могу бити исто тако актуелне као што су биле јуче“²⁷ Штавише, не у смислу идејног маниризма, већ у правцу критичког преиспитивања и интроспективног сагледавања, српски народ као дио (нео)евроазијске епистеме је дужан да чува и стално себе подсећа на вриједности и припадност цивилизацији Копна.²⁸

Литература:

1. Дугин Александар, *Геополитика америчких избора*, Печат, Београд, 2020, Број 637, 23. октобар, стр. 42-46.
2. Дугин Александар, *Четврта геополитичка теорија и појам човека* <https://youtu.be/onbQOUOсA1E> (приступљено, 12.03.2018.)
3. Дугин Александар Г., *Четврта геополитичка теорија*, превод Сава Росић, МИР Publishing, ММХIII, Beograd, 2013
4. Дугин Александр, *Постфилософия / Три парадигмы в истории мысли*, Евразий Движение, Москва, 2009.
5. Дугин Александар Г., *Основи геополитике / Геополитичка будућности Русије*, превод Сава и Петар Росић, Екопрес, Београд, 2004.
6. Живковић Предраг, *Да ли је моућ дијалој с демократијом?* Летопису Матице српске, Нови Сад, 2016, година 192, 497, (4), стр. 457-472.
7. Живковић Предраг, *Шта нам дујејје пост-постмодерна*, Луча, Никшић, 2013, XXVII (1 / 2), стр. 101-112.

²⁷ Julius Evola, *Pobuna protiv modernog sveta*, prevod Dubravka Rajh, Gradac K, Zuhra, Čačak – Beograd, 2010, стр. 17.

²⁸ Опширније у: Александар Дугин, *Основи геополитике / Геополитичка будућности Русије*, превод Сава и Петар Росић, Екопрес, Београд, 2004.

8. Cvetičanin Neven, *Epoha s one strane levice i desnice / O levisi, desnici i centru u političkom polju Evrope / O građanskom shvatanju politike / O postideološkoj politici u 21. veku*, Службени гласник - Institut društvenih nauka, Beograd, 2008.
 9. Evola Julius, *Pobuna protiv modernog sveta*, prevod Dubravka Rajh, Gradac K, Zuhra, Čačak – Beograd, 2010.
 10. Fukujama Frensis, *Kraj istorije i poslednji čovek*, prevod Branimir Gligorić, Slobodan Divjak, CID, Podgorica, 1997.
 11. Hermesen Joke J., *Kairos / Novi entuzijazam*, prevod Olivera Petrović van der Leuv, Konstrateg / IR Futura publikacije, Novi Sad, 2017.
 12. Kirk Rasel, *Konzervativni duh / Od Berka do Eliota*, prevod Slobodan Damnjanović, Albatros Plus, Beograd, 2014.
 13. Poper Karl, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji / Čar Platona*, prevod Branimir Gligorić, I tom, BIGZ, Beograd, 1993.
 14. Poper Karl, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji / Plima proročanstva: Hegel, marks iposledice*, prevod Branimir Gligorić, I tom, BIGZ, Beograd, 1993.
 15. Savić Mile, *Politika filozofskog diskursa / Praktične implikacije postmoderne filozofije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2004.
 16. Tadić Ljubomir, *Nauka o politici*, IRO „Rad“, Beograd, 1988.
- Zakarija Farid, *Budućnost slobode / Neoliberalna demokratija kod kuće i u svetu*, prevod Radomir Ličina, Dan Graf, Beograd, 2004.

Душко ПЕВУЉА

КРИТИЧКА СВИЈЕСТ У ПРОЗИ РАДОЈА ДО- МАНОВИЋА

Сеоске и сатиричне приче

Прву своју приповијетку под насловом „Рођендан“ Радоје Домановић је објавио као двадесетогодишњак у новоградском часопису *Јавор* 1893. године. Од тада је, па све до краја живота, био непосустали сарадник најугледнијих књижевних часописа у Србији. Књижевни рад започео је причама из сеоског и маловарошког живота које је исписивао током своје недуге петнаестогодишње списатељске каријере. Објавио је више приповједачких збирки које су наилазиле на изузетан пријем код критике и читалаца. Читав његов приповједачки опус Горан Максимовић је типолошки подијелио на сљедеће комплексе: маловарошке приче, сеоске приче, хумористичке приче, анегдотско-сатиричне приче, гротескно-фантастичке приче, алегорично-сатиричне приче и пародично-сатиричне приче²⁹. Истакнуто мјесто у историји српске књижевности Радоје Домановић је стекао понајвише захваљујући својим сатиричним причама. Тај препознатљиви траг Домановић је оставио пишући ова књижевна дјела у невеликом распону од 1897. до 1903. године.

Приче са сеоском и маловарошком тематиком вриједносно знатно заостају за Домановићевим сатиричним и хумористичким литерарним остварењима. Њихову оцјену Драгиша Живковић закључује сљедећим ријечима: „Према овим приповеткама [...] Домановић не би спадао у приповедаче које треба уврстити у историју српске књижевности“³⁰. Иако се ово стро-

²⁹ Горан Максимовић: „Домановићева умјетничка проза“, у: Радоје Домановић: *Изабрана дела*, Сремски Карловци–Нови Сад 2001. године, стр. 7–46.

³⁰ Драгиша Живковић: „Стилске одлике и генеза Домановићеве сатире“, у: Радоје Домановић: *Сатиричне приче и приповијетке*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2000. године, стр. 9.

го виђење односи на Домановићеве сеоске и маловарошке приче настале до 1900. године, ни о онима из овог круга које су настале доцније Живковић нема повољно мишљење: „До краја свога прерано прекинутога живота Домановић није успео да се потпуно ослободи фељтонско-клишетираног приповедања и спас је пронашао у својим алегорично-сатиричним приповеткама [...] Сатирична интенција спречила га је да упадне у књишку реторику и патетику, а конзеквентни натурализам поучио га је да инвентивно конкретизује своје сатирично-алегоричне приповетке“³¹.

У својим раним приповијеткама са сеоском тематиком Домановић се наслања на традицију српске сеоске приповијетке, чији су главни представници у епоси реализма били Милован Глишић и Јанко Веселиновић. Међутим, разијвајући се као писац и трагајући за сопственом поетиком Домановић се удаљавао од утицаја који су видљиви у његовим раним приповијеткама. Шири се тематско-мотивски регистар његових прича, усложњава умјетничка слика свијета и посебно наглашавају разноврсни њени аспекти. Ако се детаљно осмотре Домановићеве сеоске и маловарошке приповијетке онда ће се увидјети неприхватљивост Скерлићевог суда изнесеног о њима: „Његове сеоске приповетке или су наивна улепшавања или љутите карикатуре, и у сваком погледу заостају за његовим сатиричним радовима“³². Домановићеве приповијетке о којима је ријеч никад нису пресудно обиљежене наивним улепшавањима и љутим карикатурама, при чему није спорно да и те моменте можемо уочити у њиховој структури. На примјер, у причама „Баба Стана“ и „Смрт“ главни јунаци страдају усљед несебичне пожртвованости и бриге за властите породице. Приповијетка „На месечини“ открива нам располућеност сеоске дјевојекe између патријархалних начела (према којима млађа сестра не може да се уда прије старије) и љубави коју осјећа према вољеном младићу. Иако се приповијетка завршава превазилажењем исказаних противрјечности, Домановић унутрашњим монологом и психолошком нарацијом усложњава казивање и истиче рађање индивидуализма који открива пукотине у само привидно идиличном поретку патријархално-

³¹ Исто, стр. 12.

³² Јован Скерлић: *Историја нове српске књижевности*, Београд 1995. године, стр. 345–346.

сти. Прича „У сеоској ме'ани“ доноси упечатљиве портрете сеоских беспосличара и несрећника (међу којима се издваја газда „који је упропастио и своје и туђе животе“), преко којих писац слика теретну тугобност сеоског живота, која је нарочито потресна у краткој причи „А хлеба!“ у којој је немогућност превладавања сиромаштва узрок пропадања честитог и вриједног тежака.

За Домановићев однос према селу и мијенама карактеристичним за његово обрађивање ове темеатике од нарочите важности је приповједачки циклус „Из бележака са села“. Поред уводне, овај циклус садржи још три приповијетке под насловима: „Кића“, „Сеоски погреб“ и „Добра душа“. У уводној (ненасловљеној) приповијети назначена је наративна ситуација карактеристична за читав циклус. Све четири приповијетке презентоване су као сјећање, што значи да у њима доминира казивачко становиште приповједачког ја, уз тек повремена укључивања позиције млађег, доживљајног ја приповједног субјекта. Виђење села, његовог амбијента и становника у циклусу се саопштава на више мјеста и са различитих позиција. На почетку су у први план стављене приповједачеве представе о селу стечене у дјетињству, до девете године. Сlike из тог периода потврђене су у још три нараторова сусрета са селом, између девете и двадесет осме године (упадљиво је инсистрање на годинама!).

Најранији утисци понесени из сеоског амбијента живе као пријатна сјећања у приповједачевој свијести: „Село по мом мишљењу још беше чисто, свеже, идеално. То беше за мене још једино уточиште, јер сам био убеђен да *село*, моје село, па разуме се и друго, не може ни бити другојачије него онако како су га моје наивне детиње очи гледале“³³. На последње ријечи из овог коментара треба обратити посебну пажњу. Идеализована слика села поистовијећена је са његовим наивним дјетињим доживљајем, док је реална слика, утемељена на каснијим искуствима (*йланачким* и *йресйоничким*) и разумијевањима, сасвим другачија. То је истакнуто и у следећим ријечима, које имају још једну знаковиту конотацију: „Тако сам као дете гледао село срећно, задовољно, а тако га и

³³ Радоје Домановић: *Сабрана дела*, књига 1, Београд 1964. године, стр. 222.

многи писци наши гледају и данас, у зрело доба³⁴. Домановић, саркастично, наивне представе о идиличном селу изједначава са уљепшаном сликом села у приповијеткама са сеоском тематиком из епохе српског реализма.

У својим сеоским причама Домановић идилично представља село на два начина: онда када га мосматра дјетињим очима или када, накнадно, оживљава слике сеоских пејзажа и природних љепота: „Пада вече, румене се брда, злате облаци, жаре шуме, шушти вечерњи ветрић кроз лишће и носи нам мирис липова цвета, диже се весео жагор. Чобани терају стада, дижу се облаци прашине, блеје овце, ричу краве и носе пуно виме млека за децу, за нас“³⁵. Читав циклус „Из бележака са села“ Домановић гради на контрастној основи: некад–сад, идилична прошлост–сурова садашњост. То се види и у наведеном цитату у којем се накнадно виђење, да се не би читало као приповједачево доминантно становиште, спаја са некадашњом, доживљајном перспективом.

Разочарање у село и сеоске прилике наратор циклуса „Из бележака са села“ потврђује при поновном сусрету са свијетом из кога је прије много година отишао: „Кад сам пре годину дана отишао у село да се одморим, освежим и разгалим, разочарао сам се још првога дана“³⁶. Да би ово запажање учинио аутентичнијим, Домановић га појачава суморним квалификацијама приповједачевог кочијаша, онога који свијет о коме свједочи посматра *изнутра*. Какво је уистину село у Домановићевој приповједачкој перспективи? Некадашњи добри сеоски свештеник преобразио се у осорљивог уцјењивача и манипулатора људским несрећама; некадашњи чудак Кића постао је најбогатији сеоски газда; постојана и према промјенама отпорна остала је само наопака људска склоност, каква је опсесивна потреба за сапуном као највреднијим даром, на којој упорно истрајаа јунакиње приче „Добра душа“.

Критички дух иманентан сеоским причама Радоја Домановића доћи ће до пуног изражаја и умјетничке снаге тек у његовим сатиричним приповијеткама, а нарочито у најбољим алегорично-сатиричним („Данга“, „Вођа“, и „Страдија“)те гротескно-фантастичној приповједи „Марко Краљевић по дру-

³⁴ Исто, стр. 225.

³⁵ Исто, стр. 223.

³⁶ Исто, стр. 225.

ги пут међу Србима“. Главне друштвене и моралне проблеме свога времена Домановић је уочио и књижевно обрадио на непоновљив начин. Његов критички дух је свој природни израз пронашао у сатири као најубојитијем средству разобличавања људских слаобисти и друштвених девијантности. Сатиричари их исмијавају најчешће поступком преувеличавања (хиперболом, карикатуром и гротеском), јер тако најогољеније наглашавају њихову бесмисленост и штетност. Због тога се сатирична књижевна дјела посматрају као непоткупљива огледала која доносе вјерну слику једног времена које превазилазе својим трајним универзалним вриједностима.

Приповијетка „Данга“ организована је као приповједачев извјештај о *стирном сну*, чиме је заснована њена алегоријска поставка. У уводном дијелу, низом ироничних констатација, Домановић наглашава денотативну казивачку раван, која ће прожимати читаву причу. Приповједач испољава чуђење откуд му храброст да сања свакојаке снове, указује поштовање према дугмету са полицијске униформе, простацима назива оне који то не чине, најзад, вечером, *пијуцкањем вина и чачкањем зуба*, куражно *ушоћребљава* сва своја грађанска права, што су иронијски моменти смјехотворног карактера. Опис који затим слиједи, представља најаву и језовити (трагични) епилог гротескних неподударности које произилазе из инверзивног поретка свијета у којем се затекао наратор: „Одједанпут се обретох као на неком уском, брдовитом и каљавом путу. Хладна, мрачна ноћ. Ветар јауче кроз оголело грање, и чисто сече где дохвати по голој кожи. Небо мрачно, страшно и немо, а ситан снег завејава у очи и бије у лице. Нигде живе душе. Журим напред, и клизам се по каљавом путу то лево, то десно. Посртао сам, падао, и најзад залутао. Лутао сам тако, Бог свети зна куда, а ноћ није била кратка, обична ноћ, већ као нека дугачка ноћ као читав век, а ја непрестано идем, а не знам куда“³⁷.

Догађаје у „Данги“ Домановић дочарава степеновањем гротескног ефекта. Највћа почаст у *чудној земљи* у којој се обрео наратор припада оними који су најчешће јахани. У изокренутом вриједносном поретку, углед и популарност стичу се учесталим понижавањима, при чему се предност даје млађима

³⁷ Радоје Домановић: *Изабрана дела*, приредио Горан Максиминовић, Нови Сад–Сремски Карловци 2001. године, стр. 252.

који су спремни на ова нарочита „уважавања“. Као супротност том „витештву“ и позивању на „крв наших ђедова“, а непосредно пред гротескни врхунац приповијетке, њену најмасовнију и најупечатљивију сцену, у којој се упризорава ударање жига на чело сваког грађанина, као опонентни глас колективној унисоности, оглашава се „један блед, изнемогао старац, смежурана лица и беле косе и браде као снег“: „Децо [...] мени је тешко и скоро ћу умрети, али ми се чини да је боље не допустити такву срамоту. Мени је стотину година и живео сам без тога... Па зар сад да ми се на ову седу изнемоглу главу удара жиг ропски“³⁸. Његове ријечи, изговорене у сузама, изазивају хистерично колективно негодовање, док се несретни старац, означен као кукавица и издајник, једва спасава од каменовања.

Главни догађај у приповиједи Домановић приказује сажето, али као велики мајстор усложњавања нарације и ненападног појачавања комичног ефеката, обиљежава га са неколико важних појединости. Свакако се издвајају мајке које су и малу дјецу понијеле у наручју „да их жигосу ропским, односно почасним жигом, како би после имали преча права на боља места у државној служби“; у истоветној функцији је и отимање међу грађанима око тога ко ће први доћи до чиновника који *овјерава* жиговима; чиновник је визуелно обиљежен јер је „у белом, свечан оделу“; најзад, по завршетку жигосања, највећу љубав народну и свеопште уважавање задобио је Леар, коме су ударена два жига на чело.

„Данга“ се завршава приповједачевим буђењем, непосредно пошто се и сам затекао пред судницом и затражио да му се удари десет жигова. Карактеристичне су његове завршне ријечи: „Умало ја не потамнех славу њиховог Леара, помислим, и окренем се задовољно на другу страну, а би ми помало криво што се цо сан није завршио“³⁹. Након оваквог епилога намеће се сљедеће питање: како тумачити крај приповијетке? Приповједачев жал што није жигосан са десет печата, будући да се у њему претходно „пробудила јуначка крв српска“ има несумњиви денотативни карактер. Његовим буђењем, тријумфује хуманистички и оптимистични Домановић, који се у

³⁸ Исто, стр. 255.

³⁹ Исто, стр. 258.

„Данги“, ипак, зауставља на врхунцу гротеске, што значи у предворју демонског свијета а не у његовом простору.

„Вођа“ је најпознатије Домановићево дјело, амблемска приповијетка његовог опуса. Иако по приповједачкој поставци алегоријска, писац је знатно олабавио границу између њеног пренесеног и дословног значења. Експозиционим дијелом она најприје подсећа на народну причу („тако је говорио некад, на неком збору“), да би нам ауторски приповједач, затим, поступком инсинуације, саопштио како је „целу ову ствар сам однекуд измислио“ (наговјештавајући алегоријски смисао), а онда одрешито нагласио: „сад тврдо верујем да је ово све што ћу сад причати било и морало бити негде и некад, и да ја то никад и ни на који начин нисам ни могао измислити“⁴⁰.

У основи комичног заплета „Вође“ је легитимна људска потрага за бољим условима за живот (плоднијом земљом). Њена структура се усложњава приликом избора путовање за то неизвесно путошество. Домановић нам кроз ријечи најгласнијих (анонимних) протагониста предочава немогућност општег договора о народном предводнику. Домановић посредством приповједачевог гласа, који је недјелатни дистанциран свједок, саопштава да се трага за вођом кога пратиоци желе да „безусловно слушају и покоравају му се“.

Код вође, који се случајно затекао недалеко од народног збора, нарочито се цијене неколике одлике: најприје то што је странац и што се не уплиће у народне разговоре и препирке; затим што је мудар, а мудар је јер непрестано *ћуиши и мисли*; на крају, вођу, према запажањима оних који га бирају, као да је и сам Бог послао. Путовање ка плоднијој земљи и извеснијој будућности обиљежено је невољама и страдањима, због чега је путника све мање. Уланчавањем путничких невоља, умножавањем погибелних посљедица, појачава се гротескни смисао приповијетке, који је утемељен на спајању комичног и трагичног.

Предводничке способности вође разоткривене су већ на почетку пута, чиме је искаркирано и његово беспоговорно слијеђење. Кад одважни пратиоци вође, који је ударио у ограду општинске зграде, заслијељено почну да разваљују препреку, зачује се глас дјецe: „Ено врата, ено врата!“, која се, како нас дискретно обавјештава приповједач, налазе на „про-

⁴⁰ Исто, стр. 259.

тивној страни“, чиме се симболички навјешћује исправност изабраног смјера путовања и читавог народног спаситељског подухвата. Овом наративном узгредницом још једном се најављују гротескне размјере ове Домановићеве приповијетке.

У читавој приповијети вођа ће проговорити свега неколико ријечи: „Хоћу!“, „Можете!“, „Па зар нисте сви на броју?“, „Не могу да погледам!“, „Слеп сам!“ и „Ја сам се родио слеп.“ Гротескни врхунац достигнут је у посљедњем исказу вође, у трагичном финалу приповијетке. Јазовити опис, који се налази на почетку „Данге“ у „Вођи“ је помјерен у епилошки дио и гласи: „Јесењи ветар страховито хучи планином и носи увело лишће, по брдима се повила магла, а кроз хладан, влажан ваздух шуште гавранова крила и разлеже се злослутно грактање. Сунце сакривено облацима, који се котрљају и јуре журно некуд даље, даље“⁴¹. Започета дијалогом, приповијетка се на исти начин и завршава; од двије стотине породица које су кренуле за слијепим вођом, беспоговорно слиједећи његово урођено сљепило, претекла су само тројица. На питање једнога, а упадљива је деперсонализованост свих ликова, „Куда ћемо сад?“, преостала двојица одговарају: „Не знамо!“⁴².

Најобимнија међу Домановићевим алегорично-сатиричним приповијеткама је „Страдија“. Јован Скерлић је тачно примјетио да је она „најшири и најизграђенији његов посао“ те „најбоља политичка сатира српска“⁴³, што је оцјена која је и данас прихватљива.

„Страдија“ представља „чудну причу“ преузету из једне „старе књиге“ настале на основу путничких утисака о земљи у коју је доспио наратор, педесет година трагајући за отацбоом својих предака: „Педесет година свога живота проивео сам у путовању по свету. Видео сам много градова, много села, много земаља, многе људе и народе, али ме ништа није зачудило као једно мало племе у једном дивном, питомом пределу. Ја ћу вам причати о том срећном племену, иако унапред знам да ми нико живи неће веровати, ни сад нити икад после моје смрти, ако коме дође до руку да ово ушчита“⁴⁴. Као и у

⁴¹ Исто, стр. 269.

⁴² Исто, иста страна.

⁴³ Јован Скерлић: *Историја нове српске књижевности*, стр. 346.

⁴⁴ Радоје Домановић: *Изабрана дела*, стр. 270.

„Данги“, и у „Вођи“ и „Страдији“ је експозициони дио структуриран на истоветан начин. Једновремено се наглашава алегорички оквир приче и назначавача денотативни карактер дјела. Знатно обимнија од наведених Домановићевих алегорично-сатиричних остварења, „Страдију“ одликује употреба истоветних приповједних поступака и смјехотворних ефеката, с тим што је у предочавању изокренуте слике свијета и на њој изграђеног гротесконог смисла Домановић показао велику инвентивност, широки захват у друштвене аномалије и менталитатске униформности становника Страдије. При свему томе, показао је реторичку функционалност употребе комичних поступака понављања и нагомилавања, учесталих обиљежја његових најуспјелијих сатиричних и хумористичких дјела.

Комични заплет у „Страдији“, која је обликована као *књиџа љућничких уџисака*, започиње изненадном невољом у којој се затекао приповједач. Он је привукао пажњу осталих грађана зато што на себи нема закачен ниједан орден. Комичном хиперболизацијом описани су грађани са којима долази у контакт: „Кога год погледам, украшен орденима и лентама. Ретко ко од сиромашнијих носи један орден или два, иначе је сваки толико начичкан да му се ни одело не види. Понеки их толико имају да не могу ни да носе сва о себи, већ вуку колица за собом и у њима пуно ордена за разне заслуге, звезда, лента, каквих не одликовања“⁴⁵. Најзад ће се и сам наратор, посебно уважен због тога што је странац, уклопити у ту општу гротескну слику: „Шеф нареди, те ми на брзу руку метнуше две-три звезде, једну ленту, три-четири ордена обесише ми о врат, неколико прикачише на капут, а, сем тога, дометнуше још двадесетак разних медаља и споменица“⁴⁶. Наједанпут, путник и странац постаје предмет главног интересовања у Страдији; будући да му је шездесет годна „а није за то време никад био министар, нити је иједним орденом одликован“, о њему извјештавају новине, пишу се књиге и романи.

Хипеболичним пренаглашавањем, које често врхуни у гротески, презентована су нараторова запажања о сусретима са министрима у земљи Страдији. Нико од министара није посвећен проблемима који припадају његовом ресору. На примјер, министар финансија је пасионирани проучавалац

⁴⁵ Исто, стр. 274.

⁴⁶ Исто, иста страна.

историје, министар привреде је преокупиран пословима око отварања читаоница по селима, министар војни је вјерујући човјек који сматра да је војницима најпречи посао да се „моле свевишњем Богу“, а главни задатак: организовање прослава и парада; у Министарству просвјете је „све сам овејан научник“, па се због тога и по неколико дана дотјерује и стилизује сваки, па и најмањи акт, и тако даље.

Гротескни врхунац у завршном дијелу „Страдије“ представља сцена са масовним одавањем почаста странцу за кога се претпостављало да доноси уговор о владином зајму за спасавање буџета. Међутим, у моменату гротескног снижавања писац нам открива да није ријеч о очекиваном повјеренику, већ о странцу који са домаћим трговцем уговара трговину шљивама.

Сложене структуре, „Страдија“ има неколико фабуларних линија, од којих је свака утемељена на хиперболичном или гротескном приказивању становника, обичаја, политичких прилика и институција чудне земље Страдије. Већ на почетку приповијетке приказана је масовна прослава, као израз свенародног усхићења због тога што је поштовани државник и угледни дипломата успјешно преболовао кијавицу; његов заслужни доктор, тим поводом, примјерено је награђен и одликован. У режираном политичком животу, у коме су улоге унапријед подијелене, нико од народних посланика не жели да симулира улогу опозиционог човјека. Влада бира народне посланике, јер „скупштина и народни посланици раде само оно што хоће влада“. Готово све наopakости у „Страдији“, као и у другим Домановићевим сатиричним причама, пропраћене су громогласним патриотским тирадама, реторичким празнословљем које потврђује изокренутост јавне свијести. Становници Страдије спремни су све да учине за своју земљу и за образ својих славних предака, што се најбоље очитује у сљедећем исказу једног народног посланика, који је моћно осјенчен Домановићевом иронијском умјешношћу: „Живот су наши стари жртвовали за ову земљу, а ми се још предомишљамо да ли за њу само част своју да жртвујемо!“⁴⁷.

У уводном дијелу гротескно-фантастичне приповијетке „Краљевић Марко по други пут међу Србима“ Радоје Домановић је утемељио двије приповједачке линије: прву, која прика-

⁴⁷ Исто, стр. 322.

зује збиљу пишчевог доба, обиљежену лажним патриотизмом и жалопојкама за славном прошлошћу, и другу, започету иреалним дијалогом на небу између Бога и епског јунака Марка Краљевића. На њиховом супротстављању изграђен је главни смисао али и вриједност ове приповијетке.

Већ у првим сценама читује се гротескна неподударност између епског свијета легендарног јунака Марка Краљевића и његових потомака, пишчевих савременика. Тиме се сугерише бесмисленост неискреног призивања прошлих времена и критикује сулуда злоупотреба давно установљених националних вриједности. Сучељавање некадашњег и садашњег обликовано је и хумористички, наглашавањем цивилизацијских неподударности (Марко и велосипедиста, Марко и механиџа, итд.).

На упечатљив начин и са више различитих средстава Радоје Домановић је у овој приповиједи извршио дехероизацију Марка Краљевића. Како епски јунак пролази у поновном сусрету са својим сународницима? Колико они држе до вриједности које он представља и које и они учестало призивају и на које се позивају? Сународници Марка Краљевића хапсе и, након двогодишњег судског процеса, осуђују на десетогодишњу робију. Некада горостасни јунак морао је продати оружје и Шарца да би намирио судске трошкове; свој епски говор којим је опјеван у народним пјесмама замјењује свакодневним језиком; физички је оронuo и увенуо; најзад, вријеме проводи обављајући баналне послове, понижавајуће у односу на његову јуначку репутацију: „носио је воду, заливао баште и плевио лук, а доцније почне учити да прави бритвице, четке, кудеље, и вазда других ствари“⁴⁸.

И након затворског искуства Марко Краљевић је одлучно предан својој националној (косовској) мисији. Прерушен обилази Србију занимајући се за однос сународника према Косову. Из различитих разлога, Маркови саговорници реагују на идентичан начин: себично окренути себи не показују никакв интерес за признате националне вриједности. То се додатно потврђује у масовној сцени на патриотском збору на којем Марко Краљевић, најзад, слуша баш оне ријечи којима је призиван скоро пет вијекова. Кад му се учини да је напoкон наишао на Србе због којих је поново дошао, он скине маску

⁴⁸ Исто, 261.

анонимности у коју се прерушио и, занесен и радостан, укаже се сународницима. Марко Марковић, ватрени говорник на родољубивом збору, саопштава Марку Краљевићу оно што Домановић ненаметљиво и вјешто провлачи кроз читаву ову приповијетку: призивање славних јунака и позивање на националне вриједности, ствар је *йоеџике* и *рејорике*, што значи да никога ни на шта не обавезује. Изговорене ријечи су реторички украси којима се изражава оно што се стварно не мисли и најављује оно што никад неће бити остварено. Тако је Домановић приказао моралну биједу једног времена у коме су извргнуте руглу и свеопштој банализацији и највеће националне светиње.

У демитологизацији и потпуној деградацији овог епског јунака, Радоје Домановић иде и корак даље, односно иде до краја. Адаптирајући се на реалност Марко Краљевић постаје пандур. Ипак, прилагођавање приликама које су потпуно стране његовом лику (и ономе што он оваплоћује) није могућа. У завршном разрачунавању, сународници свога епског јунака шаљу у лудницу, од чега он пресвисне.

Добро осмишљена и пажљиво компонована, приповијетка „Краљевић Марко по други пут међу Србима“ завршава се онако како и почиње, Марковим разговором са Богом. Господњем слијегању раменима и забринутом махању главом из прошлог дијела приповијетке, Домановић додаје и његове уздахе из епилошког дјела. Упркос овом фантастичном оквиру, недвосмислена је пишчева алузија на стање и будућност властитог народа уколико не отклони мане на које је указао у својој умјетничкој визији.

Сатиричне оштрице Домановић у овој приповијети усмјерава у више правца. Исмијани су и демаскирани, поред осталог: лажно родољубље, фразерски патриотизам, ускогрудни дух који се задовољава само властитом коришћу, одсуство личне храбрости и привржености трајнијим животним вриједностима, бирократски аутоматизовани односи међу људима.

Функционалним понављањима, омиљеним пишчевим сатиричним средством, предочен је највећи гријех Марка Краљевића, његова пријетња да ће *убиџи тшурској сулџана*. Више актера у приповијети са којима овај јунак долази у контакт осуђује његову намјеру, увијек из истих разлога, јер је „наша земља [...] сад у пријатељским односима са турском

царевином⁴⁹. С друге стране, Радоје Домановић је писац који умије да ненаметљиво и готово прикривено смислено обогати приповиједање. На примјер, какво је финансијско стање у држави Маркових потомака видимо из поређења са иностраним трамвајским друштвом: „Оружје и одело одмах откупи држава на вересију за музеј, а Шарца купи трамвајско друштво за готове паре“⁵⁰.

Приповијетка „Краљевић Марко по други пут међу Србима“ Радоја Домановића иде у ред његових најбољих сатиричних дјела. Томе посебно доприноси слојевитост, вишезначност, могућност разноврсних интерпретација те смислена универзалност. Она потврђује Домановића не само као великог умјетника ријечи него и као хуманистички и национално ангажованог ствараоца, каквим се представља и у другим најбољим сатиричним остварењима.

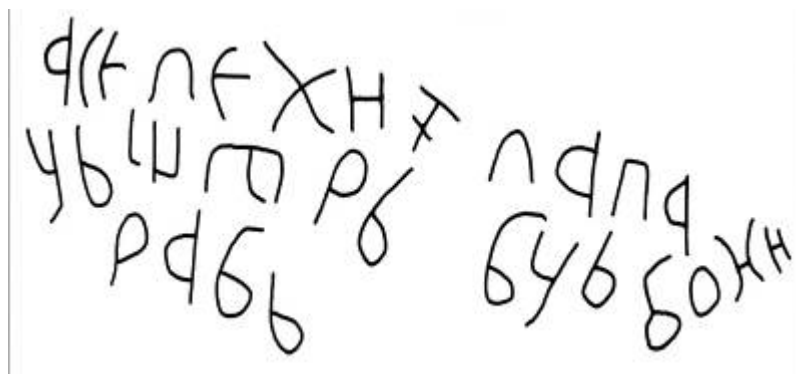
Критички и посматрачки дар Радоја Домановића, примјетан у појединим сеоским и маловарошким приповијеткама, до пуног изражаја и магистралне умјетничке реализације дошао је у његовим сатиричним приповијеткама, нарочито у најзнатнијим: „Данги“, „Вођи“, „Страдији“ и „Краљевић Марко по други пут међу Србима“. Ове приповијетке, које представљају врх српске сатиричне књижевности уопште, вјерно су огледало једне епохе чији је Домановић непоткупљиви свједок. Иако су у њима примјетни слични моделативни обраци, оне потврђују Домановића као мајстора сатиричне нарације, разноврсности умјетничког казивања и његовог обременавања инвентивним смјехотворним средствима. Сатирични и хумористични дар Радоја Домановића подједнако је видљив у средишњим токовима и главним сижејним линијама његових приповједачких остварења. али и у бројним наративним рукавцима који снаже смисао и значења приказаних садржаја. Због значаја свога књижевног дјела Радоје Домановић није само велики умјетник ријечи већ и хуманистички и национално освијешћени стваралац.

⁴⁹ Исто, стр. 265.

⁵⁰ Исто, стр. 270.

НОВИ ЋИРИЛИЧКИ НАТПИС У ПИВИ

Моја теренска истраживања последњих година усмјерена су и на проналажење материјалних трагова културе пастира у планинама које сачињавају високохерцеговачки и високоцрногорски карст, а којима је посвећивано мало или нимало пажње. У питању су зоне традиционалних катуна, обично положене уз ивице старих букових шума, у које су сточари из средњег појаса Црне Горе и Херцеговине изгнали своја стада.

a se le/i hlapa
 sq [trqb(a)sq
 rabq bo/i

Овдје лежи Хлапац Штрабац слуга Божји.

Мој драгоцјени казивач и водич Пивљанин Ратко Кулић приликом недавне посјете дурмиторском крају, обавијестио ме је о старом гробљу у Кулића планини. Тема за разговор са г. Кулићем било је напретек. Током 2018. године ја сам објавио ћирилички натпис 17-18. вијека Драгеша Кулића у пивском селу Присојни Орах из кога потичу припадници овог рода. Г. Кулић је са сигурношћу казивао о присуству старог

натписа на гробном споменику на локалитету „Грчке главице“ у подручју Убала у које су Кулићи током љета традиционално изгнали стоку. У питању је планински предео са старом грађеном водом „Убла“ до којег се стиже са Тресе преко катунског насеља Кулића и даље, јасно усјеченим коритом повременог бујичног потока. На тај начин излази се у Дуги до и даље, подножјем гребена Урљај, у удолину глечерског поријекла звану „Убла“, названу по грађеним водама од којих је до данас сачувана једна. На источној страни, ка масиву Дурмитора, отвара се кањон Сушице. Поред житеља Пиве, на овом подручју су своје љетне станове имали и Бањани о чему свједочи топоним „Бањске колибе“ и род Копривица у Недајну.

Грчке главице

Наш циљ, „Грчке главице“, представљен је трима заобљеним бријеговима који се уздижу источно од Убала и које доминирају удолином. На једној од главица положено је у

давнини гробље које можемо прибројати класичним средњовјековним некрополама представљеним надгробним споменицима типа стећака. Наиме, на тјемени главице лежи споменик – сандук димензија 1,25 + 0,75 x 1,11 x 0,38 м. Он је, нажалост, поломљен. Још источније, на падини главице, лежи други гробни споменик о којем г. Кулић свједочи да је прије тридесетак година помјерен са његовог првобитног мјеста. Његове димензије износе: 1 x 0,44 x 0,35 м. На његовој дужој западној страни ситуиран је ћирилички натпис у три реда који гласи: Овдје лежи Хлапац Штрбац слуга Божији.

Личност чији смо гробни биљеги пронашли, припада влашким скупинама – професионалних сточара. Грчке главице са спомеником овог Хлапца леже на простору планинског пашњака са добром пијаћом водом. Припадају старом пивском братству Кулића.

Презиме Штрбац је личко-босанско. Топоними „Штрпци“, „Штрпце“, „Штрбац“ присутни су од Космета и Србије до Босне.

У погледу имена Хлапац (Хлап) можемо установити да се јавља током 14. вијека у периоду владавине краља Стефана Уроша II Милутина. Жупан Младен из Требиња је 20. августа 1319. године донио пресуду да је Петар син Тољена дужан Хлапену Валетићу 40 млетачких гроша (К. Јиречек, Споменик СКА XI, Београд, 1892, 103). Касније, ово име се јавља у хрисовуљама краља Милутина великог црквеног градитеља и ктитора. У његовом хрисовуљу манастиру Св. Стефана у Бањској 1314-16, помиње се Хлап, влах манастира Бањска са његовом дјецом и зетом (В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких њовеља и њисама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I, Београд, 2011, 466). Још раније, у хрисовуљу краља Милутина манастиру Хиландар 1282. године поменуто је Хлапота влах манастира Хиландара (В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних...*, 279). Током 15. вијека, ово име је доста често у пописима влаха (Б. Храбак, *Челници сточарских заједница у источној Херцеговини у XIII-XV веку*, у: *Зборник за историју БиХ 2*, Београд, 1997, 151; Р. Пекић, *Билећке рудине у средњем вијеку*, Косовска Митровица – Бања Лука, 2018).

Датирање споменика Хлапцу у Пиви могуће је једино на темељу аналогија са обличјем словних знакова његовог натписа. Овдје није мјесто за детаљна упоређивања, па ћу само

рећи да је натпис највјероватније настао током 15 – 16. вијека. Клесар-писар је доследно употребио полугласник, а пажњу привлачи униформна употреба „брзописне“ варијанте слова Б као слова изразито заобљене форме и веома издуженог, али и даље, као у дубљим периодима, усправно постављеног.

Налажењем овог натпис у Пиви још једном смо показали да је број епитафа средњег вијека на простору бивше Југославије значајно већи него је то утврдила наука у периоду интензивнијих истраживања од завршнице 19. до девете деценије 20. вијека. Последњих година пошло ми је за руком објавити обимне збирке којима је обуваћен државни простор Босне и Херцеговине и Црне Горе (Г. Ж. Комар, *Кирилични написи на стећцима*, Штампар Макарије и Вечерње новости, Београд, 2018). У западним дјеловима Црне Горе, најбогатије натписима средњег вијека је историјско подручје Бањана. У Дробњаку и Пиви су пуно малобројнији и због тога су налази нових врло значајни.

Радован ФЕМИЋ⁵¹

НАЧЕРТАНИЈЕ ИЛИЈЕ ГАРАШАНИНА КАО ПРЕДМЕТ РАЗЛИЧИТИХ ИСТОРИОГРАФ- СКИХ ИНТЕРПРЕТАЦИЈА

Сажетак: У раду се размартају различити историографски приступи тумачењу националног и државног списка из пера Илије Гарашанина. Указује се на супротна гледишта везана за два кључна аспекта *Начертанија*: питање ауторства и карактера овог списка.

Кључне речи: уставобранитељи, Илија Гарашанин, *Начертаније*, ауторство, карактер програма.

Деветнаести век означава доба борбе за национално уједињење на европском тлу. Формулишу се различити програмски концепти који нуде оквир за окупљање заједница по етничком принципу⁵². Међутим, један од најзначајнијих програма ове врсте настао је на тлу кнежевине Србије, из пера Илије Милутиновог Гарашанина⁵³. Карактеришући овај про-

⁵¹ radovanfemic99@gmail.com

⁵² У историографији су познати пројекти као што су: megalі idea у Грчкој, пројекат Велике Бугарске, или Призренска лига 1878. код Албанаца. У исто време кад и *Начертаније*, Чезаре Балбо на тлу Француске пише програм о уједињењу Италије, са водећом улогом папе.

⁵³ Илија М. Гарашанин (1812–1874). Основну школу учио у Земуну и Банату. Ангажман у државној служби отпочео 1834. године у својству цариника. Октобра 1837. именован за члана „Совјета“ Кнежевине Србије. Државне дужности обављао за време обе династије, док је за владе уставобранитеља обављао најзначајније државне функције. Почетком 1839. нашао се на челу Војног одељења Министарства унутрашњих дела. Од октобра 1842. обавља функцију помоћника министра унутрашњих дела, а у периоду 1843–1852. обавља функцију министра унутрашњих дела. На челу српске владе и

грам, један од његових најбољих познавалаца и тумача у српској историографији наводи: „Оно што је Мирослављево јеванђеље у култури, то је Грашаниново Начертаније у политици Срба. Јеванђеље, старије 623 године од Начертанија, сачували су свом роду родољубиви хиландарски монаси и Обреновићи. Начертаније нису умели да спасу Крађорђевићи и српска поколења 20. столећа.“⁵⁴

За шеснаест година управе уставобранитељског режима творац *Начертанија* био је, несумњиво, државник са највише политичког дара и талента. У смутном периоду, честих династичких смена и трвења, само државник од посебног формата, какав је био Гарашанин, могао је да формулише програмски манифест за малу балканску кнежевину. Иначе, још крајем 18. и почетком 19. века јављају се планови о прерасподели територија Османског Царства у Европи, и у вези с тим позиције Срба и Србије у том процесу деобе. У то време „скоро у свим деловима српског народа, како у Београдском пашалуку, тако и у Црној Гори, Херцеговини, Приморју, међу Србима у Хабзбуршкој монархији, јављају се планови о стварању „Славено- српског царства“ или „Славено- српске државе“, уз помоћ и под покровитељством Русије. О овоме, поред осталог, сведочи и мисија архимандрита манастира Пиве, Арсенија Гаговића, у Русији 1803. године, који је царском тајном саветнику грофу Дмитрију Татишчеву (1767–1845) пренео молбу „ свију знаменитих људи Херцеговине и Србије “ да их руски цар узме под своју заштиту.“⁵⁵ И после *Начертанија*, у жеку револуционарне 1848. појавио се још један веома сличан пројекат. Реч је о Српским сједињеним државама, или пројекту Српског вицекраљевства, чији је аутор Константин Николајевић, српски капућехаја у Цариграду. Иако није био аутор овог програма, Илија Гарашанин је свакако био покровитељ пројекта, и пружао му сваку подршку. Овај пројекат се није реализовао, јер је по оцени историчара био нереалан⁵⁶.

министарства спољних послова налазио се у периоду 1852–53. и 1861–1867.

⁵⁴ Радош Љушић, *Књига о Начертанију: национални и државни програм Кнежевине Србије (1844)*, Белетра, Београд, 2004, стр. 13.

⁵⁵ Славенко Терзић, *Русија и српско питање 1804–1815*, Православна реч, Нови Сад, 2012, стр. 21.

⁵⁶ Радош Љушић, *Српска државност 19. века*, СКЗ, стр. 142.

Владавина кнеза Милоша Обреновића показивала је многе слабости. Зато је и јачало незадовољство. Да би донекле умирио опозициону оштрицу, морао је правити различите маневре. То је чинио правним актима, што је само продубљивало јаз неповерења између њега с једне, и опонената његове власти, с друге стране⁵⁷. Убрзо је у Цариграду дошло до преговора који су резултирали доношењем другог Устава у Србији, децембра 1838. године. У питању је тзв. „турски“ устав⁵⁸. Овим Уставом ограничавана је владавина кнеза Милоша, кроз установљење „Совјета“ за књажевину Србију. Друга, значајнија последица овог правног акта тицала се државно-правног положаја Кнежевине. Чињеница да је Порта могла разрешавати чланове „Совјета“ представљала је корак уназад за Србију у погледу државне еманципације од Османског царства. Политичке елите Кнежевине, сукобљене и подељене у фракције, занемаривале су државне и националне интересе, и у први план стављали групне, династичке, или властите интересе. Творац *Начертанија* је у том погледу изузетак. Он није био искључиви присталица било које владарске куће, већ је у први план бринуо о државном континуитету Кнежевине.

Промена на престолу коју су извели конституционалисти⁵⁹, на челу с Томом Вучићем–Перишићем и Аврамом Петронијевићем, означили су ново доба у животу Кнежевине. *Начертаније*, као програмски акт, настало је и низом конкретних мера и спровођено у дело само за време уставобранитеља⁶⁰. Историографија је дала приближно сличне оцене о добу њихове владавине. „Један део уставобранитеља показивао је истинске жеље да се Србија правно среди и културно унапреди. Потребу осећања законитости у земљи где су до јуче владали Турци са својим познатим схватањима у питањима што-

⁵⁷ Да би подстакао било какав вид подршке у народу октроисао је Кнежевини „Сретењски устав“ 1835. године. Текст тог устава морао је бити повучен због једногласних захтева великих сила, у првом реду Русије и Османског царства. Ни Аустрија није благонаклоно гледала на доношење овог устава. Речју, у првом реду у питању је био маневар за унутрашњу политичку употребу.

⁵⁸ Овај епитет понео је због тога што је комисија за његову изразу радила под окриљем Порте, у Цариграду.

⁵⁹ Конституционалисти – синоним за уставобранитеље.

⁶⁰ Власт уставобранитеља у Кнежевини трајала је шеснаест година.

вања закона, и где је кнез Милош можда највише грешио стављајући своју вољу изнад закона, тражио је и наглашавао сав свет у Србији. Уставобранитељи су то дали.⁶¹ Сличне закључке експонирају и други истраживачи. „Истина, за време владавине уставобранитеља изграђене су прве државне установе, 1838. основан лицеј, утростручен број школа, док је већ 1844. донесен први Грађански законик. Аутономија државе је 1856. добила међународно признање и гаранције, обичан народ живео је знатно боље и богатије него пре. Међутим, и поред наведеног, време уставобранитеља било је испуњено напетостима. Држава није имала владу довољно јаку и угледну да се даље одржи и доврши народно ослобођење и уједињење ком су тежиле генерације становника Србије.“⁶²

О просветно-културном процвату Србије у периоду конституционалиста класик српске историографије наводи: „Мислило се и на науку. Још у јесен 1841. основано је било скромно Друштво српске словесности уместо Академије, коју је предлагао Јован Ст. Поповић, са циљем да ради на образовању и усавршавању српског језика. Уз Министарство просвете основан је 1844. Народни музеј, а 1849. Школска комисија као претходница Просветног савета. Још 1842. помишљало се на отварање Народне библиотеке, које је изведено 1853.“⁶³ Сумирајући оцене релевантне историографије о добу конституционалиста, вредним пажње чини се и следећи закључак: „За историју је то веома кратак период, али то је период који је, без преувеличавања, променио Србију. Чак и споља – она је, упркос забаченим деловима, од глуве турске провинције почела да задобија облик који више одговара Европи.“⁶⁴ Иначе, текст *Начерџанија* представља један краћи документ, који од времена свог настанка до наших дана јесте предмет различитих историографских интерпретација⁶⁵. Програм се састоји

⁶¹ Владимир Ћоровић, *Историја српског народа*, књ. IV, Светигора–Октоих, Цетиње–Погорица, 2009, стр. 36.

⁶² Чедомир Антић, *Српска историја*, Вукотић медиа, Београд, 2013, стр. 152.

⁶³ Владимир Ћоровић, Нав. дело, стр. 38.

⁶⁴ Константин В. Никифоров, *Начерџаније Илије Гарашанина и спољашња политика Србије 1842–53*, Београд, Службени гласник, 2016, стр. 23.

⁶⁵ *Начерџаније* обухвата 15 страница текста, и садржи неколико поглавља. Према Р. Љушићу, оригинал *Начерџанија* није сачу-

од следећих целина: *Увод, Политика Србије, Пријемчанија о раздељењу царства, О средствима, којима би се цијел србска постојина мојла, Уводна средства, Најпре да означимо наша одношења сирама Бујарске, О пољопривреду Србије у смодеренију Босне, Ерцејовине, Црне Горе и Сјеверне Албаније*⁶⁶.

Текст Гарашаниновог програмског манифеста први пут објављен је 1906. године, у часопису *Дело*, а потом 1939. у издању Српске краљевске академије. Узимајући у обзир значај овог списка, јасно је да су се у историографији појавиле неколике дилеме, пре свега у погледу аутентичности текста, али и карактера документа. Један од најугледнијих српских историчара и интелектуалаца, Слободан Јовановић дао је своје запажање о *Начертанију*. Он се у свом раду под називом *Свољашња политика Илије Гарашанина* о националној доктрини овог државника одређује држећи да су представници пољске емиграције Гарашанину наметнули југословенску идеју⁶⁷. С друге стране, историчар Душан Т. Батаковић, у предговору за монографију Константина Владимировича Никифорова о *Начертанију* наглашава да су поједини угледни хрватски историчари, попут Ферда Шишића и Виктора Новака у овом програмском акту видели идејну подлогу за српско, а одмах затим и југословенско уједињење⁶⁸. Карактеришући *Начертаније*, Фердо Шишић наводи да се „политичком зрелости одликује овај југословенски програм најстаријега српског министра – државника“⁶⁹.

Појам *Велика Србија*, настао у политичким кабинетима Аустроугарске монархије после Берлинског конгреса, и ширен у јавности путем бечке штампе, имао је изразито негативно значење, означавајући наводно агресивни српски национали-

ван, већ је доступан у форми два преписа, који се чувају у Народној библиотеци Србије. Препис овог документа налази се и у *Књизи о Начертанију*, чији је аутор Р. Љушић.

⁶⁶ Препис текста *Начертанија* наведен према: Радош Љушић, *Књига о Начертанију: национални и државни програм Кнежевине Србије (1844)*, Прилози, Белетра, Београд, 2004. стр. 187.

⁶⁷ Р. Љушић, *Књига о Начертанију*, стр. 27.

⁶⁸ Душан Т. Батаковић, *О Начертанију Илије Гарашанина: значења, тумачења, злоупотребе*, у: Константин Владимирович Никифоров, *Начертаније Илије Гарашанина и свољашња политика Србије 1842–1853*, Службени гласник, Београд, 2016, стр 9–23.

⁶⁹ Р. Љушић, *Књига о Начертанију*, стр. 24.

зам усмерен према Босни и Херцеговини, која је 1878. дошла под аустроугарску окупацију. Свака национална и територијална аспирација Србије, која је ишла преко граница независне Кнежевине Србије одређених на Берлинском конгресу – с изузетком могућности нејасно одређеног ширења ка југу уз дозволу Двојне монархије по Тајној конвенцији из 1881 – сматран је у Бечу кажњивом агресивном политиком и наводном опасношћу по регионалну стабилност. Тај негативни садржај појма *Велика Србија*, примењен накнадно на време настанка *Начертанија* Илије Гарашанина, добио је дијаболичке размере у штампи Централних сила најпре у доба Великог рата, да би у међуратном раздобљу, преко аустро-марксизма, ушао у званични дискурс Комунистичке интернационале (Коминтерне) са седиштем у Москви. Појам *Велика Србија* постаје тако страшило којим су, кроз повремено и заједничку акцију комуниста и усташа, плашени народи и мањине у Краљевини Југославији, док се у Другом светском рату, усташки геноцид Павелићевог режима покушава да прикаже као одговор на „великосрпски“ терор у међуратном раздобљу, а код Титових комуниста оправда борбом против „великосрпске хегемоније“ под вођством српске буржоазије⁷⁰.

Истовремено, историчар Никола Б. Поповић тврди да је синтагма *Велика Србија* „исфабрикована ван српске нације и државе“⁷¹. Према Д. Батаковићу, први историчар који се на негативан начин изразио о *Начертанију* био је Јарослав Шидак, који за време трајања Независне државе Хрватске карактерише овај текст као „великосрпски програм“⁷². Тезе Јарослава Шидака биће даље подржане и разрађене у делима Петра Шимунића⁷³, Мирка Валентића, Ива Банца, Чарлса Јелавића, Никше Станчића и других представника хрватске, а затим и англосаксонске историографије, где се посебно истиче Дејвид Макензи⁷⁴. Наравно, у периоду социјалистичке Југославије *Начертаније* је обележавано као великосрпски документ.

⁷⁰ Исто, стр. 19.

⁷¹ Никола Б. Поповић, *Евројске силе и великонационализми на Балканском полуострву почетком XX века*, у: *Први светски рат и балкански чвор*, Београд, 2014, стр. 46.

⁷² У питању је 1942. година.

⁷³ Према Радошу Љушићу, Шимунић је Илију Гарашанина дефинисао као „кодификатора великосрпске идеје“.

⁷⁴ Д. Т. Батаковић, Нав. дело, стр. 16.

Титоистичка историографија перманентно је настојала да умањи значај српских политичара и државника у деветнаестом веку. Стога су Илија Гарашанин и његов план били незаобилазна тема, којој се приписује негативни садржај. У томе је предњачио Васа Чубриловић. Оптерећени примесамa марксистичке идеолошке матрице су и радови о *Начершанију* из пера Радослава Перовића и Љиљане Алексић⁷⁵.

Периодом владе уставобранитеља бавила се и совјетска историографија. Ту се пре свега издвајају радови В. Г. Карасева, В. Н. Виноградова, али и Н. А. Попова, који је од совјетских аутора најбоље познавао изворну грађу из доба уставобранитеља. Овим периодом српске прошлости бавила се и Ј. Гускова, апострофирајући у својим радовима економску компоненту развоја Србије у периоду 1842–1858. Логично, најцеловитији осврт на *Начершаније* дала је српска историографија. Пре свега, у делима Драгослава Страњаковића, Душана Т. Батаковића, и посебно историчара Радоша Љушића.

О односу великих сила према решењу националног питања на Балкану важно запажање износи академик Милорад Екмечић: „И када су највише сарађивале, велике силе нису биле једнодушне у питањима решавања Источног питања и ослобођења хришћанских народа. Код сваког националног покрета постоје разлике ставова британске и руске дипломатије. То је време кад британском политиком доминира личност лорда Палмерстона, чији став у овим приликама почива на филозофији да Британија нема сталне пријатеље, него само сталне интересе. Сукоб проруске и пробританске струје у Грчкој је завршен поразом прве, иако је изгледало да већина народа иде за њом. Русија је Једренским миром 1829. предлагала аутономни статус за балканске народе. Британија и Француска су ипак успеле да победе са предлогом да Грчка добије независност, на челу са једном страном краљевском династијом. Проруски кандидат и председник државе Јоан Каподистрија је био убијен“⁷⁶. Промена на престолу 1842. године подразумевала је реакцију великих сила, у првом реду Османске империје и Русије, са којима се мала аграрна кнежевина налазила у

⁷⁵ Радош Љушић, *Нав. дело*, стр. 34.

⁷⁶ Милорад Екмечић, *Дуго крешање између клања и орања: Историја Срба у новом веку (1492–1992)*, Евро-Ђунти, Београд, 2010, стр. 218.

интензивним везама. Разуме се, у складу са властитим интересима свака од њих је посматрала долазак на власт уставобранитеља. „Најдугорочнија последица 'српске кризе' 1842. је повећан британски утицај на српске прилике. Званична влада је ишла путевима које је од 1832. отварао Дејвид Уркварт⁷⁷ и подржавала династију Обреновића и целу њихову политику тражења ослонаца на земље Западне Европе“⁷⁸.

Прва је била на потезу Порта с обзиром на чињеницу да је била официјелни сизирен Србије. Порта је признала револуционарни акт групе на челу с двојцем Т. Вучић Перишић – А. Петронијевић. У историографији постоји сагласност да су уставобранитељи били савезници са Портом. Вреди додати – невољни. Према Радошу Љушићу, туркофилство уставобранитеља није потицало из убеђења, него из потребе. „Политичка делатност Илије Гарашанина у време владавине уставобранитеља најбоља је потврда изреченом суду“⁷⁹. Но, Порта је морала ступити у интензивне дипломатске преговоре са Русијом, која је била изричито противник ступања на престо кнеза Александра Карађорђевића. Разлози кључне покровитељице балканских хришћана били су разноврсни, а један од главних био је савез уставобранитеља са пољском емиграцијом⁸⁰. Перманентним притиском на Порту, Русија ће издејствовати поступак поновног бирања кнеза, 1843. године, који, истини за вољу, неће донети ништа ново. Друга, важнија последица њене дипломатске акције јесте удаљавање револуционарног–конституционалног двојца⁸¹ из Србије на одређено време. Османлије, заштитници поменутог двојца, морали су пристати на руске услове.

Важно је чинити напомену о држању три значајна актера европске дипломатије тога доба – Аустрије, Француске и Велике Британије. Двојној Монархији је промена на престолу значила позив на опрез. У питању је била бојазан да се овај облик активности не прелије на њихову територију. С друге

⁷⁷ Британски публициста и дипломата, сарадник пољске емиграције и присталица британског утицаја у Србији.

⁷⁸ Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања: Историја Срба у новом веку (1492–1992)*, стр. 222.

⁷⁹ Р. Љушић, *Књига о Начертанију*, стр. 95.

⁸⁰ К. В. Никофоров, Нав. дело, стр. 55–60.

⁸¹ У питању су вође уставобранитељског режима: Тома Вучић–Перишић и Аврам Петронијевић.

стране, свако слабљење утицаја Русије на Балкану, па и у Србији, ишло је на руку хабзбуршкој круни. Посебно ако се има у виду дугорочни, традиционални сукоб интереса ове две хришћанске силе у Србији. Истовремено, Француска и Велика Британија ове догађаје посматрале су из својих, дугорочних интереса. Један од њихових главних интереса био је сузбијање улоге Русије у Србији, па су тежиле колективном начину решавања проблема на Балкану.

Спољнополитичку оријентацију конституционалиста Владимир Ћоровић објашњава на следећи начин: „У спољашњој политици уставобранитељи су се удаљавали од Русије. Налазили су да се она сувише меша у унутрашње послове и да стога треба њен утицај сузбијати. Тај став није дошао спонтано. Док је Русија држала њихову страну против кнеза Милоша, они су сами тражили то мишљење. Реакција је дошла кад је Русија стављала примедбе на извесне њихове поступке и кад су се могли надати да ће неке друге силе бити боље расположене према њима. Везе, које су уставобранитељске вође почеле у Цариграду с представницима пољске емиграције, подржаване од Француске, настављале су се и продубљивале у Србији. За време агитације за избор кнеза Александра Пољаци су се залагали свом енергијом. Преко њих уставобранитељи су дошли у везу с француском владом, која је тада, са Енглеском, била отворен противник руске политике⁸². Ипак, о односу Русије с једне, и Османлија с друге стране, према Србији, у време принудног изгнанства уставобранитељског двојца, најсликовитије говори једно писмо (датирано на 21. октобар 1843) Илије Гарашанина упућено Т. Вучићу–Перишићу и А. Петронијевићу: „Нити даље знам кога би требало за већег непријатеља вашег сматрати, тј. Турчина или Руса? Рус, да кажем, вас гони и он је зато непријатељ, но Турчин, који би вас од даљег гоненија заштитити могао, неће то да учини; дакле, и њега ја у оном истом степену за непријатеља сматрам, као првог, премда се овом другом више на будалаштину одбити мора, који ништа друго не чини но што му ко каже!“⁸³

Јасно је да су два питања од кључне важности у вези с *Начершанијем*. То су питање ауторства (аутентичности) и карактера овог програма (односи се на дилему, у смислу пи-

⁸² Владимир Ћоровић, *Историја српског народа*, књ.4, стр. 39.

⁸³ Радош Љушић, *Књижа о Начершанију*, стр. 85.

тања: српски / великосрпски / јужнословенски програм?). На прву дилему историографија је одговорила готово у потпуности. Несумњиво је утврђено да је текст *Начертанија* настао као варијанта програма чији је аутор Фратишек Зах, изасланик Адама Чарторијског код српске владе. Према Константину В. Никифорову, јануара 1843. године вођа пољске емиграције шаље текст својих савета⁸⁴ уставобранитељској влади, где се разматра спољна политика Србије. У тим саветима се, између осталог, предлаже оријентација Србије на Француску и Енглеску у погледу спољне политике, као и препорука за припајање Јужних Словена Србији у будућности⁸⁵. Након договора А. Чарторијског са кнезом Александром Карађорђевићем, крајем 1843. установљено је стално представништво пољске емиграције у Србији, на челу с Франтишеком – Фрањом Захом. Интензивни политички разговори Илије Гарашанина, челника уставобранитеља у то доба⁸⁶ са Захом, резултирали су налогом за израду националне и државне доктрине за потребе Србије. Извештавајући Чарторијског по овом питању, Фрањо Зах јануара 1844. саопштава: „Моји чести разговори са г. Илијом о Славенима у Турској и Аустрији дали су ми прилику да му постепено изложим своје погледе о тим народима. Он ме управо ангажирао да му саставим план о начину дјеловања на Словене, јер схваћа да је већ вријеме да се тиме и формално, тако рекавши систематски, позабавимо. Радит ћу брижно и саопћит Вам пријевод свог плана. Допустите да Вам признам своју радост због министрова повјерења“⁸⁷. Месец дана касније, фебруара 1844. Фрањо Зах пише: „Мој мемоар о славенској политици Србије, готово је довршен. Да би био завршен, да га свршим треба само да израдим поглавље о Хрватској и илиризму“⁸⁸. Третирајући проблематику ауторства над списом Радош Љушић наводи: „Наглашавамо да је Гарашанин тражио од Заха да састави План, и то не само од њега, већ и од других лица. Министар је, очигледно, желео да има више мишљења о националном раду Србије, да их супротстави и из свих извуче

⁸⁴ У историографији је остао устаљен термин „Савети А. Чарторијског“.

⁸⁵ К. В. Никифоров, *Нав. дело*, стр. 93.

⁸⁶ У питању је период када су се , на захтјев Русије, вође конституционалиста нашле у прогону, ван граница Кнежевине.

⁸⁷ К. В. Никифоров, *Нав. дело*, стр. 93.

⁸⁸ Исто, стр. 94.

основе за будућу државну политику⁸⁹. Описујући дјелатност Заха, Љушић пише: „Кнежевина Србија постала је његова друга домовина, а он јој је био на услузи свим својим бићем. Зах је дошао с француским пасошем, али је конзул Француске сазнао за њега тек наредне године, што јасно сведочи о природи његове мисије.“⁹⁰

Из наведеног недвосмислено произлази који документ, у суштини, представља хеуристичку основу Гарашаниновог списка. Компаративном анализом Заховог и Грашаноновог плана јасно је да је „Гарашанин чинио исправке, често променом само једне речи, што не значи да су оне биле мале, већ суштинске и велике“⁹¹. У складу са тим, отворен је простор за широку лепезу историографских тумачења. За почетак, треба запазити да сам термин *Начерџаније* такође није изворно ауторство Илије Гарашанина, већ се појавио знатно касније. Историографија до данас није разјаснила ко је творац овог наслова, иако он у изворном смислу има јасно одређење, у значењу: нацрт, програм, оквир, слица или слично. Ипак, најзначајније податке у вези аутентичности изворног Заховог, и прилагођеног Гарашаниновог текста овог програмског манифеста добијени су упоређивањем ова два документа, које је први извршио угледни истраживач Драгослав Страњаковић. Он је запазио да је један дио Заховог плана, седми дио, Илија Гарашанин изоставио. Овај фрагмент плана третирао је унутрашњу политику Кнежевине, па га је српски државник одбацио, пре свега због тога што је његова замисао била израда спољнополитичке концепције. Део Заховог плана који се односи на Чехе, али и пречанске Србе⁹² И. Гарашанин је скратио, док је поглавље о Хрватској, које се налазило у Заховом плану, Гарашанин изоставио у коначној верзији *Начерџанија*⁹³. Када су у питању Словени Чешке, Моравије и Словачке, српски државник је изричит, па наглашава да они „не улазе у овај план“⁹⁴. Упоређујући Захов *План* и *Начерџаније*, Радош Љу-

⁸⁹ Радош Љушић, *Књиџа о Начерџанију*, стр. 88.

⁹⁰ Исто, стр. 81.

⁹¹ Исто, стр. 122.

⁹² Овим термином означавају се Срби у Хабзбуршкој монархији.

⁹³ Детаљније у препису *Начерџанија* код: Радош Љушић, Нав. дело, стр. 122.

⁹⁴ Исто, стр. 202.

шић истиче да у делу где се предвиђа да ће Кнежевина Србија у будућности „приљубити све народе српске који је окружавају“⁹⁵, кованица „све народе српске“ припада Гарашанину, и не налази се код Заха. Радош Љушић, тумачећи наведену синтагму, прецизира да овај исказ подразумева Србе на простору Османског и Хабзбурског царства⁹⁶. Као први тумач овог списка, који се његовом анализом бавио и кроз монографску студију, Драгослав Страњаковић је видио у њему и јужнословенску димензију⁹⁷. Он је, наиме, тврдио да *Начерџанија* представља српски национални и југословенски, односно балкански државни пројекат⁹⁸.

Питањем ауторства над текстом *Начерџанија* бавио се и Милорад Екмечић, који посебно апострофира улогу британског дипломате Дејвида Уркварта на настајање текста *Начерџанија*. Наиме, овај британски званичник, истина не од посебног утицаја, стајао је у тесним везама са вођама пољске емиграције. С друге стране, учинио је неколике посете Србији на своју иницијативу, почев од 1832, па 1833, и трећу 1837. године. Према М. Екмечићу, он је ступио одмах у разговоре са српским кнезом Милошем, чију је улогу у процесу ослобођења балканских хришћана добро разумео. Јасно је да је већ кнез Милош имао на уму стварање једне значајне државе на Балкану, недефинисаног карактера, али свакако са кључном улогом Кнежевине Србије. Ипак, британски дипломата⁹⁹ је након разговора са српским кнезом известио своју владу о приликама у Србији. Истовремено, кнез Милош се, упркос британској подршци Аустрији на Балкану, надао британском разумевању

⁹⁵ Исто, стр. 187.

⁹⁶ Радош Љушић, *Српска државност 19. века*, СКЗ, стр. 134–135.

⁹⁷ Јужнословенску, а не југословенску, разлика је веома битна. Објашњавајући разлику, Љушић објашњава да југословенска опција уједињења подразумева: Србе, Хрвате и Словенце. С друге стране, јужнословенска заједница укључује српско–хрватско–бугарско уједињење.

⁹⁸ Каснији тумачи Страњаковићевог рада овај приступ објашњавали су тиме да је проф. Страњаковић живео у ери југословенства, што је утицало на његово тумачење *Начерџанија*.

⁹⁹ Фридрих Енгелс је Д. Уркварта називао „фанатичним туркофилом“, док Милорад Екмечић за њега користи синтагму „овејани британски националиста“.

положаја Србије. Ипак, у време династичких промена, 1842. улога овог западног дипломате била је запажена. Дејвид Уркварт је перманентно настојао да учврсти британски утицај код балканских хришћана. Затварајући ауторски круг *Начертанија*, Радош Љушић објашњава: „Упознат лично са идејама и политиком кнеза Милоша, а држећи пред собом Захов ‘План’, српски политичар је прихватио већи део идеја записаних у њему, али и извршио неке промене од немалог значаја. Тиме се затвара круг учесника у изради Начертанија, од кнеза Милоша, Уркварта, Чарторијског и Заха до Гарашанина. Основне мисли су кнежеве, завршне Гарашанинове, док су Енглеz, Пољак и Чех били добри и корисни посредници“¹⁰⁰.

У предвечерје објаве *Начертанија* Илија Гарашанин има интензивну сарадњу са многим значајним именима, који су окупљени у заједнички интелектуални круг¹⁰¹. Без икакве сумње, припадници овог интелектуалног круга имали су значајног идејног утицаја на коначни текст *Начертанија* који је остао сачуван. Узимајући у обзир препоруке за остварење замисли из овог програма, јасно је да оне нису могле бити спровођене у дело без активне улоге поменутих теолога. Иначе, један од најугледнијих првака овог друштва, Матија Бан, када је позван од стране пољске емиграције да дође у Србију, била му је намењена служба професора француског језика деци кнеза Александра Карађорђевића. У једном писму из децембра 1844. Матија Бан износи суштину деловања панславистичког клуба: „Србију направити коловођом Јужних Словена. Јер је лоше, Срби из Србије највише ограничавају своје родољубље на кнежевину, а Срби из Мађарске на српство, и то у врло уским границама. За остале Јужне Словене, и уопште Словене,

¹⁰⁰ Радош Љушић, *Српска државност 19. века*, СКЗ, стр. 134.

¹⁰¹ Историографија је ову групу интелектуалаца запамтила под називом „Тајни демократско-панславистички клуб у Београду“. Овај назив, попут „велике Србије“ ауторство је Аустроугарске. Чланство овог друштва чинили су сарадници И. Гарашанина, присталице јужнословенског уједињења на Балкану. Према М. Екмечићу, ово друштво 1845. године броји 24 члана. Најпознатија имена су: бивши католички калуђери Матија Бан и Матија Топаловић, фратар Тома Ковачевић и Павле Чавловић, из Хрватске, потом Стеван Херкаловић, Србин из Аустрије, Милош Поповић, као и Србин из Кнежевине, Милан Давидовић.

не интересују се много.¹⁰² Дакле, најважнија делатност панславистичког клуба текла је у правцу зближавања Срба и припадника илирског покрета у Хрватској. Друштво је издавало у Београду часопис Илирског покрета, под називом *Бранислав*, на латиничном писму. Само у периоду 1844–1845. светлост дана угледало је четрнаест бројева овог листа. Лист је из Београда пребациван и дељен на простор Војводине, где је требало да послужи сврси. Главни уредник овог гласила био је Паја Чавловић¹⁰³.

Прва верзија српског државног и националног програма нашла се код Дејвида Уркварта марта 1843. године. Ову верзију списа он објављује у свом часопису *Портфолио* 1. августа 1843. у Лондону. Управо из овог разлога академик Екмечић потенцира посебну улогу Уркварта. Следеће, 1844. формулисана је друга, разрађена верзија програмског текста чији је аутор Илија Гарашанин. Осим улоге британског дипломате академик М. Екмечић указује и на друге значајне аспекте настанка овог програма. Но, у српској историографији не постоји сагласје о томе да ли је спис био конспиративне природе. Супротан став у односу на тврдње академика Екмечића износи Радош Љушић, који наводи: „Гарашаниново Начертаније је тајни спис, који је остао непознат европским политичарима до осамдесетих година 19. века, а српском јавном мњењу до 1888, а садржај документа до почетка 20. столећа. Кад се зна да су с њим били упознати само српски владари и понеки политичар, јасно је да утицај Начертанија на развој државне мисли није био велик. Логика државничке опрезности налагала је тајанственост, што је, несумњиво било добро, али се у томе скривала његова основна слабост.“¹⁰⁴

Другим значајним аспектом везаним за *Начертаније*, питањем карактера овог плана, детаљно се бавио Радош Љушић. Упит у смислу: српски / великосрпски / југословенски програм? он покушава да одгонетне у свој монографији. Наиме, Љушић је саставио прецизан попис истраживача који су на један од ова три начина прилазили интерпретацији *Начертанија*-

¹⁰² К. В. Никифоров, *Начертаније Илије Гарашанина и сивољашња њолићка Србије 1842–1853*, Београд, Службени гласник 2016, стр. 137.

¹⁰³ Исто, стр. 140.

¹⁰⁴ Р. Љушић, *Српска државност 19. века*, стр. 140.

нија. Као југословенски програм дефинисали су га: Ђурђе Јеленић, Фердо Шишић, Драгослав Страњаковић, Љиљана Алехић, Војислав Ј. Вучковић и Вацлав Жачек¹⁰⁵. О велико-српском карактеру програма већ је раније дата напомена, док *Начертаније* као једноставно српски национални програм виде следећи истраживачи: Радослав Перовић, Јован Милићевић, Душан Батаковић, и наравно, Радош Љушић¹⁰⁶. О карактеру овог плана експлицитно се нису одеђивали: Владимир Ћоровић, Васиљ Поповић и Милорад Екмечић¹⁰⁷.

На самом почетку реализације идеја обухваћених *Начертанијем*, Илија Гарашанин даће у једном писму из новембра 1845. најбољу анализу домета српске државне и националне политике: „Нема вам код нас никакве положене системе, по којој се ми у државним дјелима управљамо, но само тучемо овамо онамо, као путо о лотру, ни сами ништа не знајући куд и камо тежимо, и ово су узроци кои много наша дјела отешчавају и још већма отешчавати оћеду, ако ми што скорије не увидимо на каквој се точки налазимо.“¹⁰⁸ Ипак, *Начертаније* само за владе конституционалиста није остало мртво слово на папиру. Влада Кнежевине је приступила низу конкретних мера на плану реализације циљева назначених овим програмом. Сагласно томе, најпре је успостављена тесна сарадња са католичким фрањевцима на просторима Босне и Херцеговине. Већ од 1842. један од њих, Тома Ковачевић радио је при министарству иностраних дела Кнежевине. Он револуционарне, 1848. године саставља извештај српској влади о стању у Босни и Херцеговини. Напомиње да је народ у стању приправности и да устанак против Османлија може да букне сваког часа.

О размерама делатности српске владе у Босни сведочи и податак који налазимо код Константина Никифорова. Он наглашава да је Илија Гарашанин на простору Босне имао разгранату мрежу од чак 17 сарадника. Године 1845. у Београд се досељавају двојица фрањеваца, Филип Пашалић и Стефан Марјановић¹⁰⁹. Следећи слово *Начертанија*, српска влада развијала је своју активност и у Црној Гори. Ова мала

¹⁰⁵ Исти, *Књига о Начертанију*, стр. 115.

¹⁰⁶ Исто

¹⁰⁷ Исто, стр. 116.

¹⁰⁸ Исти, *Књига о Начертанију*, стр. 90.

¹⁰⁹ К. В. Никифоров, Нав. дело, стр. 127.

српска књажевина била је од посебног, суштинског значаја, због плана о изласку будуће српске државе на море. Наравно, И. Гарашанин је био уверен да је излазак на море преко Улциња *condicio sine qua non* постојања будуће српске државе. Иначе, „у Европи деветнаестог века само две независне државе нису излазиле на обалу отвореног мора: Швајцарска и Србија. И док је Швајцарска до стварања уједињене Италије и Немачке била окружена сличним малим државама, због чега је успела да остане стабилна и богата, са Србијом није био такав случај. У 19. веку у саставу аутономне Кнежевине Србије живела је четвртина српског народа, док је и после ослобођења четири јужна округа 1878. и присаједињења Косова и Метохије и Македоније 1912, у суседним државама још увек живео сваки други Србин“¹¹⁰.

Сагласно овоме, на Цетиње је упућен изасланик српске владе, Стеван Херкаловић, Србин из Хрватске¹¹¹. Његов задатак био је да придобије митрополита Петра II Петровића Његоша за заједничку акцију у погледу реализације *Начертанија*. У ту сврху Херкаловић је уручио помоћ званичног Београда Црној Гори у износу од 1000 дуката¹¹². Принципијелно, представници четврте црногорске династије били су присталице формирања заједничког српског, и шире, јужнословенског државног ентитета. Једина разлика између званичног Цетиња и осталих актера овога процеса садржана је у односу према Русији. Представници црногорске владарске куће, али и читаво становништво Црне Горе, били су апсолутни русофили. Осим овога, треба запазити да је митрополит Петар II Петровић – Његош водио интензивну преписку са Илијом Гарашанином четрдесетих година 19. века. Из садржаја тих писама несумњиво се може закључити о безрезервној подршци званичног Цетиња делатности Илије Гарашанина на пољу ослобођења и уједињења свих Срба. За владе Његошеве црногорска омладина почела је да одлази на школовање у Београд, што раније није био случај¹¹³. Једнако важна као и Црна Гора,

¹¹⁰ Чедомир Антић, *Српска историја*, стр. 147.

¹¹¹ Он је био члан Тајног панславистичког клуба.

¹¹² Исто, стр. 130.

¹¹³ Владимир Ђоровић, *Историја српског народа*, књ. IV, стр.

и сјеверна Албанија¹¹⁴ је била предмет интересовања Илије Гарашанина и спољне политике Србије. Попут Црне Горе, и ова област нудила је излазак на море, толико неопходан за економски живот државе. Константин Никифоров примећује да је само у овом случају, због изласка на море, Илија Гарашанин напустио српски етнички принцип, којег се веома доследно држао кроз текст *Начерџанија*¹¹⁵. Зато се приступило сарадњи са Албанцима, доминантно припадницима значајног племена Мирдита на тлу северне Албаније. Повереници српске владе у овим областима били су, као у Босни, католички свештеници. Међу њима се издвајао Карло Гашпар Красник. Он је водио активност у правцу реализације спољне политике Србије. Према Константиноу Никифорову, Карло Красник водио је преписку са Илијом Гарашанином на латинском језику.

Област од посебне важности, којој је посвећен највећи простор у *Начерџанију* била је Бугарска. Узимајући у обзир њен третман код Гарашанина, у радовима историчара се његов спис тумачи као јужнословенски. Делатност на спровођењу Гарашанинових замисли на тлу Бугарске одвијала се у изузетно сложеним условима. Пре свега, тежњи Бугара ка својој националној цркви, што их је доводило у сукоб са Цариградском патријаршијом. Кнежевина Србија се, због својих активности, налазила као један од актера овог спора. Ипак, у складу са устаљеном праксом, и у Бугарској (Трново) је установљено стално представништво пољске емиграције, на челу са Станиславом Дроздовским. Међутим, интензивно је поступано по духу и слову *Начерџанија* на плану културног и просветног јединства Срба и Бугара. Први Бугарин који је дошао на школовање у Србију био је ђакон Хрисант Јованович. За њим у Србију долазе: архимандрит Максим Рајкович, монах Аверкије Петрович, као и Ђорђе Поп–Стефанович¹¹⁶. Веома интензивне активности спровођене су на плану штампања књига бугарским језиком на тлу Кнежевине Србије. У Србију су за владе уставобранитеља долазили Бугари због издавачке делат-

¹¹⁴ Према Р. Љушићу, Северна Албанија код Гарашанина означава простор Старе Србије. Синтагмом „Стара Србија“ обухваћене су области: Рашке, Косова и Метохије, и скопско-тетовска област.

¹¹⁵ К. В. Никифоров, *Нав. дело*, стр. 99.

¹¹⁶ Исто, стр. 133.

ности. Иначе, ово је изазивало револт код Цариградске патријаршије која је протестовала према званичном Београду. Упркос томе, просветна и културна сарадња Срба и Бугара добијала је на замаху. Сви бугарски ученици добијали су стипендије српске владе за школовање. По завршетку школовања они би се враћали у Бугарску и радили у корист спољнополитичких циљева званичног Београда¹¹⁷.

Државнички домети Илије Гарашанина илустровани су и кроз његов следећи исказ: „Држава је природно – нужно условије историчног бића народа; ван државе човек нема живота нити историје: због тога свако човеческо дејствовање почиње тек с државом.“¹¹⁸ Вођен овом идејом током своје каријере, српски државник је непрестано радио на њеном остварењу. Током револуционарне 1848. Гарашанин са својим сарадницима наставља ову активност. На истој идејној подлози на којој почива *Начерџаније*, четири године касније настао је нови пројекат. Официјелна научна историографија именује га као пројекат о Српским сједињеним државама, или Српском вицецарљевству. Пројекат је настао из пера Константина Николајевића, српског капућехаје у Цариграду, особе веома блиске Илији Гарашанину. Круг око Гарашанина, укључујући К. Николајевића и Јована Мариновића¹¹⁹ веровао је да Србија треба да искористи револуционарни талас који запљускује Европу и да створи своју уједињену државу. Из преписке између Николајевића и Гарашанина закључује се о безрезервној подршци коју српски државник пружа пројекту оснивања Српских сједињених држава, где Гарашанин наводи: „Ваш пројекат био би једино спасење, а све друго биће само један крпеж и никакве ползе.“¹²⁰ У суштини, овај пројекат је предвиђао „преуређење Турске у дуалистичку државу са монархијским уређењем. Османско царство било би састављено из две државе: из 'Азијске Турске' и 'Српских сједињених држава'. Свака држава имала би свог владара, независне органе власти, самосталну унутрашњу управу и сопствену територију. Српске сједињене државе не би уживале потпуну слободу само у

¹¹⁷ Исто, стр. 135.

¹¹⁸ Р. Љушић, *Књија о Начерџанију*, стр. 135.

¹¹⁹ Јован Мариновић у овом периоду био је незванични српски агент у Паризу.

¹²⁰ Р. Љушић, *Књија о Начерџанију*, стр. 128.

погледу спољне политике¹²¹. Званични Београд овај предлог представио је Порти, но она за њега није показала разумевање ни подршку. Једина велика сила која је подржала установљење Српског вицекраљевства била је Француска. О томе сведочи сам Гарашанин, који у једном писму датираном на 3. септембар 1848. саопштава: „Французи видим да се слажу са оним што сам мутио.“¹²²

Осим пројекта Српског вицекраљевства, Николајевић је израдио и план који се тицао и Срба у оквирима Аустроугарске монархије. У питању је оснивање „Јужнославије“. О томе сведочи једно писмо Константина Николајевића, где он истиче да словенска будућност подразумева растројство Хабзбуршке монархије. Све немачке провинције требало би ујединити у Германску конфедерацију, а чешке, моравске и пољске Словене у другу конфедерацију. Јужни Словени са Мађарима и Власима, образовали би „један федеративно-државни сојуз, па сојузећи се Европејској Турској за образовати једно целокупно и чисто Југословенско царство“¹²³. Дакле, стварање „Јужнославије“ Николајевић је предвиђао као нови, други корак након уједињења Срба у европском делу Османског царства. Српски капућехаја у Цариграду када је ове планове правио имао је на уму да Српске сједињене државе помогну у процесу разградње Аустроугарске, на чијем би тлу настало Јужнословенско царство. Суштина Николајевиће замисли била је у обједињавању српске државе у европској Турској, са јужнословенском државом на развалинама Аустроугарске монархије. Династичко питање нове, велике словенске државе он је видео тројако. У обзир би долазиле: хабзбуршка, османска и домаћа династија. Наравно, домаћа или „земљородна“ круна имала би предност. Увиђајући сличности између Југословенског царства по замисли Николајевића, и Краљевине СХС настале 1918, представници релевантне научне историографије уочили су: „Врло је карактеристично, а могло би се рећи визионарско, Николајевићево планирање будуће државе Јужних Словена. Николајевићево Југословенско царство и Краљевина СХС из 1918. скоро су у свему налик једно на друго. Обе државе, прва у плану, а друга у стварности, почивају на теме-

¹²¹ Исти, *Српска државност 19. века*, стр. 143–144.

¹²² Исто, стр. 132.

¹²³ Исти, *Књига о Начертанију*, стр. 132.

љима Аустријског и Турског царства, простиру се на скоро истој територији и монархистичког су уређења.¹²⁴ Ипак, пројекат Српског вицекраљевства није се налазио у оквирима реалног. „За остварење тако значајног плана, који је крњио суверенитет јединствене турске државе, била је потребна значајнија подршка од оне која се очекивала од пољске емиграције и Француске. Гарашанин и Николајевић не само да нису очекивали помоћ од Русије, већ су настојали да у потпуности сузбију њен утицај у Турском царству, и одрцали се руског покровитељства.“¹²⁵

Коначно, оцена *Начертанија* из пера Радоша Љушића своди се на следеће: „Анализа документа јасно показује да је Илија Гарашанин правио нацрт о будућој српској држави. Та држава би обухватала Кнежевину Србију, Босну, Херцеговину, Црну Гору и Северну Албанију (Стару Србију).“¹²⁶ Ширећи оквир објашњења, Љушић наводи: „У погледу оснивања нове српске државе на југу налази се бит Начертанија Илије Гарашанина. У питању је само државна територија Турског царства, пошто је Гарашанин предвиђао његову пропаст. Била би то држава састављена само од Срба из Турске.“¹²⁷ Изузетно је важна напомена о начину стварања будуће српске државе. Гарашанин је у том погледу био конзервативац, присталица начела легитимизма, са кључним позивањем на историјско право. Све ово значило је одбацивање револуционарног пута ка стварању државе. Разлоге оваквог држања творца Начертанија садржани су у: туркофилској политици конституционалиста, везама са конзервативном пољском емиграцијом, и наравно, у традицији српског средњовјековног царства¹²⁸. С овим у вези, пажње је вредан и следећи закључак: „Гарашаниново Начертаније није конзервативан акт, иако у њему провејавају неке конзервативне идеје (легитимизам, историјско право). Оно није ни револуционарно. Гарашаниново Начертаније је напредан програм српске спољне политике, чији је основни циљ стварање српске државе, а потом и јужно-

¹²⁴ Исто, стр. 133.

¹²⁵ Исти, *Српска државност 19. века*, стр. 144.

¹²⁶ Исто, стр. 120.

¹²⁷ Исто, стр. 118.

¹²⁸ Исто, стр. 119.

словенске“.¹²⁹ Анализирајући Гарашанинове ујединитељске идеје српски историчар је прецизан: „Са сигурношћу се може тврдити да је планирао оснивање нове српске државе, али је истовремено остављао и могућност њеног преображаја у јужнословенску државу (српско- хрватско-бугарску). У првом случају је јасан и одређен, у другом непрецизан и магловит. За прву државу се мора изборити српски народ уколико жели опстати, а за другу – ако се зато укажу прилике. У сваком случају, Гарашаниново Начертаније је програм српске националне и државне политике, јер је првенствено реч о уједињењу српског народа у Турској. Кад се оно изврши, приступило би се уједињењу са Србима из Аустрије, Хрватима и Бугарима. Ако би дошло до оснивања јужнословенске државе, и оно би се остварило средствима и циљевима српске спољне политике.“¹³⁰

Решавајући енигму око (велико)српског карактера *Начертанија*, Радош Љушић резонује: „Може се поставити питање: да ли је било могуће извршити уједињење Срба а да у тој држави не буде представника другог народа, па макар и у мањини? Зашто би таква држава била великосрпска, поготову ако се има на уму чињеница да добар део српског народа, онај који је живео на тлу Хабзбуршке монархије, не би улазио у њен састав? Држава коју би стварно могли назвати Великом Србијом (а државну политику Кнежевине великосрпском) морала би обухватати сав српски народ, и са подручја Турске и Аустрије, као и друге народе који би живели измешани са Србима. Тада би се судариле српска и хрватска државна идеја, па би се могло пребацити српској политици за великосрпство. Србија у којој би се нашао сав српски народ у Турској није Велика Србија. Стога, заступамо становиште да је Гарашанинов програм српски, а не великосрпски.“¹³¹

Сводећи анализу *Начертанија*, Љушић је јасан: „Закључак би био да Гарашанинов план није остварен. Историјске околности упућивале су српски народ на уједињење у другом правцу, као и јужнословенске (југословенске) народе другим путем од оног предвиђеног у Начертанију. То што тај план није остварен не умањује његову идејну вредност. Гара-

¹²⁹ Исто, стр. 125.

¹³⁰ Исто, стр. 121.

¹³¹ Исто, стр. 122.

шанин је ударио темељ српској државној мисли, која је од тада имала непрестано пред собом идеју уједињења српског народа, а као могућност и јужнословенског. Значај Начертанија требало би ценити и по томе.“¹³²

Литература:

1. Антић, Чедомир, *Српска историја*, Вукотић медиа, Београд, 2013.
2. Батаковић, Душан Т., *О Начертанију Илије Гарашанина: значења, тумачења, злоупотреба*, у: Константин В. Никифоров, *Начертаније Илије Гарашанина и спољашња политика Србије 1842–53*, Београд, Службени гласник, 2016.
3. Владимирович Никифоров, Константин, *Начертаније Илије Гарашанина и спољашња политика Србије 1842–53*, Београд, Службени гласник, 2016.
4. Екмечић, Милорад, *Дуго кретање између клања и орања: Историја Срба у новом веку (1492–1992)*, Евро-Ћунти, Београд, 2010.
5. Љушић, Радош, *Књига о Начертанију: национални и државни програм Кнежевине Србије (1844)*, Белетра, Београд, 2004.
6. Исти, *Српска државност 19. века*, Српска књижевна задруга, Београд, 2008.
7. Поповић, Никола Б., *Европске силе и великонационализми на Балканском полуострву почетком 20. века*, у: *Први светски рат и балкански чвор*, Институт за савремену историју – Београд, Фонд "Руски свет" – Москва, Факултет безбедности – Београд, Филозофски факултет – Бања Лука, 2014, стр. 46.
8. Терзић, Славенко, *Русија и српско питање 1804–1815*, Православна реч, Нови Сад, 2012.
9. Ћоровић, Владимир, *Историја српског народа*, књ. IV, Октоих–Светигора, Подгорица–Цетиње, 2009.

¹³² Исто, стр. 124.

Милорад П. РАДУСИНОВИЋ

ДВА РУСКА ИЗВЈЕШТАЈА ИЗ ЊЕГОШЕВОГ ДОБА 1838. ГОДИНЕ

У руском часопису „Син отечества“ (у рубрици Савремена историја-Љетопис догађаја) објављена су два извјештаја 1838. Године, о Црној Гори из Његошевог времена.¹³³ Све говори да су се ови извјештаји ослањали на аустријске изворе, у којима се Његош није помињао по имену него искључиво као Владика (са великим словом). Преносимо оба извјештаја без измјена:

ЦРНА ГОРА

Ево још једног неочекиваног догађаја: рата између Аустријанаца и малене области Црногораца, коју је још недавно посјетио саксонски краљ. Овдје се не ради о националном, неправилно схваћењем самољубљу него је узрок сукоба због необразованости. Саопштења која су објавили у Аустрији објашњавају то у свим појединостима. Предлажемо да их упознате у потпуности. Ево шта пишу са аустријско-црногорске границе од 16. августа:

„Од 2. до 6. августа произишли су оштри сукоби између аустријске војске и Црногораца. Ми смо вас већ упознали да је прије неког времена избио значајан погранични спор у вези с мјерењем земљишта који су предузели Аустријанци. Црногорци су гледали с неповјерењем на рад аустријских ге-

¹³³ Син отечества, С. Петербург 1838, № 9-10, с. 23-26. Часопис је покренуо новинар, писац и филолог Николај Иванович Греч (1787-1867). Часопис је излазио у Санкт Петербургу 1812-1844. и 1847-1852. год. Од 1816-1825. био је под снажним утицајем декабриста, али је након гушења устанка декабриста 1825. постао конзервативан и близак царистичком режиму, па се придржавао и цензуре. Од 1825-1839. Гречу се придружио као суиздавач Фадеј Венедиктович Булгарин (1789-1859). Овај новинар и писац издавао је реакционарне новине „Сјевернаја пчела“ (1825-1859), а осим тога писао је тајне извјештаје полицији у којима је потказивао руске писце.

ометара и схватили су побијање пограничних стубова као пријетњу. Аустријска влада, предвиђајући тешкоће, повјерила је овај задатак првенствено официрима и одредила им за помоћнике ниже официре и војнике. Они су рачунали да ће Црногорци показати дужно поштовање према аустријској униформи¹³⁴ и оружју.

Без обзира на ову промишљену наредбу, Црногорци су заплијенили једну мензулу¹³⁵ и друге инструменте. Нешто раније, жена једног Црногорца, потајно се привукла код мензуле геометра, који је радио на самој граници, у паштровићкој жупи, у округу Будва и хтјела је да види шта он ради.

Официр је с два шамара протјерао знатижељну и досјетљиву жену. Истог трена гомила Црногораца, која се скривала у близини, устремила се на официра и на људе у његовом окружењу. Аустријанци су били принуђени да се на брзину повуку у једну кућу и да запру врата. Најближа војна команда одмах је послала помоћ официру, али је број Црногораца стално растао и ,након неколико дана од овог догађаја, чинио значајну снагу. Истовремено је стигао до угроженог мјеста потпуковник Росбах, командир 8. стрелачког батаљона, смјештеног у которском округу (сада је командант пука тиролских царских стријелаца) са три чете стријелаца, који су се убрзано спремили за поход. Осим тога, двије чете пјешадијског пука барона Мајера су дошле убрзаним маршом из Котора.¹³⁶ Са таквим удруженим снагама потпуковник Росбах је напао Црногорце, одбацио их преко границе и запосјео чврсту позицију на црногорској територији. Војска се препуцавала цијели дан и имала губитке 9 мртвих и 17 рањених, међу њима 3 официра. Међутим, о протеклим догађајима је јављено команди у Задру, која је одмах предузела најодлучније мјере. Дио гарнизона у Дубровнику кренуо је, усиљеним маршом, ка Котору. На хиљаде фишека муниције је послато у тај град, како за регуларну војску тако и за милицију (за пандуре чије је оружје мањег калибра него код регуларне пјешадије). Шеснаес-

¹³⁴ Руски преводилац је употребио француску ријеч мундир, а не униформа.

¹³⁵ Мензула, геодетски инструмент (столић, даска на сталку за прављење фотографских снимака).

¹³⁶ Руси су задржали италијанске називе: Катаро (Котор), Рагуза (Дубровник), Спалато (Сплит), Зара (Задар), али су их у току 19. вијека постепено замијенили са словенским именима тих мјеста.

ти стрељачки батаљон, распоређен у сплитском округу, такође је кренуо 11. августа, артиљерија је упућена бродовима. Међутим, хировити Црногорци су дошли к себи и тражили да им се опрости. Они су увјеравали да ће на мјесец дана прекинути с непријатељствима, с тиме су се Аустријанци сложили. Мир је био успостављен. Десети батаљон су повукли, курир га је стигао на четвртом дневном маршу (рачунајући од Сплита, гдје се налазио штаб батаљона). Црногорци су скупо платили овај покушај, код њих је убијено и рањено 40 до 50 људи. Садашњи Владика, млад, образован човјек узалудно се стара да стекне морални утицај свог претходника, старца Петровића,¹³⁷ на Црногорце који живе, већим дијелом, у примитивном, природном стању. Он може само на посредан начин да се брине о њиховом добру. Посјета саксонског краља дала му је у неким мјестима већу важност, али је на друге имала савим супротан утицај. Дјеца природе, Црногорци га сумњиче да хоће да прода њихову отаџбину саксонском краљу. Ова смијешна претпоставка била би веома штетна за њега“.-

У другом писму, од 24. августа, нам саопштавају о сљедећем: “Према службеним вијестима, Аустријанци су у посљедњим сукобима с Црногорцима имали 17 мртвих и готово исто толико рањених. Међу овим посљедњим налазе се и три официра, од којих је потпуковник барон Рајхлин тешко рањен у ногу, док су двоје других лакше рањени. Сматрају да ће барону Рајхлину морати да одсијеку ногу. Црногорци су имали од 120 до 140 мртвих. Из разних пограничних мјеста пишу да се не може са сигурношћу рачунати на примирје.”¹³⁸

¹³⁷ Старец (или старац) у руском црквеном језику означавао је монаха, калуђера, али понекад и мудраца. Ово уједно говори колико је Свети Петар Цетињски имао моралног утицаја у свом народу, што је његов синовац владика Раде (Његош) веома поштовао.

¹³⁸ Погранични проблеми између Аустрије и Црне Горе су дуго постојали. Аустријанци, изазивајући сукобе између Црмничана и Паштровића, заузели су Космач. Владичин рођак Ђорђе Петровић, некадашњи руски официр, војнички најспремнији, са око 500 Црногораца у противнападу је заузео Космач. На наговор Руса, Владика је попустио и у Будви 27. јула 1838. постигао договор да се уступи Аустрији православни манастири Маине и Стањевићи уз одштету од 80000 форинти (в. Ђоко Д. Пејовић, Црна Гора у доба Петра и Петра; Београд 1981, с. 334-336; Јагош Јовановић, Стварање црногорске државе...Цетиње 1948, с. 216-217).

Вјероломни и осветољубиви Црногорци, чини се, имају жељу да га наруше. Они се свуда скупљају у групама и служе се свим средствима како би се снабдјели барутом и оловом. Скадарски паша,¹³⁹ познати непријатељ Црногораца, продаје им муницију сваке врсте. Притом, има у виду само један циљ да код њих пробуди велику наду у успјех и тиме подстакне раздор с Аустријанцима. Ипак, такви поступци паше лако могу натјерати Аустрију да се жали султану на њега. О правим намјерама Црногораца није ништа познато. Неки држе да се они претварају као да хоће да учине нов покушај против Турака на Грахову, али су стварно одлучили да нападну на Доброту, само их до сада Владика обуздава да изврше ову замисао. Ипак, не смије се много ослањати на утицај Владике. Примјећује се да се по цијелој Црној Гори шире гласови као да ће тобоже кнез Милош доћи у помоћ Црногорцима. Аутор овог писма сам је видио неколико Црногораца који су били тврдо увјерени у помоћ Срба. Али то је очевидно један од тих гласова који хоће да се пробуди храброст Црногораца и да спријече околне Турке да искористе стварни стјешњени положај Црне Горе. Међутим, Аустријанци не потцјењују припреме како би одбили напад. У Далмацију су већ упућена значајна појачања, у том смислу једна комплетна ракетна батерија послата је морем. У окрузима Котор, Дубровник и другим размишљања људи су усмјерена најбоље. Многи Каналесци (очигледно Конављани-примј. М. П. Радусиновића) добровољно се наоружавају за свој рачун и траже учешће у борби против Црногораца, али влада није прихватила њихове приједлоге“.

У новембарско-децембарском броју „Сина отечества“ из 1838. поново је додирнута, у истој рубрици, тема Црне Горе, али је наглашено да је допис упућен из Аустрије.¹⁴⁰

АУСТРИЈА

Из Дубровника пишу од 6. новембра: „У Дубровнику и у Котору сви сматрају да се сада још не може очекивати обнављање неугодности с Црногорцима. Они су спознали и научили да поштују храброст и искуство аустријских стрије-

¹³⁹ С скадарским везиром Осман-пашом Скопљаком Његош није успоставио присне односе.

¹⁴⁰ Сын отечества, ноябр-декабр 1838, ст .89-90.

лица у руковању оружјем. Кратке пушке стријелаца побуђују код њих изузетно уважавање. Очевици увјеравају да је у тренутку, кад су наши стријелци јурнули с бајонетима на узвишење које су заузели Црногорци, њих захватио ужас панике. Привикнути да туку непријатеља скривени иза камена и грмља, Црногорци су неспособни за борбу прса у прса Њихов пушке су одвећ дугачке и кундаци су им тако искривљени да, пуцајући на уобичајен начин, не могу извести прецизан погодак. Црногорци пуцају из пушке у сједећем положају, положивши цијев на камен. Гдје терен дозвољава, Црногорци побијају јатаган у земљу и на њега наслањају пушку. Такав начин гађања може да се види по цијелој Далмацији за вријеме црквених празника. Како нису очекивали напад Црногораца, то код нас није било и брдских топова, ни Конгревових ракета. Кад их доведу, Црногорци ће бити дочекани друкчије. Ипак, гласине о губицима су веома преувеличане: није 200, него их је само 40 Цр-ногораца погинуло и 15 рањено. Ствар није нимало безначајна, ако се упореди сукоб који се десио прије неколико година на турско-хрватској граници“.

С црногорске границе 1. децембра пишу: „Између везира Босне и Херцеговине, с једне стране, и црногорског Владике с друге, закључена је 4. новембра сљедећа конвенција:

- 1) Губици, које су претрпјеле свака од страна, сматраће се надокнађеним.
- 2) Штете које су настале као посљедица биће надокнађене од Владике, уколико су их причинили Црногорци и од Паше¹⁴¹ уколико су нанијете од Турака.
- 3) Становницима са обе стране дозвољена је слобода кретања.
- 4) Граховска земља, спорна од давнина, припадаће Црној Гори и платиће Високој Порти уобичајени данак.
- 5) Осим данка, Граховљани неће уплаћивати разне порезе.

¹⁴¹ Његош је 20. октобра 1838. постигао на Грахову споразум са Али-пашом Ризванбеговићем, али ни овај договор се није одржао. Тек након побједе на Грахову 1858. Грахово ће ући трајно у састав Црне Горе. Али-паша Ризванбеговић (око 1761-1851), херцеговачки везир који је убијен почетком 1851. по налогу Омер-паше Латаса.

6) Турци могу са имања граховског округа која им припадају добити само четвртину производа, али никако више од трећине.

7) Овај уговор биће послат на одобрење дворова у Константинопољу и Санкт Петербургу.

Поред осталог, Владика је примио на себе, по уговору, обавезе које му је немогуће, или, у крајњој мјери, изузетно тешко испунити. Тако, на примјер, он је обезбједио Али-паши мањи данак, који би плаћао дио граховског округа, непосредно наслоњен на Херцеговину, обећавајући да неће трпјети нарушавања неутралности територије Херцеговине итд. Међутим, при многим случајевима он је сам изјавио да не може у потпуности да контролише активност свог народа. Мир ће се, вјероватно, сачувати само до прољећа. За ово вријеме, Црногорци одвојени од својих граховских сународника сметовима снијега, и без тога не могу да им помогну. Чини се, таква ситуација је била главни разлог да се договор закључи.¹⁴² С друге стране, Ферик, скадарски паша, поништио је договор закључен између барских Турака и Црногораца. Наредио је да се заузме једно погранично мјесто, који је по договору, признато као неутрално. И ваља очекивати ново крвопролиће у тој земљи“.

Након овога чланка додата је кратка вијест да ће бити успостављена паробродарска веза између Трста и Котора, два пута мјесечно.

¹⁴² Уговор Аустрије и Црне Горе 1841. око границе је био споразум двије независне земље. Турска је била потпуно искључена из преговора, а посредовање руских дипломата (Јеремија Гагић, Јегор П. Ковалевски и Александар В. Чевкин) је јасан знак да је Аустрија признавала Русију као покровитељицу Црне Горе.

У споразуму са босанским и херцеговачким пашалуком 1838. утврђивао се „вјечни мир међу независном области црногорском“ (и поменутих пашалука) „почињући од врх Кома кучкога до Драгаља“. Овим се потврђује да су и локалне турске паше признавале Црну Гору као независну државу, упркос ставу Порте.

Самоћа и чекање

КРИТИКА

КРИТИКА

Милован РОСИЋ,

Радослав МИЛОШЕВИЋ:

Роман „Клобук“ Пејра Сарића

Ратко БОЖОВИЋ:

Зачин о роману Талик Саве Рагуловић

Анђелина НИКЧЕВИЋ:

Поејска лиџурија

(од божур ѿља до милосрдној анђела)

Душан ТОПАЛОВИЋ:

О једном фалсификацију Дукљанске академије

Пољубац

Милован РОСИЋ
Радослав МИЛОШЕВИЋ

РОМАН „КЛОБУК“ ПЕТРА САРИЋА

Петар Сарић, романописац и пјесник, је рођен у Горњем Тупану, код Никшића 1937. године. Мада је почео као пјесник, Сарић је свој прави умјетнички израз нашао у роману, у коме је српској књижевности подарио неколико значајних остварења. У књигама „Сутра стиже господар“ I, II (1979, 1981) дао је епску фреску деспотског система и неслободе у оквиру једног црногорског братства у Бањанима у XVII в. У роману „Дечак из Ластве“ (1986) психолошки су портретисани сложени међусобни односи сина и мајке, који су изопштени из свијета и осуђени на самоћу и дотрајавање, док је роман „Петруша и Милуша“ (1991) саткан на мотиву „вруће крви и незадовољне путености“ у отуђеном фантазмагоричном свијету црногорско-херцеговачког завичаја. Издао је збирке пјесама: „Беле клетве“ (1970), „Небески Дом“ (1972), „Врх поља“ (1973), „Конак реке“ (1975), „Паклено поље“ (1990) и роман „Велики ахавски трг“ (1972).

Подно Шар-планине, у кући поред пута Урошевац – Призрен, сада живи књижевник Петар Сарић и у деветој деценији живота објавио је нови роман “Клобук”.

Сарић је, у интервјуу Вечерњим новостима, поручио да је остао на Косову јер је оно Библија наше душе и завичај свих Срба.

“Остао сам на Косову не одвајајући се много од онога што сам, као дете, понео са собом. Истовремено, сазнавао сам свет за који нисам знао да постоји. Нисам знао да постоји таква мржња међу људима. Све време бранио сам се и од ње, али не знам колико сам успео. То траје, да не верујете, преко шездесет година, а сад се још и захуктава. Али, иако имам 82 године, наиђе да се осећам као дечак, кад сам био најсрећнији.... Почнем да певушим. На Косову има пуно разлога за страх, али без тог страха, чини ми се, да бих и оглувео и осле-

пео. Живот са страхом такође је живот. Нисам сигуран да бих у најлуксузнијем београдском стану добро спавао”, каже Сарић.

Памте се његове ријечи када је добијао награду „Меша Селимовић”: Српском народу на Косову пријети судбина Хазара, а Сарић о томе каже:

“Народне песме и "Горски вијенац" слушао сам као дете и, целе или у деловима, знао напамет. И очеве и мајчине речи; и игра нас деце, чувају ме, и данас, на Косову. Косово је Библија наше душе, завичај свих Срба. Оних који су на њему рођени, живе и сахрањују се; и оних који на њему нису рођени, али су век провели на њему; и оних који су га једном или више пута посетили; али и оних који на њему нити су рођени, нити су имали прилике да кроче на његово тло. Мало је народа који поседују такву светињу као што ми имамо Косово; оно може више пута бити окупирано, али никад, док било где буде постојао тај његов човек, одузето и отуђено”.

Познато је да окупатори имају страх од окупираних, а он о томе истиче:

„Окупирани се увек нада, окупатор увек страхује. Ухапшени, ако зна да је праведан, слободнији је од онога који га је утамничео”.

Треба истаћи да је нобеловац Петар Хандке објавио у приштинском „Јединству“ два романа када је Петар Сарић био директор издавачког сектора:

“Да, у оно време кад се на Косову и Метохији разгоревала ватра мржње, објавили смо у ‘Јединству’ две Хандкеове књиге. Промоција ‘Зимског путовања, или правде за Србију’ била је највећа културна свечаност у Приштини. Много касније срео сам се с Хандкеом у Великој Хочи, у којој је боравио као добротвор. Ништа није морао да каже, све се видело на његовом лицу. А ја сам, тада, рекао да би му требало подићи споменик у Београду, ту негде на Калемегдану”.

Чему може да се нада српски народ на Косову и Метохији, Сарић поручује:

“Мора да се враћа и повинује својој слози. Стално да вежба сложену вештину опстанка. Његово је оно по чему га други препознају и мора, увек, поново да га осваја, са свешћу да нико није сигуран када је почело то освајање ни када ће се завршити. А, ваља ослушнути и оног који верује да би било

најбоље да се никад не заврши. Ту је приметак неслућеној митској снази, којој никаква физичка сила не може да науди”.

Петар Сарић је радни вијек провео на Косову и Метохији, гдје и данас живи и ствара на Брезовици.

О књижевнику Перту Сарићу детаљније информације објавиле су Радио телевизија Србије, „Новости“ и „Политика“.

О њему су писале познате личности. Треба истаћи да је Јефтимијевић-Михајловић Марија написала познату студију „Стилско-тематске одлике романа Петра Сарића“.

О Сарићевом новом роману „Клобук“ аутор прижељкује вјешту руку драмског или филмског сценаристе.

Основна радња романа дешава се у источној Херцеговини, у времену турског ропства: на Клобуку, турској тврђави која се надноси над Требињском Лаством, и уздиже на самој ондашњој граници између поробљене Херцеговине и слободне Црне Горе; затим у Требињу, Косијереву, Вилусима, Бањанима, па у Стамболу, а, успут, и у Скопљу, Призрену, Ђаковици, Пећи, Никшићу (Оногшту)...

Снага доживљаја у роману (206 стр.), разумије се, требало би да буде у записаним ријечима, али је можда већа у оним које нису забиљежене и које, без забиљежених, не би постојале. Дакле, требало би да стварност, тамо гдје је у дослуху са оностраним, више казује о ономе што стоји иза ње, што је њен дио и што је, по правилу, у сукобу с њом. И још: стварност је једна, а имагинарном нема броја, ни границе. И још: стварности не треба доказивање, она је ту таква каква је, прилагођена нашим чулима, али без ње не би постојало мноштво оног незаписаног (или неказаног), оног што, иако најчешће међусобно супротстављено, бива истинитије од истине.

Тако је остављена могућност читаоцу да сам допише, или дорекне, приче којих ће на броју бити колико буде читалаца, или казивача, и толико различитих колико су ти читаоци (казивачи) различити.

Носилац тог нестварног је Јован (турско име Асан) кога су, сабирајући данак у крви, као чобанина, уграбиле турске харачлије и, са још десетак херцеговачких дјечака, везаног, одвеле у Стамбол.

Јован је био необично надарен дјечак. Још као десетогодишњак, сазидао је своју кућицу, на једном брежуљку, до које је морао подизати велико степениште. Прочуо се и по

пјевању уз гусле. О "чудима које је творио" чуло се и у Требињу, Билећи, Невесињу, и у цијелој Херцеговини. Ништа мање чудо није било ни то што "рођени стидљивко" није жудио за показивањем и истицањем. Више је ћутао но говорио, али је обдјелавао што му очи виде и уши чују. У Стамболу је, на примјер, кријући од сваког, направио камену свиралу на којој је свирао само пред својим јединим другом (побратимом) Мехмедом (Василијем), родом од Бјелогрића из Автовца, близу Гацка. И, као најбољи ученик школе за будуће царске измећаре, а још више захваљујући својој скромности, постао је миљеник учитеља евнуха Тарик-аге. По наговору свога друга Мехмеда (Василија), пристао је да на каменој свирали засвира пред Тарик-агом. Тарик је био одушевљен. Први пут чуо је такве звуке. Права драма, не само за Асана, настала је кад је евнух Тарик-ага, султану, да би осигурао његово повјерење, испричао све о Асану и његовој каменој свирали. Султан је одмах заповједио Тарику да му донесе ту свиралу и доведе дјечака.

Један од критичних Асанових тренутака настао је кад му је султан заповједио да засвира на свирали! Асаново уштезање као да је допринијело чаробним звуцима који нису мимоишли ништа што се налазило у царској одаји. Султан се, задивљен, потпуно изгубио. Заборављајући да пред поданицима не смије изаћи из свог султанског оклопа (који је, најприје на његовом лицу а потом и у крупнијим покретима, ишчезао), пред Тариком-агом и Асаном, појавило се султаново, људско, лице...

На крају школовања, Асан је, као први у својој класи, иако није посједовао никакве војничке и заповједничке, склоности, а по својој исказаној жељи, одређен за војног заповједника у свом завичају. Постао је кљобучки диздар. И са собом, захваљујући Тарик-аги, повео свог друга Мехмеда. Ту почињу да се ређају стварне драме...

Посебно је занимљиво кроза шта су све, путујући од Стамбола до Клобука, прошли Асан и Мехмед. (Скопље, Качаник, Сиринићка и Средачка Жупа, Призрен, Ђаковица, Пећ, Никшић (Оногшт)...

Роман "Клобук" има два дијела...

У првом дијелу, на почетку, само се помиње Јован, главна личност приповјести, са оном његовом кућицом и са степеништем које ће се, што стварно што фиктивно, у разним

приликама и облицима, појављивати кроз цијело приповиједање, тако да би, поред имена Клобук, роман могао носити и наслов Степеништа, или Данак у крви.

У првој половини приповиједања говори се о Јовановој породици и то, у добром дијелу, прије његовог рођења. Комплетан живот једне херцеговачке породице у вријеме робовања под Турцима. Различите, редовно драматичне, ситуације и судбине, прате породицу, са изразито различитим личностима.

Браћа Новак и Мираш, као да нису ни у каквом роду, у свему су друкчији. Новак је био одмјерен, мудар, предузимљив; и сељани Ораховца изабрали су га за свог предводника. Он, прије своје Анете, није знао за женско. А Мираш је био говорљив, шалција и шерет. Могао је саговорника да засмије и прије но отвори уста. Сви су га вољели, нарочито дјеца. Али он је био и женскареш. Чак је покушао да напаствује братовљеву најамницу Спасију. Његова жена Васиљка родиће двије ћерке, Петрушу и Милушу, које су убрзо по рођењу умрле, и она више није могла да zatrudни. А Новакова Анета родила је Јована и Смиљану.

Међутим, долазак Јована на свијет, за Крстињу, Новакову и Мирашеву мајку, није прошло без посљедица. Крстиња је одраније показивала знаке извјесне искључивости, што није било далеко од поремећености. А кад се родио Јован, и она отрчала Мирашевој кући да њему и снахи ухвати муштулук, учинило јој се да се, ни Мираш ни Васиљка, нису довољно обрадовали. То је за њу било као да их је мртве затекла! Од тада њено стање се погоршавало. То су сви примјећивали, нарочито откад их је, удајући се, напустила најамница Спасија коју је вољела као да јој је била рођена ћерка. Почели су да је тајно чувају, и прате. На крају она ће, скачући у надошлу Требишњицу, извршити самоубиство.

Трагедије сустижу једна другу...

Асанов претходник био је злогласни диздар Абдулах. Он подиже нови Клобук на најистуренијем мјесту села Ораховац, а у близини куле Јанка Стеванова Јарогаће, првог Новаковог повјереника. Другог начина да се покоре бунтовни Ораховчани није било. Гледајући како Турци превозе грађу за ораховачки Клобук преко њихове њиве на којој се бјеше зарудјела пшеница, Јаковов син Вукашин одмеће се у Бијелу гору, у хајдуке. Убрзо, једне ноћи, запаљена је, и до темеља изгорјела, турска грађевина. Сви Ораховчани су знали да је то дјело

Јанковог сина Вукашина, и да им је ”пукла погибија”, али нико се није усуђивао да изговори његово име. Нова трагедија била је неизбјежна. И Турцима је виновник био познат. Најприје су заробили Јанка, а онда су, пред Ораховчанима који су били приморани да присуствују догађају, запалили Јанкову кулу у коју су, претходно, затворили Јанка и сву његову породицу. Прије но је пламен букнуо, Турци из куле изводе Јанкову ћерку Марику, познату љепотицу. (Марика је она дијевојчица у коју се, на посијелу у њеној кући, као дјечак, загледао Јован.) Планирајући је за стамболски харем, поштедјели су јој живот. Али, кад је пламен избио на сваки отвор куле, Марика се отргла двојици чувара и улетјела у највећу буктињу која је хоризонтално пламсала са улазних врата. Догодило се и још једно чудо: у пламену, у који је улетјела Марика, и који је био највећи, остао је отвор облика њеног тијела! То је био једини слободни пролаз у Јанкову кулу. Међу присутнима проломили су се крици, али они као да су више одобравали Марикин поступак но што су је жалили, јер оно, што ју је живу чекало у Стамболу било је горе од њене смрти.

И покушај Ораховчана, које је предводио Новак, да умилостиве диздара Абдулаха није успио: одбијајући да их прими, препустио их је свом доглавнику који их је, може се рећи, измарширао.

Трагедије сустижу једна другу...

Диздар Абдулах, који је шуровао са сарајевским беговима, побуњеницима против султана и његових реформи, након онаквог смака породице Јанка Стеванова Јарогаће, осуђен је и, вјешањем, погубљен на главном тргу Оногошта.

Ни у Стамболу није могло без драме. Она, о посети султану и (пред Њим) Асаново свирање на каменој свирали, сама се издваја.

Али најдубље трагове остављала су многа Асанова сјећања на завичај и оно шта му се у њему, као дјечаку, дешавало. Та сјећања биће много снажнија и увјерљивија од онога кроза шта је пролазио, овдје, у Стамболу. Као да се дешавања, од прије више година, збивају данас.

Асан је, кад би год осјетио потребу да се издвоји и осами, и својим сјећањима отвори врата, одлазио у склоњену увалу на обали мора и, уз бучне таласе који су му обезбјеђивали неопходну тишину, маштао о много чему, а најчешће о детаљима из завичаја, то јест из свог дјетињства.

Тако се сасвим препустио оном шта му се догодило на посијелу у кући Јанка Стеванова Јарогаће, а с његовом ћерком Мариком... У једно вријеме, како је ред, почела је игра прстена. Онај који је крио прстен прилазио би сваком сијелцији и, заклањајући се од свјетла петролејке, својим рукама преметао по његовом, или њеном, крилу. И једном од сијелција, оном кога он одабере, остављао би прстен. Тада настаје најзанимљивији дио игре: слједећи, који ће скривати прстен, биће онај који погоди код кога је претходник прстен оставио. Дошао је ред на Јована. Кренуо је у потрагу. И успио. Сад је његово да нађени прстен скрива. Дошао је до Марике, Јанкове ћерке, за коју се већ рашчуло да у свој Херцеговини има најљепши струк, очи, уста и косу. "Вила јој није равна." Застао је код ње, и оно што је намјеравао да сакрије постало је унапријед видљиво, и сумњиво. Клекнуо је испред ње и, брбајући по њеном крилу (а све по наговору друга Ђорђа), покушао да рукама продре између њених ногу! Био је изненађен кад су њене ноге, саме, почеле да се размичу! Збуњен, можда чак и уплашен, прстен није, иако је намјеравао, оставио код Марике. Тиме је случај с Мариком био завршен. Али само привидно. Он ће се много пута, касније, у Јовановој (Асановој) мисли понављати, али никад овако као данас у скровитом кутку стамболског залива. То, у Ораховцу, био је само почетак. Јер, Марика је овдје, на затуреном морском жалу, долепршала са шумом таласа; обрела се ту поред њега, и у његовом загрљају! Он је губио дах док су се њихова тијела спајала. Све до овог тренутка он никад сасвим није сазнао шта се оне вечери, на посијелу у њеној кући, прије толико година, између њега и ње, догодило. Сад је, овдје у Стамболу, на уском морском станишту, и томе дошло вријеме. Био је први његов доживљај са женом...

Низала су се и друга стамболска збитија. Не знамо које је занимљивије, и прече, али бисмо издвојили она са разним степеништима. Прво је оно (с почетка романа) које је својим рукама, заједно са кућицом, подигао дјечак Јован. А једног дана, овдје у Стамболу, док су ученици улазили у једну од сарајских зграда, Асан је клекнуо пред степеништем које је почињало од самог улаза у зграду, и, с главом на првом степенику, затворивши једно око, нишанио горе уз степениште. Кад су се ивице степеника спојиле у једну линију, устао је и, задовољан, изговорио: "Био је добар мајстор!" Неки његови друго-

ви застали су око њега, и ништа нису разумјели. Један је рекао: ”С њим нешто није у реду.”

Али од свих досадашњих степеништа најзагонетније је оно које се појавило на часу строгог учитеља евнуха Нусретбега. Асан је сједио у другој клупи, до прозора, који је гледао на морску пучину. Било је облачно. Само што није почела киша. Два пространства, морско и небеско, била су једнобојна и спојена. Између њих није се познавала граница. То је привукло Асанову пажњу, и он је, умјесто да гледа и слуша учитеља, буљио у бескрајно пространство. Невјероватно је како га учитељ није опоменуо. У даљини приметно се свјетлцуави круг који је почео да се, приближавајући се Асановом прозору, врти и отвара. Чим је круг застао, из њега је почело да се помаља, и усправља, огромно Небеско степениште. Невиђено чудо! Тек кад се горњи степенник сасвим приближио прозору и Асану, било је јасно да Асан, ступивши на први степенник, може да се ваздигне на Небо! Али та слика, исто тако нагло, претвара се у призоре из завичаја. Оживјели су, наједном, догађаји из његовог дјетињства, међу њима и онај (на посијелу) с дјевојчицом Мариком... Ето, то можда казује да је Асан већ био на Небу...

Занимљива је и султанова, ”тајна”, посјета сарају...

Постављење Асана за клобучког диздара, потписано султановом руком, био је документ који је Асан понио са собом и кога се свако, колико он ако не и више, морао придржавати. Захваљујући учитељу Тарик-аги, са Асаном је пошао његов најбољи стамболски друг Мехмед. На путу су се нешто више задржали у Скопљу, Призрену, Ђаковици и Пећи. А у Оногошту добили су чету одабраних аскера. На испраћају из Оногшта Асан је понуђен да се обрати војницима, али он је то одбио. То је, код свих, изазвало недоумицу. А оно што се десило надомак Клобука и Требињске Ластве – отворену сумњу... На Вилусима су наишли на леш неког Србина – није могао бити ружнији Асанов сусрет са завичајем – и млади диздар издао је војницима прву заповијест: „ископаће раку и, с пијететом, као да је Турчин, сахранити покојника“! Још веће загонетке и невјерице пратиле су Асана откад је на побуњене Пилатовчане упутио аскере, а он, постављајући за њиховог заповједника, једног од главних људи злогласног диздара Абдулаха, остао на Клобуку. Заповједнику и аскерима, које је мјесто њега испратио Мехмед, поручио је да на Пилатовцима

не буде крви. ”Ако не буде ни једне ране, ни наше ни њихове, побиједили сте!”, рекао је Асан. И свакоме је било јасно да он није за војника, а још мање за диздара.

На помолу Клобуку видјела се велелијепа Клобучка кула, али и Асанова родна кућа. Он је одмах позвао свог пратиоца Мехмеда и наложио му да нико не смије сазнати да је он одатле, и да је оно његова кућа.

Али га је, што у сну што на јави, непрекидно пратила мисао о посјети својим родитељима и сестри (ако су живи). И стално је правио планове како то да изведе а да нико ништа не сазна. Најприје је, у извидницу, послао Мехмеда. Мехмед се вратио задовољан: и отац, и мајка, и сестра су живи!

Преоптерећен разним плановима кад, и како, да их посјети, почео је ноћу да се буди, а било је ноћи кад није заспивао. Хватао га је и страх, сам није знао због чега, па је Мехмеда замолио да свој кревет пренесе у његову собу. Али, једног дана, пењући се уз огромно степениште Куле, спопала га је несвјестича. Срећом, у том часу, наишао је Мехмед и задржао га. Да се Мехмед ту није трефио, стровалио би се низ степениште и можда погинуо.

У посјету својима ићи ће са Мехмедом. Не смију то знати ни они које ће посјетити! Намјеравао је да се обуче у просто сеоско одијело, али му је Мехмед рекао да би га његови одмах познали. Зато се обукао у парадну ризу диздара.

Изашли су на тајни излаз који је служио посади Куле да, у случају какве невоље, посебно оне ратне, спашава главе. Кад су били близу Асанове родне куће, Асан је оставио Мехмеда на стражи, а он је, сам, ушао у кућу. Ту настају најдирљивије, и можда најсудбоносије, странице романа. Сцене су такве да их је, без суза, немогуће испричати.

На крају Асан, угледавши своје гусле објешене о исти ексер о који их је он вјешао, изнад ормана, заповиједа да му донесу гусле које, потпуно збуњена, доноси сестра Смиљана. Асан почиње да ”удара” у гусле и да пјева:

”Књигу пише ага од Рибника
Па је шаље Сенковићу Ђурђу...”

Сви су застали, забезекнути. Прва почиње да плаче Смиљана. Асан, не могавши више да издржи, прекида пјевање,

одлаже гусле и пита Смиљану зашто плаче. Она, кроз јецаје, одговара:

”Господару, имала сам брата који је исту ту пјесму, исто тако, пјевао...”

Он је устао и, кроз танке, испрекидане, дрхтаје у гласу, изговорио:

”Ја сам тај твој брат!”

Настала је општа пометња, и гласно ридање...

Можда би ту требало да буде крај романа, али није могло да прође без још једног степеништа, па је додата потоња, двадесет седма, глава у којој, на диздаревом балкону (на врху Клобучке куле), Асан прича Мехмеду свој ноћашњи сан...

Као, он сједи на свом балкону и у својој столици, овако као сад, и гледа на пут, ”хајдучки друм”, који се, дијелећи Ораховац на двије приближно једнаке половине, успиње према Бијелој гори, ”хајдучкој кући”. Само што је трепнуо, друм се претвара у бескрајно степениште које, преко Бијеле горе, дотиче Небо! И уз то степениште пењу се њих двојица – Асан и Мехмед...

Ту се, не питајући, намеће питање над питањима: ”Јесу ли Асан (Јован) и Мехмед (Василије) стварно ступили на хајдучки друм, или ће наставити да служе стамболском султану? То питање је такво да смо принуђени да једнако вјерујемо и онима који, одговарајући, тврде, да су се вратили свом роду, ама и онима који доказују да су остали вјерни султану...

Питање није мимоишло ни аутора приче чији одговор, кад мора да га каже, гласи: ”И једни и други, у свему супротстављени, колико су близу истини толико су јој далеко.”

Јер, на то питање, иако се сви утркују у потрази за одговором, коначног одговора нема...

Ратко БОЖОВИЋ

ЗАПИС О РОМАНУ *ТАЛИК* САВЕ РАДУЛОВИЋ

Кад сам недавно прочитао пјесме Саве Радуловић истински сам се обрадовао јер ми је срце испунила усхићењем и узбуђењем какво долази само од надмоћног пјесничког дара, од рођене пјесникиње. Одмах ми је постало јасно да нам се догодила истинска поетеса, која ће тек саградити свој пјеснички Олимп. Мојој радости није било краја.

Признајем да сам се изненадио кад ме је обавијестила о свом роману. Моја прва реакција је била истовремено и моја предрасуда, која се сводила на увјерење да таквој пјесникињи припада искључиво поезија, само поезија као краљица књижевности. И ето, нијесам био у праву и драго ми је због тога.

А због романа, у принципу, скрећем пажњу јер ми је блиско мишљење Душана Матића да је роман матура лијепе књижевности. То за мене значи да се од његовог аутора очекује апсолутна зрелост, зрелост у сваком погледу. Овим Савину зрелост не доводим у питање, нити њене путеве до романа. Никако! Њен роман је баш оно што су њени креативни потенцијали. Он је оригиналан, специфичан и увјерљив. Далеко је од конвенционалног и уштогљеног штива. Он је саткан и од пјесничких емоција, животне непосредности и од луцидних сентенци, од монтењевских медитација. Зато увијек има смисла размишљати да то не превагне у односу на наративне токове романа, на његову архитектонику. Држим да мустре романа морају бити чисте од хетерогених "упадица", како би се на њима ткала сизифовска истраживања која искључиво припадају роману, како би се обезбиједила самосвојност и романескна хармонија или дисхармонија. Толико о поетици романа коју ваља непрестано усавршавати.

Са становишта еманциповане читалачке рецепције, текст романа кипи од субјективне увјерљивости, од проживљене осјећајности, од луцидне досјетљивости, од иронијско-хуморног дијалога, од продубљене сентенциозности, од култивисане писмености, од суптилних интимних стања, од

љубавних тјескоба, али и љубавних и романтичних чаролија, од моралног става, емпатије и моралне интелигенције. Полазећи од људске сложености, ауторка се јасно одређује да њен литерарни јунак Борис “није имао осјећај људски, њега је водио нагон”. А кад њена јунакиња, чудесна Нина каже: “Бих, а не смијем”, исказано је, у лапидарној форми, и разилажење између бића и постојања. То је видљиво и по томе што је у њој непрестано присутна и “никшићка плима и московска осека”. А кад вјерује да је оловка постала њен мач а ријеч “најмоћније оружје” придружила се литерарним заверенцима, подвижницима које је литерарна магија узела под своје. Мени су били посебно дражесни они дјелови текста у којима је ауторка откривала тајну женског бића и љубавне дилеме, а посебно морални проблеми постојања. Љепоту и сањаног и недосањаног свијета прати чисто као извор ауторкино огледало. Важно је и то што се ауторки вјерује и што је њен сугестивни наратив тешко заборавити. Креативног читаоца навешће и на темељна преиспитивање властите скале вриједности. То је довољно да се дјело Саве Радуловић са повјерењем прихвати и заволи. Својим чудесним романом «Талик», Сава Радуловић је одбранила своју романескну амбицију и своје шире креативне могућности. Тако ме је поново најпријатније изненадила са чистоћом своје продубљене мисли, необичним духом и готово заборављеним осећањем гордости. И кога овај роман не озари и не узнемири, мораће размишлати о томе да се није већ заробио вулгарностима свакодневља.

Препоручијем да се роман чита у апсолутној тишини доколице, јер то најбоље вријеме за сусрет свијетом овог љепотног романа и њеном надареном ауторком.

Анђелина НИКЧЕВИЋ

ПОЕТСКА ЛИТУРГИЈА
(ОД БОЖУР ПОЉА ДО МИЛОСРДНОГ
АНЂЕЛА)

*Востани, Србије! Востани, царице! И дај чадом
твојим видети твоје лице! Обрати срца и очеса на се, И дај
њима чути слашке твоје гласе.*

Ако ову пјесму пјева ваша душа, ако се овом пјесмом она причешћује, ако је ово пјесма која потврђује и слави вас, ваш идентитет кроз љепоту српског језика и писма, зашто се онда бојите да нам вријеме истиче, зашто стрепите, ако је наша временска категорија вјечност, зашто дрхтите пред новим отцјепљењима, зашто вам се разум буну на вијести о новим самопроглашењима, зашто мислите да ће продати Василија Острошког или да ће рука Светог Јована Претече притећи у помоћ *ијеројерима и фарисејима* данашњице, а не вјерницима *јединородним*, зашто се тјескобом и страхопокровом по глави покривате кад је умјесто вас, знајући да је отац старији од сина, кнез Лазар давно рекао да је наше царство небеско царство, зашто бринете да вас неће нахранити европске мутогене оранице кад ће из обојака и цепова српских сељака што су стрмоглаво летјели у јаме именице и безименице, јаме србогуталице, јаме ововременице и оновременице, али и јаме христоходилице, нићи ражево сјеме модро као српска слобода и нахранити сва гладна уста, зашто страхујете да ће нас нестати, када нас има док има приче о нама, а причу о нама пише у подземном свијету *Перо инжењера Обрадовића* који је 1942. стрмоглаво стрмоглављен у јаму Пандурица код Љубиња.

О перу које нема коме да пише, пером које пише бритку, памтљиву, србоистину али и страдоистину, пјева епик, мислилац али и критичар наше анемичне свијести и савјести Матија Бећковић. И ето једног новог животног круга који потврђује спаситељску, исцјелитељску улогу поезије у његовању културе сјећања. Култура сјећања и култура памћења била је

угушена давлeњeм, гeноцид над идентитетским обилeжјима јeдног народа био је настављeн, под изговором да би његовање таквe културe узбудило духовe, и поезија која је у себи имала тај дух, ту потребу да она будe горућа свијећа на мјесту страдања, била је забрањeна. Деценије су нас онијемилe, они о чијeм злочину смо ћутали да бисмо његовали *културу заборава* (Раде Р. Лаловић, 2018.), опет су нас на истом мјесту поново убили и опет траже од нас да слиједимо завјет ћутања хватајући се тако у исто коло са њима.

На срећу, завјет ћутања прекршио је Раде Р. Лаловић састављајући антологију прећутаних злочина виђених кроз пјесничкe сликe, које је сабрао у поетску руковeт *Пред сјенима српских мученика*. У овом раду поменућeмо некe од пјесничких слика повезујући их са мотивима из *Српскe чиианке Божур Поље*. Нећeмо се бавити анализом пјесама, него ћeмо кроз поменутe повезнице истаћи погубност културe ћутања и значај његовања културe памћења кроз поетскe аналогије и поетскe опоменe.

Улогу писанe ријечи као опоменe спомеником страдалицима препознаје пјевајући у духу епикe о страдању Срба и Гачанин Обрен Говедарица „*О ијесничe невољничe, ијесму ииши, туслe киши, иако ћеш се нашем ираку за навијек оужити*.“ У пјесничком сјећању на Глину Слободан Јовић зна да „*ћуианье туби смисао ако не сазри у ријеч, ијесму или молийву*“. Слово се не предаје без обзира на невоље ни у *Причи из Јасеновца* Сретена Вујковића. Забрањeно слово 1945. осоколило је истог кољача на чијeм се списку овај пут 1992. нашао унук закланог, па пјесник горком иронијом усмјереном ка целату, што нож није мијењао поручује „*заборави, браише, да се оиети збило, заборави, браише, да ионово буде*“. О разарајућој улози ћутања пјева и Иван В. Лалић „*Нећу да ирећуишим, зидови су ирећуишали и срушили се*“ (*Оиело за седам сииошина из црквe у Глини*).

О погубности ћутања пише српска интелектуална елита потврђујући истину да је велика вриједност поетских ријечи које слове нашим страдањем „*Наше ћуианье је оно ћубриво које је омоућило да кейеци израсиу у разіоройаћене једнооке иишане, да црвени Паниаіруели и Гаріаніиуе у іошово једном залoіају скрцакају нашу културну и истoријску ирошлосі, да би, іоишио су іобили и осакаиили све иишо се усудило усіравиии у њиховом ирисусіву, некажњено настіавили да нам се*

сaiтански цере у лице, неки из земље (Моша Пијаде), неки са насловних страни жалосних наших новина (Ђилас, Темпо, Коча и др.) црвени и задрџили од крви српске сиротиње.“ Драгомир Матић

Угушени бол у *Христиа обучених* (Дајана Петровић), ниче на овом свијету као пјесма, која је под земљом деценијама клијала, а онда никла као *Дрво Познања*. Житељи пјесама су без очи, без уши, без удова, али пјесме се чврсто за руке држе, у по много чему јединственој, црној антологијици приређивача Рада Р. Лаловића.

Збирка са корицама у црнини под насловом *Пред сјенима српских мученика* бијели је мермерни споменик српским мученицима од Батајнице, Глине, Јадовна Јасеновца, Корита, Крагујевца, Пага, Пребиловаца, Придворице.... Дрине, Саве, Сане....чија су имена златним словима преплела небески свод, па како ће онда наше царство бити неко друго осим небеског, када су наши из јама стизали горе. Пјесме су слике које боле једнако као и празне дупље онога коме је управо наређено да на свом длану згнијечи очињи вид (*Јама*, Иван Горан Ковачић).

Бол бола, страх страхоте, јад јада, чемер чемера, јадом, чемером, болом, страхом, ућуткали пјеснике који увијек радије пјевају о подвизима јунака, о заставама побједника, о свадби, о слави, о весељу, о природи, о љубави. У тој чињеници је, можда, још један од одговора на питање зашто је антологија сабрала 69 пјесама када је нашег страдања препуна ова земља, па нема мјеста да није наша костурница „*ије јод сједнеш да одмориш, одмараћеш на костима*“ (О. Говедарица)

Наш човјек, васпитан на Библији или јуначкој епској пјесми доспио је у јаму, у њој жив туговао и тамновао док његове кости нису изјамљене опелом, крстом или пјесмом. Свако слово ове поетске руковети вриједно је дивљења, без обзира на критерије које би наука о књижевности могла примијенити на њихов поетски вез, њено је слово изнад науке, њена је пјесма наш дуг да свето миро које су вијековима изливале невине душе замирише болном истином пред којом не смијемо затварати очи јер је то истина о нама, али и онима који су нам деценијама ускраћивали право на мирис овог мира.

Цвјетови пјесама црвене се одавде до Газиместана, оживљавајући истину и повезујући вријеме, и ето аргумента

који је знао кнез Лазар када је свој живот и животе својих војника Божур пољем замијенио, ма гдје оно било, на небу или на земљи или и на небу и на земљи.

Пјесме сакупљене у поетску руковет под насловом *Пред сјенима српских мученика* чине поетско језгро неких нових одговора на питање зашто смо се ћутећи о злочину над својим народом понизили обезглављујући се обезимљавањем. Поглед на ову живу руковет коју настањују наши из подземног свијета, наши нагорјели свеци, наши двапут убијени, наши разапети, у Христа обучени, је оваполоћење горких прекора на нас што ћутасмо и болних сјећања на њих што васкрснуше кад проговорисмо. Управо у том васкрснућу лежи вриједност ове изузетне пјесничке бројанице. Пјеснички прекор у коме стоји да смо једини народ који је *заборавом извршио њоновни масакр над својим народом*, опомена је да именом, поменом, пјесмом обиљежимо страдање наших хероја које није гутала смрт него које је прождрло ждријело сатане који и сада пирује свој пир некажњено.

Поглед на ову живу причу о нашим небеским храмовима, селима, градовима је повезница са свијетом који царује *Српском чистијанком Божур њоље* (Раде Р. Лаловић, 2004.). И у овом низу бисера своје мјесто нашле су забрањене теме и забрањене пјесме. Има ли још народа којима је зарад Јуде, што нас је издајом казнио зато што смо му вјеровали, забрањено да сачува сјећање на злочин који је над њим почињен?

Божур поље је и длан и крило и покров светитељке, длан раширен, крило топло, а покров бесконачан за наше неизјамљене, неопојене, непричешћене...постељица за нерођене из мајчиних утроба извађене. Дучићева *Истина о југославизму* није чланак којим су располагале читанке које смо читали („*он није њоникао ни из каквих њозицивних основа, не њо из једној аисолујиној несјоразума; њродуктј једној нарочитиој њоремећаја свих здравих начела за живој; једна романијика која је сјављена насујрој реалне њолијике; и једна фајшаморјана која је одвела у кайшасирофу државу Србију, једно реално у њом немоћућем и нејприродном*“).

Српском чистијанком Божур њоље црвене се пјеснички божури писани лијепим, читким, српским писменима. Ово је уцбеник којим се може поносити сваки човјек задојен ћирилицом, јер се у њеном ћириличном коду откривају духовност, врлина и снага као идентитетска обиљежја нашег народа. Ово

је вез који везе наша душа, ово су теме које су нас васпитале и одгојиле, ово су примјери који стоје као свједочанства о човјеку и жени, о раду, о снази, о јунаштву, о врлини, о вјери, ово су слова у која потврђују наше стремљење ка висинама и наше постојање на једном ширем макрокосмичком плану, ово је поетска литургија вриједна дивљења, а познато је да је први уздах дивљења према нашој поезији изрекао Гете: „*Нигје у њезији свијетѡ нисам нашао да звијезде разјоварају. Народ који има овакву њезију не заслужује да буде роб.*“

Читање, доживљавање и разумијевање *христѡумне умјетносѡи* (Слободан Костић), којом се *Божур ѡље* сврстава у ред богатијих свјетских читанки духовни је подвиг, јер само снажан дух може појмити и сагледати значај небеског успона страдалника који води преко *Божур поља*, а који је централна тема поетске руковети *Пред сјенима српских мученика*.

Временски и значењски низ пјесничке руковети *Пред сјенима српских мученика* држи *Ногов Сонетѡ крстѡносац*, њени простори простиру се од *Косова*, у *вријеме*, у *вјечносѡи*, у *висину*, *преко Чарнојевића* за којима смо ишли у *ѡросѡор* у *ѡуђину*, у *даљину*, *до јама* у *које смо великим ѡкољем сѡишли сѡирмолавице* у *дубину*, па одатле опет *ка Косову* у *вјечносѡи* у *висину*.

Бесконачне су могућности за успостављање и других паралела осим ове хронотопске повезнице путем *Ноговог Сонетѡа*. Небеско коло повезало је јасеновачке жртве са жртвама херцеговачких јама безданица, личке мученике са крагујевачким ђацима, у том колу у ношњи анђела, али и на трећем длану *Симовићеве* и *Матијине*, длану наше *Тројеручице* је и *трогодишња Милица Ракић*, најмлађа жртва *Нато агресије*.

Зборник радова *Српска ѡезија сѡрадања и ѡѡиње* (Раде Р. Лаловић, 2018.) покренуо је књигословље о овом својеврсном поетском рјечнику страдања Срба у 20. вијеку. Паралеле између ауторских текстова *Чишѡанке Божур ѡље* и поетске руковети *Пред сјенима српских мученика* врло је лако успоставити. У *Божур ѡљу* мјесто је нашао *Бели Анђео из Милешеве* *Вука Милатовића*, а њему под *скуте лете* *придворички анђели* (1941.), чије је очи мајка на небеса жељела послати неунакажене *ђавољом канцом*, па им је *умјесто слика ужаса* *поунудила дјечији сан о лету*, тај сан остварио се њиховим *падом у јаму*, који је *истовремено и лет на небо под скуте*

Бијелог анђела. Остварење тог сна је у пјесми Будимира Дубка – *Лет анђела*. Они који нису вјеровали у истину о нашим небеским градовима опет су покушали убити мртве разносећи спомен - костурницу пребиловачких жртава, 1992. Поновно убиство родило је ново васкрсење у пјесми (Драган Хамовић, *Пребиловци*).

Под истим скутом, скутом Бијелог анђела мјеста има и за триста двадесет српских дјевојака. Наиме, посијана бол и Дрином (1942.) ниче као слава, као част коју су својим скоком у њене поноре одбраниле српске дјевојке. Њих триста бјежало је ка Божур пољу, а њихов једини избор била је вода којом су крштене и причешћене прихватиле небески пољубац и настаниле се тамо, да нам кажу куда ћемо када се будемо двоумили између части и пошати. Пјесму о њима под насловом *Бердан од мерџана* пише владика Николај Велимировић. Ријетка ријеч о масовном злочину над 6000 недужних српских цивила, жена, дјеце и старца у Старом Броду, Татиници и Милошевићима, у кањону Дрине је само један примјер о наказности једне идеологије која је ампутирајући сјећања харала по души нације.

Цвјетна Врбица мирисом је омамила душе двадесетогодишњака, *дванаест и најерјасних соколова зауставило је свој лет* и уписало се у Христов календар улазећи у *шајну блаженства*. Пјесму о младићима из Кифиног села којима који су убијени на Лазарев дан 1942. пише професор Ђорђе Дабарчић. Они су оставили отворена *Враћа Сјаса на која из Мркодола и Караказана*, из Славоније и Барање, стижу наши страдалници чији је пут описан у Ноговом сонету *Враћа Сјаса*.

Десанка Максимовић у пјесми објављеној у Божур пољу под насловом *О Пријеклу* „зна ко је њо томе ишло је од *Студенице до Милешеве њрадегови* ледају са *иконостаса*, и *ишло сваки у руци држи храм*.“ Придворички храм посвећен Кнезу Лазару, никао је да би на путу за Лазареву насеобину на небу примио нагорјеле душе. Док је ријека гоњена ужасом бјегала низводно из Придворице љепотице, у пламену су горјеле главе Придворичана, руке нису стигле да божићну чесницу руком одлеме, очи нису стизале да у плећу брава прочитају судбину или родну годину, душе су се преселиле на небо, небеску литиргију њима на лицу мјеста пјесмом служи Гачанин Јован Делић. Божићно јутро 41. реждество је Придворице на небесима, село Придворица се тако придворава нашим небеским селима и градовима. Бадњи дан, Божић, Лазарев дан,

Младенци, Видовдан, Илиндан... празници који су случајно или намјерно отварали небеса да се тамо преселе душе из унакажаних или нагорјелих тијела, да побјегну од ослијеplених господара.

Млијека Богородичиног које небом тече, жељна су и дјеца Јадовна (40 000 анђела). Мајку распорену сузама је опојао четворогодишњи дјечак, брата нерођеног крстио је да са њим пође на небо гдје ће стићи тек пошто му целат *ѓрекоље сузе у ѓркљану* и пошто се причести из очевог путира на дну јаме (Дајана Петровић, *У Христѓа обучени*).

У поетској бројаници *Пред сјенима срѓских мученика* нема пјесме која се семантичким концима не може повезати са словоплетом *Божур ѓоља*, на жалост метафоре тих повезница остварују се оживљавајући крваву стварност наше земаљске насеобине која је обиљежила наше историјске токове од Косова наовамо. Свој дуг болу као мотиву пјесници не одају читајући из историјских читанки (тамо ту истину нису могли ни прочитати јер је била забрављена положеним завјетом ћутања), него најчешће призвани музом поезије која бди на мјесту злочина, зато су поетске слике згуснуте, зато су поетски пиктограми најезени ужасом, а стихови нужно огрнути молитвом, па њихова синтеза, односно поетска парадигма, говори више од било које анализе.

Маљем у ѓлаву, сјекиром међу ѓлећа, жицом кроз ухо, шилом у око, ексером у живац... руке ѓудомрзаца, србоубица, срболоваца, сунѓождера, изводе живе оѓледе на ѓудском месу. Шкриње ханибала ѓуне су дјечијих очију. Преклана жена у јами косѓур бебу доји. Преклана дјеца јече као цврчци. У ријеци се ѓрле мрѓве рибе и сѓријељани Срби. Сјене су скамењене, ѓѓишце нијеме, суѓон крвав, врбе уѓлакране, оѓњишће сѓаљено...

Кољач на земљи слика своју сатанску наказност...

Небеско коло дјеце, дјевојака, момака, мајки, бака, старца окреће леђа наказном сатани, а лицем тражи нас чекајући помен, воштаницу или пјесму да коло не стане.

Тече ѓековита пјесма будећи духове. Плете пјесан лирску нит враћајући нас на извор живота. Оживљава плетисанка сјећања бришући забораве. Шаље исцјелитељка горке сузе. Бистре катарзом сузе поглед ка Грачаници, ка Тројеручици, ка колу, ка небу и Богу... Народ чијим је жртвама подупрт небески свод, на коме коло од Косова наовамо никад не престаје, не смије пристати на поглед упрт ка земљи, ка нес-

танку, који може бити наша пријетња само ако се одрекнемо наше идентитетске духовне вертикале окачене о пјеснички крстоносац.

ИЗВОРИ

1. Лаловић 2004: БОЖУР ПОЉЕ – Српска читанка са задацима за истраживачко читање, Приређивач Раде Р. Лаловић, Графокомерц Требиње
2. Лаловић 2018: Пред сјенима српских мученика – поетска руковет, 2. издање, приређивач Раде Р. Лаловић, ЦКИ и СПиКД "Просвјета" Фоча
3. Лаловић 2018: Српска поезија страдања и патње, Зборник радова, приређивач Раде Р. Лаловић, ЦКИ и СПиКД "Просвјета" Фоча, 2018.
4. www.riznicasrpska.net > književnost

Душан ТОПАЛОВИЋ

О ЈЕДНОМ ФАЛСИФИКАТУ ДУКЉАНСКЕ АКАДЕМИЈЕ

Црногорски сепаратизам, чији се смисао и садржај искључиво темеље на негирању и потирању српског националног идентитета становништва Црне Горе, у бити не представља ништа друго до политички покрет који се први пут јавио након окончања Првог свјетског рата када је дошло до детронизације династије Петровић која се, опречно слави својих часних предака, недостојно понијела у овом рату.¹ Идеологија овог покрета је у Црну Гору по правилу уношена са стране с циљем да се дестабилизује и разбије српски национални, духовни и политички простор како би се њиме потом овладао. Док су се центри у којима је ова идеолошка цицвара мјешана у зависности од политичких прилика мијењали, њен крајњи циљ је увијек стремио да путем плански осмишљене пропаганде „Црној Гори наметне сасвим нови културни и духовни идентитет“.² И данас, када у Црној Гори постоји сијасет, назовимо их условно научних и културних институција које здушно заговарају и проводе ову идеологију, оне не представљају ништа друго до послушне испоставе преко којих западни центри моћи остварују своје личне циљеве и интересе на овом древном српском етничком простору. У првом реду овдје мислимо на декадентну Дукљанску академију наука и умјетности која предњачи „у фалсификовању свеукупне политичке, културне и духовне историје српског народа у Црној Гори“.³ Полазећи од ове премисе, намера нам је укажемо на

¹ О издајничком држању краља Николе и његовог двора у Првом свјетском рату види: Д. Топаловић, „Планирана капитулација“, Српске новине у Црној Гори, Цетиње, 15. јули 2010, 20 – 22.

² С. Терзић, „Историјски корени црногорске нације и црногорског сепаратизма“, електонско издање,

URL: <http://www.njegos.org/arhsrpski/idkor.htm>

³ Исто.

један груби фалсификат који је настао у пропагандној лабораторији ове квази институције.

Наиме, прије равно девет година (2011), у издању тако зване Дукљанске академије наука и умјетности, у Подгорици је из штампе изашла „књига“ шведског капетана Ерика аф Едхолма чији наслов гласи: *Crnogorska skadarska epopeja, zapazanja za vrijeme misije Crnogorskoj armiji tokom Prvog balkanskog rata 1913. godine.*⁴ Уствари, овдје се ради о необјављеном извјештају који је након повратка из своје војне мисије у Црној Гори овај генералштабни капетан поднио на увид начелнику генералштаба шведске војске пуковнику Кнуту Билдту почетком септембра 1913. године, а који се данас чува у тајном фонду Иностраног одјела Генералштаба шведске војске у Војном архиву у Стокхолму.⁵ Едхолмов извјештај су приредили Божидар Николић и Маријан – Машо Миљић који је такође извршио лектуру, коректуру и редакцију шведског превода Есада Зукановића. Поред превода основног текста, приређивачи су Едхолмов извјештај дали и у факсимилу. „Uvodno slovo“ у књизи написао је историчар Бранко Павићевић након чега слиједи „Riječ priređivača“ гдје је, попут Павићевићевог увода, истакнута важност и својства овог извора. Оба ова дијела књиге у себи садрже низ фактолошких грешака, пренаглашених судова и произвољних закључака, али ми се тим неправилностима у овом тексту немамо намјеру бавити из простог разлога што смо већ објавили критички приказ овог извора. Како тада нисмо знали за ово „дукљанско издање“ Едхолмовог извјештаја, осјећамо дужност да научној и широкој јавности укажемо на пар грубих фалсификата који су издавачи овог извора приликом његовог приређивања свјесно урадили. У том погледу неопходно је обратити пажњу на неке детаље који приређивачи наводе у предговору гдје на једном мјесту наводе да је „prevodilac sa švedskog jezika, Esad Zukanović, nastojao da prevod napravi što bolje, u duhu originala“, те да су

⁴ Један примјерак ове књиге приређивачи су упутили Ерику аф Едхолму, професору религије на Универзитету у Стокхолму, који је био пријатно изненађен сазнањем да му је дјед пола вијека након своје смрти почео издавати књиге у Црној Гори.

⁵ О настанку и садржају овог извора види: Д. Топаловић, „Извјештај шведског капетана Ерика Густава аф Едхолма о Црној Гори у Првом балканском рату“, Гласник Завичајног музеја у Пљевљима, књ. 8 – 9, Пљевља 2013, 189 – 211.

приређивачи „imali slobodu da izvrše izvjesnu redakciju prevo-da“. То што приређивачи називају извјесном редакцијом оригиналног текста односно његовог превода, у научном свијету се третира као свјесно искривљавање научне истине, односно као фалсификат. Њима је у том погледу посебно сметао дио извјешаја у коме Едхолм говори о етничким, психолошким и социолошким особинама црногорског становништва гдје дословице каже: „И поред сиромаштва земље и народа, и крајње тешког спољнополитичког положаја, не постоји ниједан Црногорац који не сања да своју државу види као централни дио уједињене велике **српске** државе“. Главну препреку у остваривању тог сна црногорског становништва Едхолм је видио у агресивној политици Аустроугарске монархије према Црној Гори у вези с чим пак каже: „Пошто је била присиљена да напусти Скадар, чије заузимање је платила с пуно проливане крви и жртава, Црна Гора је постала средиште једног новог **свесрпског** покрета који би врло лако могао да прерасте у један од могућих узрока распада ове велике и снажне хетерогене монархије“. Дакле, Едхолм овдје прави јасну разлику између етничке и територијалне припадности становништва Црне Горе, па чак иде и корак даље када истиче да би ова српска земља у будућности могла да заузме и игра централну улогу у свеопштем српском националном покрету. То, разумије се, ни у ком погледу није било прихватљиво за дукљанске приређиваче који упорно тврде да је под пријетњом оружја Подгоричка скупштина изгласала уједињење Црне Горе са Србијом, па с тога прву реченицу мијењају тако што из ње напосто избацују префикс „српске“ док у другој реченици префикс „свесрпског“ мијењају префиксом „pravoslavnog ili južnoslovenskog pokreta“. Управо овај дио Едхолмовог рукописа је задививо дукљанског академика Бранка Павићевића који у вези с тим истиче: “Edholmov rukopis ima nekoliko detalja koji spadaju u naučno – političku esejistiku prvog reda. Takav jedan odjeljak ovog rukopisa nosi naslov Crnogorski narod. Taj briljantno sročeni tekst čija je osnovna smisao izražena u istorijskom sudu da – Uprkos siromaštvu i potrebi, uprkos najtežim životnim prilikama, uprkos opštoj svijesti o boljim ekonomskim mogućnostima drugih država, sa boljom zaposlenošću, ne bi se mogao naći nijedan Crnogorac kojemu njegova zemlja i njegova čast ne bi bili na prvom mjestu. Uspjesi izvojevani u ratu s Turcima još više su ojačali ionako snažnu nacionalnu svijest, koja se sada ispoljava ponaj-

više kao moćna mržnja protiv svega što je austrijsko'. Odista ima neku naročitu naučnu vrijednost ovako izrečeni istorijski sud od strane jednog nezavisnog a vrlo školovanog švedskog oficira i autora". Лицемјерству нигдје краја, шта се друго може рећи овим ријечима.

Пишући о „монтенегризаму“ као екземплярном примјеру шовинистичког типа национализма, колега Драган Дринчић је у часопису за српски језик, књижевност и културу „Слово“ о његовом карактеру изнио следећи суд: „Монтенегризам је моноконфликтни, сепаратистички, ултраестатистички, инфериорни и исфрустрирани шовинизам јер је оптерећен комплексима мале и идентитетски недостојне нације. Да би се надокнадио дефицит националног идентитета, прибјегава се његовом радикалном фалсификаторском преобликовању. Поред разарања традиционалног и утјеривања новог 'црногорског' идентитета, његови креатори користе сву државну инфраструктуру ради сегрегације и асимилације српског народа и његовог редуковања на ниво који одговара владајућој нацистоидној политичко – идеолошкој елити.“⁶

Управо у свијетлу ових бритких ријечи колеге Дринчића ваља посматрати, схватити и нотирати овај, презира достојан фалсификат дукљанских академика, који, попут институција у којој је створен, у себи не садржи ни трун научне акрибије и етике.

⁶ Д. Дринчић, „Национализам“, Слово часопис за српски језик, књижевност и културу, година IX, , број 36 – 37, Никшић март 2012, 160.

КЊИЖЕВНИ АРХИВ

КЊИЖЕВНИ АРХИВ

Митрополит Сава КОСАНОВИЋ:

Рукописне србуље у Манасиру Тројци

Гаврил, епископ МАКАРИОПОЉСКИ:

Схијуманија Марија (Дохторова)

300. 1900. 1900.

1900.

1900. 1900. 1900.

Побједник

Митрополит Сава КОСАНОВИЋ

РУКОПИСНЕ СРБУЉЕ У М. ТРОЈИЦИ

Прибиљежио сам само наслов књиге, писца, биљешке и године на којима сам нашао. Како ми је која на руку долазила, ево их редом.

1.) Пентикостар, писан минејски врло красно у манастиру Милешеви од јеромонаха Захарија, године 7139. при архијереју пекском Паисији Логину.

2.) Слова Златоустова, са житијем Алексија чловјека божијег. Минејски написан и добро сачуван. Стоји овај неправилни датум или с тајном азбуком: **SKSG**.

3.) Толковање десет заповједи божјих на пергамену. Фали с почетка и краја неколико листа.

4.) Молбеник Богородичин. На пошљедњој корици стоји ова записка: Сию књигѡ Молбеникѡ манастира Преображенія Господна подкриліе гори Овчара и Каблара, взехъ азъ многогрѣшни Михаилъ владика смедеревски и жики да ми слѡжи до смртимое: паки да ѣ више реченога манастира. То би льто 7171.¹

5.) Јеванђелије. Фале први листови. Написано је минејски прекрасно. После јеванђелија додата су слова Андрије критског, а за тим похвално слово св. Сави архијепископу српском, исторично и опширно; после тога похвална слова св. Сави и Симеуну српском. Овдје фале у сриједи три листа и пошљедњи.

6.) Минеј мјесеца Септембра.

7.) Слова Златоустова. Написао их у манастиру Рачи јеромонах Киријак 7152 при игуману Силвестру.

8.) Отачник, без потписа имена, мјеста и године.

¹ Ову књигу Молбеник манастира Преображења Господња, испод планине Овчара и каблара, узех ја многогрешни Михаил, Владика смедеревски и жички, да ми служи до смрти моје; опет да припадне реченоме манастиру. То би лета 7171 (=1663).

9.) Октоих I и II гласа.

10.) Шестоднев Василија великог, са библијским изражањима у великом формату. Прекрасно га написао минејски Гаврило инок 7157. а изображенија нацртао Андрија Раићевић исте године. Ова је књига тако красно и вјешто изражена и са бојама нацртана, да јој се не може наћи равне.

11.) Минеј мјесеца Новем., писат у манастиру Враћевшници од непознатог писца.

12.) Триод цвјетни.

13.) Јеванђеље са Блаженима сви осам гласова. На крајњему листу стоји ова записка: „Въ лѣто зри 7140 паде прахъ на земљу мѣсеца Декембра 7. ден: си прахъ бише ако пепелъ чернъ. Въ тоже време владѣщему Херцеговиномъ проклети Пири-бегъ Сомбораць и взе ѿ манастира Милешева и ѿ сѣе обители добра, и прочи манастири пострадаше много.“²

По свој прилици од тога се доба и почиње пропаст м. Милешева. Јер Пири-бег одузевши му добра, јеромонаси не би се имали око чега савијати, да им још не оста утјеха, многоцијењени остаци народног просвјетитеља св. Саве, кога до 37 година послѣје тога спали на Врачару проклети Синан-паша.

14.) Диоптра или огледало.

15.) Главизна или Крмчија.

16.) Типикон.

17.) Четни Минеј: Сеп., Окт., Нов. и Декембра; писан у манастиру Враћевшници преосвећеним митрополитом рудничким Диомидом 7087. На првој корици стоји ово: въ то време запвсти М. Враћевшница, когда повоева Султанъ на Бечъ и разби се подъ Бечомъ. Въ то време многи манастири запустише.³

18.) Минеј мјесеца Априла, писан 7068. На пошљедњем листу стоји ова записка: „въ то време свадише се о царство синови султана Селима и Баазитъ и бои бише, и 8би Селимъ и прибѣже Баазитъ на Кза-башъ. Од тога и тегота на

² Године 7140 (= 1632) паде прах на земљу мјесеца децембра 7. дана; овај прах бјеше црн како пепео. У то вријеме владаше Херцеговином проклети Пири-бег Сомборац и узе из манастира Милешева и из ове обитељи добра, и остали манастири пострадаше много.

³ У то вријеме запусти манастир Враћевшница, када завојева Султан на Беч и разби се под Бечом. У то вријеме многи манастири запустише.

Христане – въ то време. И тако вмѣнахъ Христане ꙗко же скоть не смислени.⁴ Писа Данило старац.“

19.) Житија неколицине светитеља.

20.) Јеванђелије. Написао га је јеромонах Никодим.

21.) Октоих све осам гласова.

22.) Житије и подвиги св. Саве српскога са још неким словима. Књига лијепо написана минејски, од монаха Теодосија у ман. Хилендару. На претпошљедњем листу стоји ово: Сиа книга манастира Враћевшнице 8173. На пошљедњем ова исторична записка: „Стефан велики Немана дванадесатолѣ-тенъ начать воевати и ѿ греческіа земли и страни отимати: Рацково (?) и Фанотъ (?) взд Лѣвче и Бѣлицѣ и созда манастирь прекрасенъ рекоми; Студеницу.“⁵ Сниже ове записке нацртани су његови грбови, овако: затв. круна; с десне стране исте сунце; с лијеве мјесец, а под обадвома по једна звијезда; под звијездама С. Н. (Стеф. Немања). На круни и испод круне крст; под доњим крстом мач и скиптар; мало на лијеву страну испод тога двоглави орао, држећи у лијевој канци: земљу, а посриједи свега пише: „Србиа.“ –

23.) Канони Богородични. Написана на ријеки Брезници (у Пљевљу) од неког Расодера, при игуману Никодиму 7087. на крају стоје двије ријечи с тајном азбуком ивѡ: цвохль.

25.) Типикон.

26.) Толковање празничних и недјељних јеванђелија. У наслову стоји овако: Поучение избранное ѿ сватаго евангеліа и ѿ инихъ многихъ бежественихъ писаніи: въ всакую неделю и на господскіе празники: иа повченіе и на прочитаніе христоменимъ людемъ: преложена с „Грчкаго“ на „Србски“, въ лѣто 6851. индикта 11⁶.

⁴ У то вријеме свађаше се за царство синови султана Селим и Бајазит, и ратоваше, и надвлада Селим и побјеже Бајазит на Кза-баш. Од тада и теґоба за хришћане - у то вријеме. И тако примаху (= страдаху) хришћани као скот неразумни.

⁵ Ово је књига манастира Враћевшнице 7173 (= 1665). На последњем листу овај историјски запис: „Стефан велики Немања дванаестогодишњи поче војевати и од грчке земље и стране отимати: Рацково (?) и Фанот (?) узевши Левче и Белицу и сзда манастир прекрасан Студеницу“.

⁶ Изабране поуке из Светога Јеванђеља и из других божаствених књига: на сваку

27.) Слова о Митру и Фарисеи. На пошљедњем листу стоји ово: Сјо книгу повеза проигвманъ Їоанікіе въ лѣто 7103 и плати ю монахиња Марга.⁷

28.) тропари и кондаци празнични преко све године.

29.) Акатист Богородичин.

30.) Правила Апостолска и саборна.

31.) Апостол, књига добро сачувана.

32.) Минеј м. Декембра, писан у м. Милешеви.

33.) Синаксар добро сачуван и красно написан.

34.) Пролог м. Јулија, добро сачуван.

35.) Минеј м. Априла.

36.) Јеванђелије. Фале на крају неколика листа.

37.) Јефрем Сирин добро сачуван и красно написан.

38.) Триод.

39.) Требник.

40.) Јеванђелије на кожи (пергамену) с додатком на крају празничних апостола, добро сачувано.

41.) Минеј мјесеца Фебруара.

42.) Бесједе Златоустове прекрасно написане и добро сачуване.

43.) Служебник.

44.) Јеванђелије.

45.) Слова Златоустова.

46.) Апостол.

47.) Триод.

48.) Јеванђелије.

49.) Слова Златоустова. На пошљедњем листу стоји: Въ 7148 мѣсеца Фебруара 7. ден наиде крвав снѣгъ и таи дан бише чисти понедељникъ.⁸ (Ова је билешка старија од натписа у манастиру.)

50.) Минеј м. Декембра написао га јером. Сава у манастиру Тројици 7044.

51.) Зборник.

недјељу и на Господње празнике; на поуку и за читање хришћанима; преведена „с грчкога“ на „српски“ лѣта 6851 (= 1343) индикта 11.

⁷ Ову књигу повеза проигуман Јоаникије лѣта 7103 (= 1595) и плати је монахиња Марга.

⁸ У 7148. (= 1640) мјесеца фебруара 7. дана паде крвав снијег а тај дан бјеше Чисти понедељак.

52.) Типикон написао га Јован Ђак у манастиру Тројици 7053.

53.) Минеј м. Јануара.

54.) Житије Саве освећенога и још 8. тиваидских и африканских св. Пустињака. Написао их је јеромонах Михаило у Атонској Гори 7137 красно написана и добро сачувана.

55.) Слова са житијама неки светитеља написао их је јером. Анфон 7052.

56.) Амарторон – Сотирија, или – Грешних Спасеније у три части. (Овсје стоји: „чести.“) Написана на грчком језику у А. гори од јерм. Агапија а на словенски преведе јерм. Самуил Бакачић у скиту св. Ане у А. гори 1697.

57.) Празнични минеј.

58.) Минеј м. Новембра.

59.) Јеванђелије.

60.) Житија м. Фебруара, Марта и Априла. Написао их инок Јефтимије у Атонској Гори 7172.

61.) Полустав написан у А. Гори 7116.

62.) Минеј м. Априла.

63.) Маргарит Ј. Златоустог, написан прекрасно.

64.) Псалтир на кожи (пергамену).

65.) Требник.

66.) Апостол на кожи (пергамену).

67.) Псалтир.

68.) Апостол и Јеванђелије.

69.) Минеј мјесеца Јануара, фали с почетка 15. листа.

70.) Велики псалтир.

71.) Минеј мјесеца Августа, писан у манастиру Враћевшници.

72.) Толковање јеванђелија.

73.) Канони Богородичини.

74.) Служебник.

75.) Минеј м. Септембра

76.) Минеј

77.) Октоих од 5 – до 8 гласа.

78.) Октоих „1 – и 5“

79.) Житије и подвизи Саве српског сказана иноком Доментијаном и презвит. м. Хиландара.

80.) Минеј м. Јунија.

81.) Диотра или Зрцало Михаила Пселоса.

82.) Триод.

- 83.) Службеник.
- 84.) Службеник.
- 85.) Триод.
- 86.) Различна слова.
- 87.) Житија.
- 88.) Псалтир.
- 89.) Ишљедовани псалтир са јеванђелијем прекрасно написан 7154 и добро сачуван.
- 90.) Јеванђелије.
- 91.) Типикон.
- 92.) Службеник.
- 93.) Требник. Ову књигу је важно описати.

Она је мањег формата: има у све 88. листа дивно ми-нејски написаних. С почетка, у сриједи и на крају, многи листови фале. Нема потписа ко је писао ни године кад је писана. На два мјеста по дну листова стоји једнака записка године, које се једва може прочитати; јер књига, осим што је често била у рукама, неко доба стала је у влази; због чега су многи листови готово покварени и слова нечитка постала.

Садржај књиге

Овдје је поменик усопших светих мужава и учитеља цркве, нарочито саборима савремених. За овим шљедује проклетство на све јеретике, с којима се борила наша црква, а посебно на „Бабуне.“

(Примједба. Господин Божидар Петровић у књизи о босанској цркви на страни 140 спомиње само двојицу од ових: Радомира и Радина госта, за кога вели на страни 142: „да је био ондјешњи владика, зависећи од босанскога дједа, те је предњаче истоме митрополиту милешевском (по Миклошићу и Мавроорбину).“ – По овим горе не слаже се. Господин фра Грго Мартић, жупник сарајевски увјерава: да и сада код Неретве у жупи има 16. кућа од секте богомилске, који су хришћани, но не примају православног свештеника ни фратра, него се сами управљају. Чуо сам, да и више Крешева имају куће у неком селу који истина долазе к миси и крштавају се по римски, али ту секту казују најстарији нашљедном домаћину у нади, да ће некада доћи доба, кад ће се њихова религија распространити. При свом старању фратара не моглоше погодити те куће које су.)

Сад шљедује многољетство.

Послије овога долази поменик.

Сад долази поменик епископима српским, које став-
љама у рубрику.

Зетски:

Герман.

Михаил.

Неофит.

Андрија.

Неозначена епархија гдје су сједили:

Калиник.

Герасим.

Кирил.

Михаил.

Козма.

Григорије.

Хвостански:

Онуфрије.

Василије.

Јаков.

Никола.

Арсеније.

Будимљански:

Јаков.

Теофил.⁹

Калиник. (Овога именује у србуљи: „вторим.“)

Спиридон.

Герман.

(Захумски)

Иларије.

Теодосије.

Методије.

Никола.

Неофит.

⁹ Господин Никифор Дучић архимандрит описујући једну србуљу која се налази у м. Морачи, тврди: да је овај Теофил један од оних 12. епископа што их постави свети сава (Види Магазин Далматински 1866 стр 185). Међу тим Теофило оцдје долази у трећи број.

Призренски:

Јоан.
 Амвросије.
 Герасим.
 Варлаам.
 Иларије.
 Јоан.

Топлички:

Јаоникије.
 Јаков.
 Дионисије.
 Василије.
 Теодор.
 Димитрије.

Ибарски:

Данил.

Плански:

Мавројан.
 Сава.
 Варнава.
 Јоан.

Добрски:

Христифор.
 Исаије. (По свој прилици, кад је србуља писана, овај је био у животу)

Јаоникије.
 Методије.
 Никола.
 Јоан.
 Јоан.
 Јоан.
 Спиридон.

Моравички:

Дионисије.
 Герасим.
 Меркурије.
 Јевсевије. –

Ови епископи српски сједили су на реченим епархијама, и неке је основао св. Сава српски просвјетитељ... Ма да су непозната дјела ових српских архијереја и године кад су и доклен су сједили, ипак овај ред у добро је дошао за писца српске јерархије. Могућем да је понеки од ових епископа дошао и на пријестол патријарски. – Да пријећем на опис србуље.

За овим редом епископа српских, долази поменик православним царевима грким и патријарсима цариградским. За овим изложење сабора халкидонског, па цариградског против злочастивог сјевера. Иза овога сабор бивши при цару Константину, послите чега шљедује проклетство на Несторија, Ефтихија, Севира, Сергија, Онорија и Бабуне. За овим изложење сабора никејског другог, послите чега иде проклетство на све јеретике саборима савремене, и доцније Бабуне. Послите овог слово св. Јована Дамаскина на Благовијест, или „собесједованије;“ Житије светог Саве српског, гдје се између осталог каже, да је три пута ишао у Јерусалим. Даље, житије Симеона мироточивог и св. Георгија великомученика.

Сви наслови, почеци и имена писани су црвенијем мастилом, а на више мјеста гране такође црвенијем мастиом на-шаране, од којих пошљедују двоструку, између које се свршује житије светог Симеона, држи рука украшена.

У манастиру Тројици налази се пред иконостасом с десне стране кивот св. саве арх. српског, покривен свиленом материјом. дрво је мирисно а грађа просто начињена. Кад су по заповијести Синан-паше донијели тијело св. саве на Врачар, ковчег је остао, јер је врло тежак и доста голем. Неки потурчени Србин задржи га код себе, и служио му је за оставку сухог воћа преко зиме! Калуђеру м. Тројице: Лаврентије и Серафим откупе га преко неког хришћанина и пренесу у м. Тројицу. (Ово казују тројичански калуђери.)

У овом ковчегу чува се штап св. Саве српског, који је окувау у срму, позлатио и камењем покитио неки јеромонах Висарион 7116. Дугачак је 6 ½ педљи. Има јабуку са камењем и бисером. У средини јабуке има поголема стрелица (кугла); о јабуци висе бројанице, зрна су од плетеног злата, која су доста ижигана. Штап је на пет олука и сразмјерно се своди низ доље све тањи. Од врха до на дно по олуцима исписани су минејски ови тропари и кондаци потпуно. У истоме кивоту чува се једно јеванђелије у великом формату прекрасно и минејским крупним словима написано од неког ђака Димитрија тако дивно, да

се једва може познати да је рука писала, па и јеванђелисти прекрасно су нацртани. Оковано је у сребро па позлаћено. У истом кивоту има прости штап од мрка дрвета с малом јабучицом. Веле да је то штап св. Арсенија српског.

Печатаних србуља има овдје доста, особито које су печатане у манастиру Мркшини од јеромонаха Мардарије године 7060. Вријеме ми не допусти да их прегледам, јер сам хтио у Сарајево да отпочнем школу.

Примједба. Ја сам године словенским цифрама у србуљама и запискама назначене, вјерно замјенио грађанским цифрама.

Сава Косановић

учитељ.

У Сарајеву 1. Октобра 1870.

(Митрополт Сава Косановић, *Крстом и ѿером, сабрани списи*, Епархија будимљанско-никшићка, Институт за теолошка истраживања, Никшић, Београд, 2019)

Гаврил, епископ МАКАРИОПОЉСКИ

СХИИГУМАНИЈА МАРИЈА (ДОХТОРОВА)

Црна Гора.

Када сам сишла на обалу православне земље, учинило ми се као да сам са таласа воде, стала на чврсто тло: до те мере ми није било добро у римокатоличким земљама. У црногорском Бару почела сам се распитивати, како наћи монахињу Ану. Рекли су да је неопходно чекати два дана: "У петак је пазарни дан, доћи ће свештеник и одвешће Вас, код ње." У петак је дошао свештеник, седамдесетих година, крепак, у народном оделу. Пошла сам са њим, било је дванаест километара пута. Испоставило се, да је његова сеоска црква, била посвећена Светом Николају. Код цркве-кућица, две смокве и мала пољаница. Ту је живела монахња Ана. Село се налазило у планинама, а шездесетогодишња мати Ана била је по свој прилици једина монахиња у Црној Гори. Њу је знала цела земља. Када јој је било двадесет година, хтела је да оде у Русију, у манастир, али је Црногорски владика постригао и благословио је да се настани код цркве Светог Николе у свом селу, где је проживела четрдесет година. Шила је за житеље села - тиме

се и хранила. Сви су је волели због скромног и уздржаног живота. Када ме је видела, обрадовала се и рекла: "О, златна моја, та си из Русије! Остани овде са мном. Русија! О, ја знам, Јерусалим је у Русији и цар Давид је из Русије."

Провела сам са њом цео Успенски пост. Молила сам се Господу, да ми Он покаже пут. Чувши за Светог Василија Острошког, пожелела сам да се поклоним његовим Светим моштима. Она ме испратила до Дајбаба, и са љубављу смо се растале. У Дајбабама је живео архимандрит Симеон Црногорац. Из његове приче сам сазнала, да је завршио Кијевску Духовну Академију, а након тога пошао је на Свету Гору. Вративши се у завичај, срео је пастира, и он му рече, да му се приснило, као да ће се на том и том месту пронаћи мошти. Он је купио то место - омање брдашце, прекривено боровом шумом, и тамо се населио. Сазидао је себи кућицу и својим рукама ископао је и издубио у стенама подземну цркву, сам је урадио фреске на зидовима. Проживео је на том месту тридесет година, свакодневно је читао светогорско правило и служио свету литургију. Имао је једног искушеника. Провела сам код архимандрита Симеона три дана, а затим сам пошла у Острог, преко четрдесет километара, у манастир Светог Василија Острошког.

Незаборавно, свето, блажено, благодатно место. Мала црква у стени, кивот са светим моштима. Моје срце се напунило љубављу, неизрецивом милошћу. Није ми се дало да одем од моштију. Почела сам разгледати околину. Недалеко од манастира, на тој истој планини, али повише, наишла сам на једно прелепо место. То је била равница окружена липама, и пећина - високо, чисто. Села сам да се одморим. Душа је била свим тим преиспуњена. Дуго сам се са сузама молила Господу и Светоме Василију. Куда да идем? Моје духовно стање било је тако, да нисам знала, могу ли живети са људима? Бојала сам се те невидљиве борбе: ако ли неко неочекивано чује урлике демона, шта ће помислити? У том случају могу ме истерати одавде? Куда отићи? И пожелела сам да останем на том месту. Размишљала сам: овде је помоћ Светога Василија, настанићу се у пећини. Молила сам се: "Господе, не остави ме без милости, покажи вољу Своју." Решила сам да извлачим коцку и да урадим тако, како је Господу угодно. Испало је остати. Молила сам се. Цела моја душа изливала се у молитву. Молила сам: "Господе, укрепи и отерај страх."

Пећина је подсећала на гроб: уска, могло се лећи, прекривши руке. Скупила сам суво грање, камење и затворила једну страну, тако да се могло пропусати, као у јазбину. Прве ноћи легла сам рано, да би се навикла и да се не бих бојала. Господ је од мене одузео страх. Ујутро сам дошла у манастир. Тамо је био игуман, јеромонах средњих година, један монах седамдесетих година и дечак прислужник око тринаест година. Нисам им ништа говорила. Долазила сам у цркву на јутарњу и вечерњу, а затим ћутећи одлазила. Кроз неколико дана, упркос свему рекла сам да желим да останем на планини, у пећини. Давали су ми хлеб. Игуман је о мени јавио у Цетиње, у митрополију.

То је било незаборавно време! Тада ми се открила љубав Божија, моја неискусна душа калила се у жестокој борби. Предвече сам легала да спавам. Потом сам у једанаест-дванаест устајала на молитву, палила свећу и ишчитавала полуноћницу и Псалтир. По зидовима су гмизали свакакви живи створови: гуштери, стонoge, пауци и слично. Када сам се молила урлици демона разносили су се по свој околини. Борба је била страшна, препреке су изгледале несавладиве, али је Господ учвршћивао моју душу и пружао ми непрестану милост. Осећала сам као руку Божију, која ме држи. Душа је била у крајњој напрегнутости, али је утеха пружана - потпуна, опипљива, као очинска љубав, и просвећење је било неизрециво. Тамо ме Господ смирио, душа је спознала своју немоћ и беспомоћност, схватила сам да је без благодатне помоћи- погибао. Тамо се открило осећање покајња, када је душа спознала сродство са старим Адамом и испреплетаност са демонима; у тој борби душа је открила за себе, од чега, од каквог понора, спасава Господ. За мене су били откривени ад и небо, све је то било пропраћено плачем, молитвом, благодарношћу, љубављу.

После молитве, одлазила сам у манастир сам у јутарњу. Стазица по којој сам ишла, била је стрма, тешко проходна. Јутарња је почињала у четири сата. Некада сам ходала два сата округ, док не отворе врата. После јутарње давали су ми обично комадић сувог хлеба, узимала сам мало воде са чудотворног извора, изведеног некада у стени молитвама Светог Василија, и одлазила у своју пећину. Код игумана сам узела Библију и Добротољубље. Дан сам проводила у читању и молитвеним трудovima, мало сам радила код себе на планини, а затим сам ишла на вечерњу. Осим сувога хлеба и

воде, јела сам жабљи лук, који је растао недалеко. Најзад, из Митрополије је дошло решење, које ми допушта да тамо живим. Пред празник Покрова Пресвете Богородице, игуман је благословио да пођем у град Никшић, да се пријавим архијерејском намеснику. Требало је прећи двадесет километара. Стари монах је пошао са мном. Архијерејски намесник, протојереј, одобрио је моју одлуку, рекавши: "Подвизавај се код Светог Василија, бићеш искушеница, затим монахиња." Била сам још у светском оделу, без мараме, у хаљини од грубог платна и боса, јер ми се обућа сва подерала. Свештеникова жена је купила црни материјал, сашила ми подрасник и мараму на главу. На сами Покров свештеник ми је благословио одећу, и прочитавши молитве рекао: "Сада си искушеница." Купили су ми такође, опанке на ноге. Вратила сам се у своју пећину у монашкој одежди. То је било 1920 године, на Покров.

Понекад ме игуман искушавао. Узме парче хлеба и баци га. Почињем размишљати, да ме то Господ испитује,- узимам са земље хлеб и захваљујем игуману. Једном, долази дечак, огорчен, и говори: "Игуман је рекао, да вратиш комад кудељног платна" (дао ми га је да би се њиме покривала). Дала сам га без поговора. Имала сам две вреће. У једну сам скупила суво лишће и ноћу сам у њему грејала ноге, а од друге сам за себе направила огртач. Одеће, сем подрасника, никакве друге код мене није било. Почеле су хладноће. Место је било веома високо. Ако је падала киша, нисам имала ни у шта, да се преоденем - тако сам у мокром ишла и спавала. Јдном у поноћ дође дечак и рече: "Игуман те зове." Долазим, а он ме истог момента шале у Никшић, на пошту. Закључила сам да ме Господ испитује, и пошла сам да пјешачим двадесет километара. На путу је било много вукова и мрачно. Однела сам писма и вратила се натраг- још двадесет километара. Да бих освежила снаге, појела сам хлеб и јабуку, које ми је неко дао. Душа се радовала. Једном ноћу завршавала сам правило, одједном долазе три возика. Игуман их је послао да ме уплаше, али Господ је укрепио моје снаге. Видећи, да се нисам уплашила, рекоше: "Игуман те зове." Опет ме послао на пошту. Пошла сам.

Једном се разбеснела силовита олуја. Ноћу је ветар чупао и метал, камење је летело са планине и обрушавало се на моју пећину, киша је падала као из кабла, из све снаге, вода

је текла поточима по зидовима, напоље се није смело помаљати - могао се обрушити камен. Мрак, свећа не гори. Седим, држим на грудима икону Спаситеља са трновим венцем, штитим је од воде. Ледене струје лију низ моја леђа. То се настављало целу ноћ, али на срцу ми је било радосно и топло, молитва се није прекидала. У околини је било много вукова, ноћу су завијали и душа је моја од изнемоглости понекад јечала. Али све је покривала лубав Божија. Дешавало се, да ноћу изађем из пећине и молим се под звезданим небом: произносим "Оче наш!" и осећам се као у Очевом дому. И уз све то веома су ми недостајали духовни савети. Усрдно сам се молила: "Госпode, пошaљи ми старца или старицу, сама малаксавам у овој борби". Непрестано сам за то молила Спаситеља.

Доле, поред друма био је манастир "Дњи Острог" са црквом Свете Троице, где се недељом и празницима служила литургија. Почела сам тамо да одлазим. У Горњем манастиру само радним даном понекад била литургија, празницима – ретко. Једанпут ме јако заболоо зуб: последица мог каменог станишта хладног као лед. Целу ноћ ме мучио неподношљив бол. Молила сам се. Ујутро, (била је недеља), пошла сам доле (на удаљености од два километра), на литургију. За време литургије, бол је престао и зуб више није болоо. Благодарила сам Господу.

Манастир Хопово. На Богојављење у Доњи манастир је дошао владика Кирил. Позвали су ме код њега. Треба рећи, да је тога дана падао јак снег. Појавила сам се сва посута снегом, захвалила сам владици на дозволи да живим на овој планини и замолила сам благослов за постриг. Упитао је: "Па како ти овде уопште живиш? Тебе ће појести вукови!" Али удовољио је мојој молби и рекао: "Добро, ми те благосиљамо на постриг, али код нас нема никога ко би то урадио, пођи у Србију, недалеко од Београда има руски, женски манастир, прими тамо постриг и врати се овде, а ја ћу рећи да ти дају трошак за пут." Замолила сам благослов да одговор дам следећег дана. Отишла сам у своју пећину. Молила сам се целу ноћ. Сазнавши да постоји руски манастир, помислила сам: може бити, тамо постоји старац или старица? Али и одавде ја нисам желела да одем. Тражила сам од Господа да ме уразуми, како је боље поступити. Одлучила сам да пођем и, ако не нађем старце, намеравала сам да се вратим. Владици сам дала одговор, да

пристајем да пођем у тај манастир. Одредио ми је петсто динара за пут и благословио да га посетим у Митрополији на Цетињу. Помоливши се Светом Василију, и са жаљењем раставши се са својом пећином, отишла сам. На путу у једном манастиру близу Даниловграда, поклонила сам се моштима Светог Арсенија. На Цетињу сам се поклонила моштима Светог Петра. Владика ми је поклатио каноник и дао писмо за Српску Патријаршију, у Сремским Карловцима. На путу сам, у Дајбабама посетила архимандрита Симеона. У разговору је напоменуо, да му предлажу епископски чин и катедру, при томе је упитао: "Какво је Ваше мишљење?" Учинило ми се да треба да остане на пређашњем месту, што сам му и казала.

(...)

(Гаврил, епископ Макариополски, *Схишуманија Марија*
Дохџорова, манастир Дуга, 2004)

У архиву Епархије будимљанско-никшићке сачувано је неколико докумената-свједочанстава о боравку схишуманије

Марије (Лидија Александровна Докторовић) и они се први пут овдје објављују. (Ур.)

Консисфорин, Никшица
 Я родилась в России в г. Киеве.
 окончила гимназию в г. Киеве, потом
 в Москве на Высших женских курсах
 5 лет изучала философию и церковно-
 философские дисциплины. После
 начала суринского движения
 у меня сложилось на Россию, потом
 отправилась в Грецию, была в Иерусалиме
 Франции, потом отправилась на
 поклонение в г. Кири и там же ввела
 у себя ученика Николая Мариинского ученика.
 После прибытия в г. Константинополь в г. Сербия
 здесь обратилась к Петру. После
 посещения г. Сербия в г. Петербург
 г. Сербия и г. Сербия в г. Сербия, пролегла
 между Константинополем и г. Сербия
 между Петербургом, Москвою, Киевом
 и г. Сербия, г. Сербия, г. Сербия
 Докторович
 родилась в 1876 г. в г. Киев
 где закончила гимназию.
 Никшица 30 августа.

Високопрелагној Комисијорији
Покреник.

Прије неки дан дошла је тамо истојница
Лидија Алексајевна Зоксајовић, да изјави какав
да је Високопрелагна Комисијорија произведе у Мона-
хији Гми, каже да јој је Високопре-Комисијорија издала
наредити: да јој даје увјерење о њеном Влади-
ству и паству живота у колико је обће у близини ма-
стара у Катској Петина живела, да сам јој написа
увјерење и приложит га обће на претход Високопре-
лагној Комисијорији. По ред увјерења, увјеравам
Високопрелагној Комисијорији да не само што до
данас није сам видио тојкоу подобноу правди-
цу души, него није сам ни био. Она је била у
живи најбољих и најпознатијих истојница који
сам читао у историји Монахије живота.

Показно преторјујем Високопрелагној
Комисијорији да тамојне, душе радн, да
се нека жила историја и да је преторјујем рад у
свету исправну некајком Монахији,
да је прилици своју задругу. Пошто обће да-
је сваки дан радн поклоњени, а женој ма-
стара Гми, није чинило за свеставну нешто
да се овоко млада девојка, међу нама мушким
живи у монахији, ради капази и других го-
вора које могу поклоњени, одавде у народну ра-
костан. А међу тим и зима те не може у историји
да зине живјати. Да то показно молим да је
овано више не чинијете.

Ваши покорни и јраможа Остаровски
Торни Маи Остарои
5-ти новембра 1920. г.

Месерин Поповић

Увјерење.

Да је Рускиња Лидија Стефановна
дровна Зайцоровић, имајући са три
месеца дана у једној штељној кефими
у камени на сјеверној страни у близини
Манастира Светог у коме подишоу, токи
светог Свца Василија. Да је иста за све ври-
јеме поједјивала, поученицу, јутрењу, св.
Литургију и вечерњу сваки дан редовно, воли
коштову и поштану, арани се само поспом
хранити, а нежељни даном узима ви и не мало
Висело пра. То свршеној молитви у цркви од-
маз поје у каменијој кефими и тамо по сведобно
ката пребива, нико је и не виђа.

Као ревностној и побожној дјевуци на неко за-
тијевање издаје јој се ово увјерење, и арипоругује се
женским православним монахама да је арипе
у своје друштво.

Служилац светог Василија
иеромонах Теофан Поповић

Горни ман. Светог
5-ог. новембра 1920. г.

Схиигуманија Марија (у свету Лидија Николајевна Дохто-рова, 1896 - 1978) - позната је руска подвижница благочешћа XX века, настојатељица манастира преподобне Параскеве - Петке у Бугарској.

Њен живот је био необичан. Родила се у Кијеву у благочестивој племићкој породици, васпитавана у традицији старе руске културе. Код ње се могло приметити стремљење ка духовном животу, снага и племенитост карактера. Њено побожно расположење није се изменило у годинама учења на Московском универзитету, и још тада њен живот је било могуће назвати подвижничким.

После бољшевичког преврата она је, као и многи руски људи, била принуђена да оде из Русије, да би се избавила од гоњења безаконе власти. Морала је поднети многе невоље у том периоду живота, који она назива у својим сећањима "годинама странствовања". У свим догађајима њеног живота, у то време, може се видети живи пример руковођења Божјим промислом.

Обревши се у Србији, прима монаштво и у борби са искушењима узраста духовно, из сопственог искуства схвата духовну борбу, и постаје способна научити тој борби и своје ближње.

1954. године заједно са руским, духовно блиским монахињама, дошла је у напуштени манастир преподобне Параскеве - Петке близу Софије, и трудом сестара полуразрушена обитељ била је обновљена. Овде се схиигуманија Марија подвизавала до свога блаженога краја 1978. године.

(Издавач)

У СПОМЕН

Светозар ЂИРАКОВИЋ

Н. Ђурић (Полиџика):
Ојрошијај од никшићкој Досијеја
Свејозара Ђираковића

В. Кадић (Новосџи)
Сејозар Ђираковић –професор
који је ојесминио Србе у Скадру
Н. Ђурић (Полиџика)
Учиџел не одусџаје од срџској језика
Б. Брашњо (Дан)

Жељка Ђираковић:
Ја сам кћерка Свејозара Ђираковића

Борис Јовановић:
Баи смо се разумјели

Ранко ЈОВОВИЋ

Милутин Мићовић:
Ранко Јововић, џјсник слободе

Милица Бакрач:
Слово о слободи

Веселин Матовић:
Ранко Јововић- џиџар међу џјеснициума

Предраг Пеђа ВУКИЋ

Пеђа Вукић:
Свима све ојраиџам

Јован Пламенац:
Велики човјек Пеђа Вукић

Интервју са Пеђо Вукићем
Србофобија не може биџи
будућности Црне Горе

СВЕТОЗАР ТИРАКОВИЋ
(1955-2020)

Наш пријатељ Тиро

ОПРОШТАЈ ОД НИКШИЋКОГ ДОСИТЕЈАСВЕТОЗОРА ТИРАКОВИЋА

Професор српског језика Светозар Тираковић, који је истину о српском језику сведочио од Никшића до Скадра, напустио је овоземаљски свијет 6. фебруара, у 66. години. Сахрањен је јуче, 7. фебруара, на гробљу у Озринићима – Никшић, испраћен од својих колега, ђака и суграђана.

У дирљивој беседи од угледног професора опростио се о. Слободан Јокић, архијерејски намесник никшићки.

„Светозар Тираковић, кад се чује то име и презиме, може се превести – професор и човек. Само се тако могло рећи за нашега Тира. Срдачни отац, муж, брат и син. Борац и ратник за свој народ, Цркву, веру и свој језик. Рећи то име значи искрени, честити, дубоки и несебични пријатељ, кум и брат. Учитељ и просветитељ. Тирило, као онај што је просвећивао давно пре десет векова, по њему смо га звали јер је у старе дане отишао да просвећује наш народ код Скадра. Пријатељ,

дубина пријатељства и ширина. Није умео другачије. Иди, добри човече, сретни се са Господом, нек те твоји преци дочекају радосног као што си увек био, казао је отац Слободан.

Професор Радинко Крулановић, такође, уз пуно емоција говорио је о Ћиркету.

„Опрости професоре мој драги, мој Ћирило, опрости што се данас овако опраштамо. Говорили смо, видимо се, чујемо се, нађемо се код Рашка, да претресамо свет на решето, шалили се са свим и свачим, нарочито са животом и живот се шалио са нама, а ми смо живели онако како смо знали, а волели онако како други нису могли. Био си фајтер нежног срца. Знао си рећи боље да ме Господ пита: Зашто си то урадио, него зашто то ниси урадио, веровао си да ће ти се Господ обрадовати и рећи ти добро дошао, зор делијо, витеже српског језика, људино, величино, пријатељу људи, топлино људска. Знам да ће ти се испунити жеља и да кад се суочиш са Творцем да ћеш му јасно одговорити, да си живео као човек, поносито, храбро, гледао да не застидиш никог свог, а ни себе. Знам да ћеш потрчати да га загрлиш, јер твоје руке су биле од загрљаја, а речи од благочестивог сјаја“, казао је Крулановић.

У својој узвишеној просветитељској мисији професор Тираковић годинама је, у суседној Албанији, тамошњим Србима и Црногорцима, окупљеним под кровом Удружења „Розафа-Морача“, откривао најлепше тајне азбуке реформатора Вука Карацића, као и ремек дела познатих књижевних громада која су настала на српском језику.

Радост

Дан пре него што ће се упокојити, професора Ћира обрadowала је вест да је награђен Светосавском граматом.

„Чули смо се и био је неизмерно срећан. Прва обновљена Светосавска академија у Скадру била је 2009. године и наредних десет заједно смо је припремали. Дешавало се, кад није могао са дотрајалим аутомобилом да пређе албанску границу, то смо он и ја чинили пешке! Професор је заиста био мисионар и просветитељ“, каже теолог Александар Вујовић, уредник катихетског програма Радија Светигоре.

(В. Кадић, *Новостии*)

СВЕТОЗАР ЋИРАКОВИЋ – ПРОФЕСОР КОЈИ ЈЕ ОПИСМЕНИО СРБЕ У СКАДРУ

Нема Србина ни Црногорца у Скадру, Враки и околним местима и градовима где живе Срби православци и они други Срби мухамеданске вере, а да не зна ко је професор српског језика Светозар Ћираковић. Како и не би знали онога ко их је научио првим словима и српским речима након скоро пола века, а у неким крајевима и понеку деценију дуже.

Све је почело кад су се митрополит црногорско-приморски Амфилохије, свештеник Радомир Никчевић и Павле Брајовић договорили да православци и Срби мухамеданци морају знати свој матерњи језик, па је отпуштени професор српског језика из Никшића Светозар Ћираковић понео то бреме на своја леђа и започео нимало лаку мисију – обнову српског језика и ћирилице у Скадру.

„Идеја о учењу српског језика у Скадру родила се у Удружењу српско-црногорске националне мањине „Морача–Розафа” уочи Савиндана 2008. године. То је време када и у Албанији почињу да дувају демократски ветрови, па је Влада Албаније, први пут после 74 године, одобрила Србима и Црногорцима да могу чувати свој идентитет и у том смислу слободно учити српски језик, који је заједничка тековина Срба све три вере: и православних Срба, и Срба мухамеданаца, и Срба католика”, прича нам у Скадру Ћираковић.

Није било лако свакодневно ни путовати од Никшића до Скадра неколико стотина километара, али жеља да се, како каже Ћираковић, поврати наш језик, ћирилично писмо, били су изнад сваке муке и невоље.

У почетку, у доста скромним условима, председник Удружења Срба и Црногораца у Скадру „Розафа–Морача” Павле Брајовић, уз несечичну помоћ митрополита црногорско-приморског Амфилохија, Министарства за дијаспору Републике Србије, Канцеларија за Србе у региону при Министарству спољних послова Србије кренуло је у описмењавање народа који је осећао, али није разумео језик својих дедова.

„Почели смо са наставом 28. фебруара 2008. године и од тада се одвија у континуитету. Курс српског језика траје шест месеци у години, три месеца у пролеће и три на јесен”, прича Ћираковић. Први пут од 2009. године на српском језику припремају Светосавску академију, коју изводе полазници курса српског језика.”

Како су Срби из Скадра савладали „матерњи језик и игре из Србије” уверио се и крајем маја 2014. године Његова светост патријарх Српски Иринеј, коме су полазници курса српског језика, од којих су многи и чланови Културно-уметничког друштва „Обилић” из Скадра, приредили пригодан програм, који се састојао од рецитација, песама и игара.

Да би се снажније утемељили у српском језику, Удружење организује бројне промоције књига српских књижевника и књижевних вечери у Скадру од Матије Бећковића до Каплана Буровића.

У одржавању редовне наставе Ћираковић је имао много проблема, као кад су му власти Албаније одузеле аутомобил којим је стизао у Скадар.

„Морао сам да мењам више превозних средстава, а добар део пута сам преваљивао и пешке. Знајући да је то

узвишена мисија, ишао сам напред, понављајући оне познате стихове: 'Нико не зна шта су муке тешке, док не пређе Албанију пешке"', са сетом прича Ћираковић.

Срби у Албанији нам кажу да су срећни и задовољни што им се пружила прилика да ту где су рођени уче свој језик и чувају идентитет, јер угаси ли се језик, нестаће и њих, асимилација је неминован процес.

„Београд је направио изврстан потез што сваке године прима студенте из Албаније, који се потпуно бесплатно школују у Србији. Наравно, услов је да прођу кроз курсеве српског језика у Скадру и да српски језик поприлично добро савладају пре него што дођу у Београд”, додаје наш саговорник. „Они на српском студирају медицину, фармацију, машинство, менаџмент, економију... С поносом истичем да је мој ученик из Скадра Милорад Ајковић стекао у Београду диплому професора математике, а и сада је тамо на постдипломским студијама.”

(Новица Ђурић, *Полиџика*, 04.10.2016)

УЧИТЕЉ НЕ ОДУСТАЈЕ ОД СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Никшићанин Светозар Ћираковић својевремено је био најмлађи професор на простору бивше Југославије. На Одсеку за српскохрватски језик и књижевност дипломирао је на сарајевском факултету 1977. у 22. години живота. Бројне су генерације ђака које је потом извео у свом родном граду, али је каријеру просвјетног радника окончао онако како није могао ни замислити. Прије четрнаест година у његовој Црној Гори неко је одлучио да преименује име језика у наставном програму, и умјесто силе закона, преовладао је закон силе па су он и његових 26 колега, који су се успротивили тој одлуци, добило отказе.

– Да је било среће, као што није, ишао бих брзо у пензију са пуним радним стажом, па бих онда био и најмлађи пензионер тренутно у Црној Гори. Десило се да у 21. вијеку, у оквиру промјене имена језика, крену са промјеном идентитета, и то није било само расрбљавање, него, ако тако могу рећи,

расправослављивање Црне Горе. Нас 27 изабрали смо између хљеба и језика језик, између вјере и вечере – вјеру. Морали смо да останемо оно што су били наши стари. То нас је скупо коштало, али нека је, ја се не кајем ни најмање. Било би ме стид да нијесам одбио да предајем матерњи језик, испричао је Ћираковић.

Четири године након отказа, своју мисију учитеља српског језика, ипак је наставио, али у другој држави, Албанији. Са благословом митрополита црногорско-приморског Амфилохија, од Савиндана 2008. године Ћираковић је поново у учионици. Од тада до данас школу у Скадру, коју организује Удружење Србо – Црногораца „Морача Розафа” уз помоћ Митрополије црногорско-приморске, прошло је више од хиљаду ученика, старости од шест па до више од 60 година. Истрајност и пожртвованост, упркос бројним недаћама, упорног учитеља редакција Дневних новина „Дан” даривала је комплетом књига Ива Андрића које му је уручила референт у маркетингу дописништва у Никшићу Нада Јаничић.

– Захвалан сам редакцији што ме се сјетила, а „Дан” је веома добра новина, важно ми је да је на ћирилици, да ја то разумијем и да хоћу да читам за разлику од неких других. Срећан сам и што сте ми поклонили Андрићева дјела јер је у питању геније његошевског типа. Он је у једном свом писму из 1920. године предвидио ситуацију у Босни. Тада је казао да поноћ у Сарајеву за три вјере никад не долази у исто вријеме. За тим иде изгледа и овај наш режим који нас удави, па ни нама не куца у исто вријеме, рекао је Ћираковић. Иако су те тешке 2004. године и он и његове колеге уредно долазили на посао, оптужени су да на радно мјесто нијесу долазили дуже од шест дана. Наставу нијесу изводили јер једноставно нијесу знали „шта дјецџи да предају”. Безуспјешно су покушавали да одбране Члан 9. Устава Црне Горе у којем је јасно наведено да је у употреби српски језик ијекавског изговора.

– Било ми је тешко када сам добио отказ, али сам знао да морам тако да урадим и захвалан сам богу што ми је дао снаге да издржим, да се некако извисим над другима, над обичнима, над онима који нијесу водили рачуна о својим коријенима, достојанству и људском и професионалном. Како сам који сам професор српског језика могао да предајем нешто безимено, матерњи језик. Да посао нијесам изгубио тада, изгу-

био бих га 2013. и 2014. године, онда када су моје колеге професори српског ишли у Подгорицу у вечерњу школу три дана да би добили диплому професора црногорског језика. То би за мене било страшно понижење и мислим да бих тада сам напустио школу, не би морали да ме тјерају, категоричан је Тираковић. Данас професор Тираковић с поносом истиче да има 37 ђака из школе у Скадру који студирају разне факултете у Београду, међу њима и једног докторанда математике. На пријемом испиту сви они су с лакоћом положили српски језик, онај којим их је учио професор из Никшића.

Слободан човјек

Професор Тираковић је истакао да и када би му се пружила прилика никада се не би вратио ни у једну школу у данашњој Црној Гори. Политика је, сматра он, одавно у образовном систему, у који је ушла уцјеном, негдје притиском и пријетњама.

– Савили су просвјетни радници кичму, нијесу слободни људи. За разлику од њих ја јесам и према томе радим оно што је мени драго, а што неће угрозити никога другог. Кад сам остао без хљеба био сам срећан јер нијесам остао без образа, казао је он.

Од отказа биљежио је поједине догађаје, понајвише свој рад у Албанији али и неке овдашње важне појаве, и нада се да ће му Бог дати снаге па да то све једног дана и објави. Њих 27 који су покушали да одбране име језика у Црној Гори добили су „Вукову награду” и повеле. Тираковић, његов отпуштени колега Радинко Крулановић и архијерејски намјесник никшићки протојереј Слободан Јокић од Удружења „Морача Розафа” добили су захвалнице.

(Б. Б. Дан)

Жељка ЋИРАКОВИЋ

У СПОМЕН

ЈА САМ КЋЕРКА СВЕТОЗАРА ЋИРАКОВИЋА

*И ја њеби кажем, њања – када
бисмо се сахрањивали усјравно,
не њознајем никоја ко би њо заслуживао више од њебе*

Сахранила сам оца прије пет дана. Умро је онако како је прижељкивао: спокојно, у сну. Хтједох само мало да прилегнем крај њега, само још мало да га држим за хладну руку која је мирисала на наранџе... Рекоше: „Нема се шта чекати. Мора се написати умрлица. Мораш отићи да изабереш ковчег.“

Морам отићи да изаберам ковчег...

„Кад умрем, Жељка ће се опростити од мене.“

„Забога, какве све глупости прича овај човјек! Какво умирање! И гдје си уопште чуо да ћерке држе говоре на сахранама“, љутила се мајка.

„Нигдје. Моја ће бити прва.“

Мени си задао најтежи задатак, тата. Али знам: никоме то не припада више него мени, јер ничији ниси више него што си мој, и нико не познаје твоја небеса и поноре боље него ја.

Нисмо се нас двоје никада вољели обичном љубављу оца и кћери: ми смо се прожимали онако како се прожимају крв и месо једног истог бића. Нити си ти мени икад био само отац – ти си ми био и учитељ, и психолог, мој суперхерој, моје огледало, и другарица. И сад... нисам само рањена: све ми је из груди опљачкано, све до темеља порушено, и крв ме боли за тобом, тата.

Кад су сахрањивали Мешу, Бећковић је рекао: „Када бисмо се сахрањивали усправно, ти би био један од првих који је то заслужио“. И ја теби кажем, тата – када бисмо се сахрањивали усправно, не познајем никога ко би то заслуживао више од тебе. Тако си и крст свој носио, и читав твој живот је био такав – усправан и честит. Зна то и она ријека људи – твоји пријатељи, другови, твоја браћа из Албаније, ученици, некадашње колеге, па и твоји неистомишљеници – знају то сви који су дошли да ти се још једном поклоним, и сви они који су преда мном застали да свечано кажу: „ПРИМИ САУЧЕШЋЕ ЗА ТВОЈИМ ВЕЛИКИМ ОЦЕМ“.

Није тебе, тата, никад било страх смрти. „Умрем – умрем, шта сад. Не бих ти пет пара дао.“ Ниси се ти, непоколебљиви, храбри, у свему племенити мој, ничега на цијелом свијету плашио сем једног: плашио си се ропства. Али не физичког заточеништва, већ духовних и умних ланаца, и до последњег дана јуришао си на њих. Читав твој вијек био је један непрекидни час о томе како се аутентично, с љубављу и слободоумно служи истини и врлини.

Против тог духовног и умног ропства борио си се и оне 2004. године када су тебе и твојих 26 колега протјерали јер сте одбили да трампите достојанство свог часног позива за масну вечеру. Тада су те и за државног непријатеља прогласили, ТЕБЕ који си волио ову земљу љубављу која никад неће бити докучива онима којима је пун трбух највиши циљ, а партијска књижица једини етички закон и најсветији идеал. Ја сам тада била дијете и нисам сасвим разумјела све о чему си ми тада говорио, али сам ти вјеровала на ријеч. Касније сам имала прилику да на најчувенијим свјетским универзитетима – Лајдену, гдје су се школовали Декарт и Спиноза, Санктпетербуршком државном универзитету, који нам је дао Тургењева и Бродског, и највећем од свих – Харварду, упознам неке од најбољих свјетских лингвиста и да са њима разговарам о цијепању језика у Црној Гори и твом страдању, и сви они би ми, сви до последњег, говорили исто оно чему си ме и ти учио. Више ти, тата, не вјерујем на ријеч да си био у праву. Сада ЗНАМ ДА ЈЕСИ.

Па ипак, твоја мисија ту није стала. Тамо гдје за тебе није било мјеста на огњишту твојих праједова, нашло се мјесто у Албанији. Ниси ти тамо био некакав обичан учитељ – ти си био просветитељ, први учитељ српскога језика који је оти-

шао у Скадар да описмени наш народ послѣје више од 70 година тишине. Борис Брајовић, Марина и Андријана Секулић, Гленда Матлија, Есма Сахати, Слободан Ђерга, Ванеса Дибра, Ертил Смакај, Анастасија Ајковић, Јасмина и Ивана Мартиновић, Хаџира Коплику, Редјон Цоњај – само су неки од преко 800 ђака који су прошли кроз твоју школу. Јасно је – нису то били само Срби, већ и Албанци све три вјероисповијести – и сви су те једнако вољели. Никада нисам била поноснија на тебе него кад бисмо заједно отишли у Скадар, и кад бих видјела како те, док пролазиш улицом, људи дозивају са свих страна и скидају капу да те поздраве. Ти си, тата, оправдао своје постојање, имао си се рашта и родити.

На последњем прегледу доктори су нам рекли: твоје срце је превелико за твоје груди (ваљда је и са срцем исто као и са снагом: што га више трошиш, више ћеш га имати). А ти си, тата, читав био сувише широк за овај свијет. Никад ниси ни био скројен за овоземаљске неправде и фарисејства. Ти си био Атикус Финч у *Кафкином* Процесу. Зато си свугдје био омиљен. Зато су те поштовали и они који те нису вољели, а вољели су те сви који су те познавали.

Не прође ни трен да ме не заболи што ти чешће нисам говорила да те волим највише на свијету. Волим те цијелим бићем, цијелом снагом, и душом, и мишљу својом. Хвала ти на најљепшем дјетињству које је једно дијете могло имати; хвала ти што си ме научио како се читају књиге и на библиотеци коју си ми оставио... Али више од свега, хвала ти што си ме научио да живим слободно, да се ни пред ким не сагињем и да мислим својом главом – то је највеће богатство и највећа животна мудрост коју један родитељ своје дјетету може предати. Ниси ти мене само родио – ти си ме створио овакву каква сам; све, све, СВЕ ТЕБИ ДУГУЈЕМ, тата. Ти си мој темељ, и крепост, и светионик. И док будем живјела, свуда ћу гласно са поносом говорити: ЈА САМ КЋЕРКА СВЕТОЗОРА ЋИРАКОВИЋА. Поносим се свим оним што јеси и свим оним што никад ниси био. И та земља којој смо те предали, то је онај свијетли гроб о којем је пјевао Змај Јакшићу:

„Око сваког светлог гроба
Прикупљо се живот нови,
Наследници светлог жара,
Купили се соколови,

Пијућ' душом светле зраке. —
 Јест. тако је, браћо драга,
 Ти гробови нису раке,
 Већ колевке нових снага!
 И [мени] је, јаој, пао
 Стегоноша дичног стега, —
 Ал' је сино гробак нови, —
 Ви стојите око њега.
 Ту погледа брат на брата,
 П' онда горе, п' онда у се;
 Груды дршћу, уста ћуте,
 Али душе разум'у се.
 Да л' то снага ниче нова? —
 — Даруј, Боже, благослова,
 Да вас здружи братска слога,
 Заветнике који с' купе
 Око гроба [Ћировога]!“

Путуј с анђелима, тата, и нека Господ подари вјечни
 мир твојој ничим неукаљаној, благородној, несагледивој души.

(*Сћање сивари*)

Борис ЈОВАНОВИЋ

У СПОМЕН

БАШ СМО СЕ РАЗУМЈЕЛИ

Светозару Ћираковићу, професору-добročиници

Ти мени: Боро мој, дијаче мој
 Теби ја: Гале мој, учитељу мој...
 И у учионицама
 И у зборницама
 И у кафаницама
 И у српским колоницама
 Баш смо се разумјели...
 И без ријечи
 Онако-погледачке
 У очима ти милина сузна
 Брижност мека-искра родитељска
 У очима ти пуно неба и дубина и врлети
 Радосне оне туге пуно...

Баш смо се разумјели...

И кад казујеш Јесењина
 И кад говориш оног Диздара
 И кад позлађујеш Мешу
 И кад о Његошу његошиш
 Кад сјетујеш и пркосиш...

Баш смо се разумјели...

И о Сарајеву
 И о Скадарлији
 И у Скасци
 И у Пасхи
 Пред олтаром и кафанским асталом...

Баш смо се разумјели...

Нигдје се нијесам тићио
 Као у очима Твојим
 И нигдје тако крилатио
 Као у крилатој Ти души
 И кад кане ракијска
 И кад сузна кап кане...

Баш смо се разумјели, добри Светозаре...

Кад изађеш из озринићких Оградица
 Кад снажан и њежан посегнеш небу
 Имаћеш тамо сто и престо
 И лирику и мученицу
 И миришљави дуван арбанашки
 Јата цијела крилатих душа
 Да се ситан неумрлог живота науживаш
 Јер и Бог ће Ти Саваот рећи:
 Баш смо се разумјели,
 Свијетли Светозаре,
 Дародаваоче, изистински Даре...

Борис Јовановић, дијак

Милутин МИЋОВИЋ

У СПОМЕН

РАНКО ЈОВОВИЋ
(1941-2020)
ПЈЕСНИК СЛОБОДЕ

„Можда спава са очима изван сваког зла“. Да ли је Ранко Јововић имао нешто од Дисовог пјесничког карактера? Мало, али јесте. Није имао времена за тако дубок песимизам. Пјевао је у ходу. Волио улицу, чак више него кафану. Улицу, на којој може да се сретене Сократ, и трг, преко којег може, однекуд, да промакне, славни маргиналац, Диоген. Драма је на улици, све идеје туда пролазе на двије ноге, неке се гегају и четвороношке. Слава улице узбуђује маладог, али и пјесника у годинама. Но, да ли пјесник има година? Кад је једном, прије десетак година, на неком сабору, сјећам се, неко довикнуо: – па ти си Ранко још увијек млад, Ранко је, ко с нокта, додао, - ја ћу бити млад до смрти! Шта је пјесник хтио да каже...? Да поезија не стара, да је он тај?

Можда ми Ранко помаже док ово пишем и шаљем за „Дан“. Читао је „Дан“ (опозиционе новине) редовно, и то рано ујутро. Ту се у последњим годинама разуђено осликава удес српског народа. Али се пројављује и искра слободе. Често смо о том разговарали. Говорио је да српски народ у Црној Гори живи, последњих година као у логору, као на Голом отоку. Ово је нешто горе од комунизма. Одавно Ранков пјеснички знак свјетли у помраченој Црној Гори. У оном првом комунистичком помрачењу, његов Знак је јарко засвјетлио. Питали су

се, - ко је тај дечко Јововић, да то није син оног професора Јововића, кога смо убили у шумама Словеније, коме смо обећавали да остане овдје с нама, а он пљунуо на наш обећани рај? Чуо се убрзо Ранков стих: „Ја Ранко Милошев, од смрти се лијечим“. Од зулума комунизма, који је Србима почупао корјење, и покасапио их. „Касапница је ово, каква поезија...“, пјесник је повикнуо. Све под обећаним сунцем братства и јединства. Таква је наивност и залуђеност српска. И све тако, док уђосмо у посткомунизам, у црногорску постисторију. Под влашћу „наднечовјека“!

У младости је највише волио француске и руске пјеснике, у старијим годинама, све му се више везао камен о врату Црне Горе, чију је тежину повремено узимала бесмртна искра Његошева. Стално се човјек налази у сложенијим ситуацијама. Посебно ако изнутра напредује. Ако се продубљује. Тада почиње да види и оно што је мислио да неће, и сазнаје оно што је мислио да не може. Узбуђивали су га велики типови човјечанства, као Достојевски, Ниче, Бодлер, Сиоран... Кроз та обасјања, боље је видио саморазорне страсти у себи, у свом народу, па и своју баку („јединог учитеља“), која је свако јутро у Косићу (родном мјесту код Даниловграда), под мурвом, расплетене косе тужјела за сином. Лабуд из Косића, говорио је у алкохолу подигнутог ега: „Ја сам за вас Ниче“. Носила га је пјеничка харизма високо изнад просјека. Умио је понекад да сажалева неталенте. Знао је да их утјешу, помилује, а онда да им заждије шамарчину, као Анри Мишо.

Увијек самосвојан, суверено је носио своју пјесничку судбину. Пјесник на улици, у кафани, у скупштини, с лапидарним народним синтагмама, модеран и елегантан, иако ослоњен на Вука и Косово. Модерни хајдук, није волио интелектуалне анализе, чешће је посезао за муњом и молитвом. Пјесник српског удеса, пјесник пјесниковог удеса у свијету који не види поезију. Платон је говорио да се једино идеја Љепоте види, док се идеје добра и правде не виде. Ранко је такође гледао идеју љепоте на лицима невине дјечице, пожртвованих сестара, „понижених и увријеђених“. Видио је прејакку, мушку љепоту на Његошевом лицу, на лицу „тигра који мисли“.

У Горском вијенцу су се укрстиле муње: „Једна сину од Скада к Острогу, друга сину од Кома Ловћену, Крст од живог огња направише“. Ту у Бјелопавлићина, гдје су се укрстиле те

муње, подигнута црквица Часног крста. Ту га је опојао, митрополит Црне Горе, и пјесник живота – Амфилохије. Оставио је Ранко перо, оставио књиге, улицу и скупштину, сунце, и кренуо на пут, о којем наше књиге ништа не знају. Можда гледа оно што овдје није могао да види – са очима изван сваког зла.

Милица БАКРАЧ

СЛОВО О СЛОБОДИ

Ранку, о Крстѿовдану

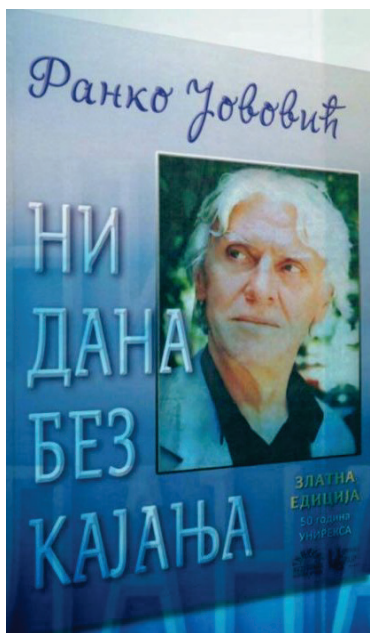
Да ли у Косићу киша лије
ил сунце дрхти од Поезије
Ранкових слова, што памте Троју?
Сва гинула су у нашем боју.
Сад, кад Слобода у вид нам бану,
ти помињеш га о Крстѿовдану,
и једва чујно, достојно рече:
Не, није било баш ништа прече
Ранку од милог појма: Слобода!
Спасење дичног његовог рода...
И док те слушам, и кишно ћутим,
Ранкову вјечност одано слутим.
Вјеруј, из Косића Лабуд-птица,
Слободу не да са наших лица:
Нек буде во вјеки јава гласног!
Из порте црквице Крста Часног,
шапуће пјесник витешког кова,
Јововић Ранко, бард српског слова.

Крстѿовдан, 2020.

Веселин МАТОВИЋ

РАНКО ЈОВОВИЋ ТИГАР МЕЂУ ПЈЕСНИЦИМА

(Ријеч на промоцији књије Р. Јововића, Ни дана без кајања, Подгорица, 2019)

„На свакој књизи – каже Иво Андрић – која значи добро умјетничко дјело могло би се написати: отето од живота, мога и вашег.“

То би, управо, могло да пише и на насловној страни сваке књиге Ранка Јововића. Заиста, ријетки су пјесници, као што је Ранко Јововић, посебно у нашем времену (које већ одавно зову доба пост-истине, а то умногме значи и доба пост-умјетности), чија је ријеч, свака ријеч коју је записао и објавио, баш тако: отета од живота, његовог и нашег, и не само што је, као таква, увијек у сагласности са чињеницама и стварношћу,

него је, истовремено, јасна и отворена, али набијена смислом и емоцијом, вишезначна и сликовита, што је чини толико самосвојном, да је непоновљива. Ранко је један од оних ријетких, богомданих, пјесника који не „спјевавају“ своје пјесме, него их записују, па отуда у његовој поезији нема тзв. „пјесничких Потемкинових села“, нема ни „ђинђува са тракама“, ни вјештачких конструкција, али има живота, има патње исконске и истините и, има етике. Матија Бећковић је казао за патријарха Павла да је то једини човјек коме смо сви вјеровали да вјерује. Нешто слично може се казати и за Р. Јововића: то је један од ријетких пјесника коме сви вјерујемо да је пјесник. На жалост, нико још није урадио студију или неку дисертацију о поезици

Ранка Јововића. Несумњиво, то би била новина, помак у разумијевању природе пјесничког стварања, не само Ранковог.

Далеко је Ранко од оних пјесника, који се, како он каже, „шуњају по књигама, тражећи инспирацију“, који се довијају и домишљају, да забаве и заведу, да обману незнамене и површне, да од танке жице савију своје стихове, паукове мреже за муве-читаоце. Ранкови стихови су, напротив, инциденти, мисаоно-емотивни испади против стереотипа, против задатих формула и клишеа, против свега што је рутинско, свакодневно, површно, лажно и безлично, свега што је опште мјесто и мрва с туђе трпезе, како у поезији тако и у свакодневном животу и понашању.

Ранко је пјесник импулса, који, у име Смисла и Одговорности, вјерујући у моћ ријечи, мора да се одазове, да реагује на сваку провокацију, прије свега – на терор ружног: на организовану лаж и превару, на неправду, на подлост и кукавичлук, на полтронство, на изокренути систем вриједности и цинизам владајуће идеологије, на насиље које се годинама системски спроводи над његовим народом, заправо над духовним, културним и моралним вриједностима његовог народа. На то га тјера најдубљи унутрашњи разлог, усуд његовог карактера, и његовог рођења. То је, уосталом, задатак умјетника у сваком времену, па иако то понекад личи на сизифовски и суицидан посао. Зато је Ранкова поезија, одистинска поезија, истинита и искрена, то је њено својство, дакле, оно што је чини оним што јесте, оно што сваку ваљану поезију чини оним што јесте. Искреност, критеријум искренности, прво је и основно мјерило поезије. Али, то није, или превасходно није, питање избора, него карактера и унутрашње слободе, како у животу тако и у пеотском изразу истинског ствараоца. Слободан је, а то значи истинољубив и неустрашив, само искрен човјек, и стваралац, разумије се. А има ли шта теже и опасније него говорити и заступати истину, свједочити и живјети истину? Како каже народна пословица:

„Ако заумиш истину, нека си при коњу, ако је заусташ, нека си на коњу, ако је изговориш, ни лабудова крила неће ти помоћи.“

Ето због чега Д. Ћосић, својевремено, поручивао: „Тешко теби Р. Јововићу“.

У цјелини гледано, Ранкова поезија, иако дубоко интимна, исповиједна и медитативна, највећим дијелом при-

пада оном жанру које теоретичари књижевности и професори зову ангажованом поезијом, разумије се, у позитивном значењу тога појма. Истина је да нема велике поезије која није ангажована поезија, поезија као израз отпора слободног духа онеме што унижава човјека, што му одузима слободу и угрожава људскост. Пјесма која нема амбицију да разоткрије лаж, да разобличи глупост, оголи подлост и злу намјеру, да приземљи властољубље, да се успротиви сили и бахатости, да разлучи добро од зла, не заслужује да се назове великим умјетничким остварењем. *Горски вијенац* и *Луча микрокозма* и *Лажни цар Шћејан Мали* примјер су најбоље ангажоване поезије, и Пушкинов љубавни роман *Евѣније Оџејин* и Љермонтговљев *Демон*, а шта тек рећи за *Мајку Јуџовића*, *Косовку дјевојку* или *Почешак буне на дахије*... Јеванђеља су најангажованије пјесме у свјетској књижевности.

Поезија Ранка Јововића иде у ред таквог ангажовања. Урођена у стварност, у збиљу, у свакодневницу, она је право лице стварности, демаскирана, ољуштена стварност, језгро стварности, огледало стварности, од којег многи заносе главу, јер се у њему није баш свакоме пријатно огледати. (Не подилази Ранко никоме и не штеди никога, ни себе, ни свој народ, иако су све патње његовог народа, његове личне патње, и патње и слабости, разумије се, зато је њему и дозвољено да каже: То и није народ/ То су остаци народа). Па и с Богом се Ранко зна подавијати и приговорити му: Руку на срце/ ја пропадох,/Али Богу је свеједно/и правда и неправда) Није ово, под знацима навода, лијепа поезија, „лијепа да се свиђа свима“, како би рекао Ј. Дучић, ово је, опора, зубата, трновита, смјела, мушка, хајдучка, нека љута, рен-поезија, од које зуби трну; ово су пјесме камције, бичеви сплетени од сарказама, парадокса, оксиморона, клетви, псовки и молитва, и метафора, изненађујућих и смјелих метафора, које искачу пред читаоца, као харамиије из засједа. Али, такав је и живот, и таква је истина, „истина истинска овога свијета“! И змијски отров је Ранкова поезија, али је и лијек, за „неизлечиве болести“. Јер, и од змијског отрова лијек се пиправља.

*„У овој се Књиџи нијезде змије,
У овој се Љепошци рађају муње,
она је храна за Човјека и Нечовјека,
и баук ирошив баука““*

А на другом мјесту:

*„Поезија лијечи.
Ова Књиџа-
Ова Поезија лијечи
Неизлечиве болести.“*

Поезија ирује.

Поезија је ошров.

*Ова Поезија је Анђео.
Ова Поезија је Демон.*

*Моја Поезија Молишва
И Клешва.*

*У овој Књиџи цвјеша Срџба и Љубав
Ово је Васкрс и Тамновање.*

Ипак, не исцрпљује се Ранкова поезија само у овоземаљској равни. Има она, у равној мјери, и онострану, метафизичку димензију. Крстоносна и христоносна је ово поезија. Погледајмо још једном пјесму *Кришено сунце* па ћемо се лако у то увјерити. Нараво, не само њу. *Све је ивоје Госиоде*, на примјер, као и наслове из ове посљедње његове збирке *Ни дана без кајања: Ни дана без илакања, Ни дана без надања, Нека ми не буде нишџа ойрошшено*.

Док читам Ранкове стихове, мени се јављају чудне представе: некад његове ријечи чујем као „глас вапијућег у пустињи“; некад га видим како се давија по древним атинском трговима, па се питам: није ли то Сократ незналица, није ли Диоген пропалица, или је Аристофан, стара ругалица; а мало затим – видим, како, са врх Ловћена, усправан, без грудобрана, ватреним куглама, прегрштима ватрених кугли, као касетним

бомбама, засипа, скупине гада пузећега, који гмиже са свих страна уз ловћенске литице; а онда, ено га – с лицем у сузама, клечи пред ликом Господњим и моли милост за свој народ, за „хероје и убице, братоубице и самоубице“, за „остатке свог народа“, за опрост његових грехова и непочинстава! А некад, то је – тигар у кавезу! Око којег круже, у широком луку – хијене, шакали и лисице, погнутих глава и подвијених репова...

Тигар је Ранков омиљени симбол. И најважнији послитељ је Крста. Сјетимо се његових стихова:

Њејош је тигар који мисли

И даље:

Тигар је оледало љејоше

Храбар и дрхти

Од нејприродне снаје. “

И Ранко је тигар, тигар који дрхти, тигар у кавезу, тигар међу пјесницима.

И човјек међу људима, маколико то било страшно бити. И пастир међу вуковима, што је још страшније, јер:

„Пастир не чува људе

нејо сунце у људима

кад ја има...“

Благо теби, Ранко Јововићу, чувару сунца у људима, кога има, кога ипак, има.

ПРЕДРАГ ПЕЋА ВУКИЋ
(1966-2019)

СВИМА СВЕ ОПРАШТАМ

Поштовани пријатељи, и ви, како би рекао свет владика Николај, сурови пријатељи, са друге стране, унапријед вам кажем, колико год будем живио, ја вам све опраштам и молим Господа да вама, без обзира ко се о мене огријешо, да вам Господ не урачуна у гријех ништа од тога нити на овоме нити на ономе свијету. Јер, када би ви били кажњени због грехова које сте учинили према мени, ја бих био жалостан, моје би срце било жалосно, ту мислим посебно на својега оца, на многе своје суграђане, и рођаке. Свима праштам све. Моли се Господу да све вас уразуми и узнесе на виши ниво духовни и морални, а тебе, Господе, молим, усмјери ме да живим и даље колико је воља Твоја и да послужим на општу ползу народа српског и Српске цркве. Амин!

(Осирој ТВ студио, Пеђа Вукућ, дан њрије свој ујокојења)

Јован ПЛАМЕНАЦ

ВЕЛИКИ ЧОВЈЕК ПЕЋА ВУКИЋ

Сахранисмо Пеђу Вукића, владичански. Мноштво Црногораца (укључујући и Бокеле, Брђане, Старохерцеговце...) који су у себи очували етничку, па и етичку, припадност својих предака, који нијесу своју националност трамили за корито „бољег живота“, који нијесу пренационализи, посебно они из свијета културе и науке, дошли су у манастир Острог на службу опијела Пеђи, да се заједно са Митрополитом и свештеницима Богу помоле да његову душу прими у своје наручје. Сабрала их је величина Пеђине личности, њена снага уз коју су се прислањали и са њом идентификовали.

Пеђа је био велики јер није пристао, као подоста његових колега историчара у Црној Гори, да „прода вјеру за вечеру“, није пристао на идеолошки инжењеринг историјске науке, који су започели комунисти, па још радикалније наставили посткомунисти. Сачувао је достојанство професије којој је припадао онолико колико је то појединцу могуће, али и своју професионалну и личну част, неразделиву, и није уклањао част своје породице, братства, свога народа. У овом времену, које је породило врједносни систем којем су хришћанске врједности, на којима су узрасле традиционалне врједности Црногораца, на поругу – то је својеврсни подвиг.

Било нам је сигурније да позовемо Пеђу и питамо га за неки историјски податак, или извор, него да то тражимо на гуглу. Био је човјек изузетног памћења и научног расуђивања. Говорио је савршено. На исту тему могао је да говори 5, 10, 30 минута, колико је било потребно, и да је увијек заокружи. Његова реченица била је беспрекорно чиста; могла је одмах на папир, без лекторских интервенција. Мало је људи тог дара.

Велики је Пеђа Вукић у својој струци, велики је и као национални борац, стручно и етички утемељен, за разлику од поплаве кафанских и фејсбук националих бораца, али највећи је у свом последовању за Христом. Осјетио је да се примиче

крај његовог земаљског живота, и припремио се за одлазак душом у нематеријални свијет.

Као мали, ђачић, није се уклапао у врједносни систем своје генерације: није се мангупирао, тукао, није играо фудбал, није бјежао са часова... Учио је, био је одликаш. Будући шанери – тип Црногораца на којем је узрасла овдашња црногорска самобитност, али и државотворност – то му нијесу праштали: добацивали су му погрдно, саплитали га, ударали му ћушке... Комплекс из дјетињства у Пећи је ескалирао у мржњу према Цетињу и Цетињанима, посебно када су, мазо-хистички се водећи трендовима оних који су им уништили „Обод“, „Кошуту“, „Бојану“, „Тару“... и привреду им свели на неколико киосака и кафана, за кратко вријеме пренациона-лили.

Цетињани су постали већи противници својим прецима Србима, него што су им то били Турци у своје вријеме. А Пеђа Вукић је на том и таквом Цетињу својим српством сијао као свјетлосни топ у мраку, не само својим дјелом, него и својим присуством, подјећајући Цетињане чија крв тече њиховим венама. Његово свједочење пекло је њихову савјет и – претукли су га опет, као оно када је био мали.

Међутим, Пеђа Вукић све им је опростио. Његов праштални видео клип, одмах након што је окончано земаљски живот, раширио се друштвеним мрежама и већ сада је образац припреме хришћанина за „судњу уру“, за тренутак када ће се радвојити његови душа и тијело.

Мржња душу држи и кавезу, гњечи је као да је у менгелама, живот нам чини неподношљивим, неспојивим са Христом, као воду са уљем, ма колико ишли у цркву, постили, Богу се молили, славу славили и бадњаке налагали. Без праштања нема нам пута ни кроз овај, земаљски живот, а камо ли из њега. Без праштања непрекидно смо на странпутици.

Пеђа је бреме своје мржње истоварио овдје, и отишао душом као лептир, устоличивши се у трон провесора (како се представљао и потписивао) родољубља и христољубља садашњим и будућим генерацијама аутохтоних Црногораца.

(ИН4С)

Предраг Пеђа ВУКИЋ

СРБОФОБИЈА НЕ МОЖЕ БИТИ БУДУЋНОСТ ЦРНЕ ГОРЕ

*(Интервју дајџ Српској РТВ, у емисији
Српско сјановишије, септембра, 2017)*

Историчара и познатог бесједника Предрага Пеђу Вукића затекли смо, по договору, у Манастиру Острогу, у коме он повремено борави да би се надахнуо у близини Светиње, али и да би помогао око сређивањем архива Манастира Острог.

Са Пеђом смо разговарати о интерпретацији историје не само у медијима и политичком простору, него, понајвише, у образовном систему у Црној Гори.

Драги Пеђа, сјално нам јоворе да смо заробљеници историје, да је многа историје, да смо заробљени у прошлости, ишд., а с групе сјране, у Црној Гори је, чини ми се, како у медијима и у јолијичком јросјору, шако и у нашим школама, у школским јројраима и уибеницима, обиље историјских јолуисјина ја и јравих фалсификаја историјских факаја.

Ја сам још од малена показивао интерес за нашу националну али и за општу историју. Рођен сам 1966. године. Примјетио сам већ у доба социјализма да је историја помало запостављена. Од малена су младе генерације васпитаване да што је било, било је, историја није битна, долази ново вријеме, вријеме просперитета, општег напретка, окренимо се садашњости и будућности. Примјетио сам, поготово са данашње временске дистанце да капитализам и социјализам, без обзира на све њихове идеолошке разлике, поготово кад су у питању однос према својини и привреди, према историјској науци имају један, рекао бих, прилично одбојан став. И капитализам и социјализам желе да од човјека створе, не духовно биће, него хомоекономикуса, инжењера који производи профит. Профит је битан и богаћење друштва и друштвеног система, а друштвене науке увијек су биле у неком запећку, у социјализму а у значајној мјери и у капитализму. Ми смо васпитавани у брозовском ситему у коме су друштвене науке биле у запећку

и у образовном систему, у основним и средњим школама, а природне науке су имале приоритет- физика и математика, посебно. Међутим, ја сам био, могу слободно рећи, бијела врана, изузетан у својој генерацији, која је према историјској науци показивала посебан рефлекс и интересовање, па сам још у основној и средњој школи стекао, рекао бих, приличан фонд знања, да бих га још више употпунио на студијама историје у Београду, које сам уписао 1975, а завршио у јесен 1979. Предавали су ми врсни професори Философског факултета Београдског универзитета, од којих су неки још живи а неки није-су: Бранко Петрановић, рођени Цетињанин, Михаило Војводић, Андреј Митровић, Драгољуб Живојиновић, Момчило Премић, Мирослава Мирковић, Раде Михаљчић, Радован Самарџић. Он је мени један од посебно омиљених професора. У својим предавањима спајао је вјештину литерарног изражавања и научност.

У Црној Гори, прије 1990, није, рекао бих, кривотворена старија историја и ви сте могли да се прилично објективно бавите историјом простора који данас зовемо Црна Гора, од Антике до 1918, иако је револуционарна власт прогласила доктрину о црногорској нацији као светињу над светињама, која се није смјела доводити у питање. Међутим, она није превише наметала то питање, тако да је, ипак, стање у историјској науци било прилично сношљиво, све до инсталирања садашње власти, 1989. Наравно, раздобље Другог свјетског рата било је једнострано тумачено, комунисти су били родољуби, о црвеном терору није могло бити ни ријечи, а негативној страни маршала Тита, поготово не. Зато су многи научни радници у Црној Гори, не желећи да се баве савременом историјом, изабрали раздобље предјугословенства и остварили значајне научне радове, који по мом мишљењу, неће бити доведени у питање, без обзира на то ко био на власти на овим просторима. Превасходно мислим на историчаре као што су Радован Јовановић, Новак Ражнатовић, Новица Ракочевић, и др.

Ја бих се посебно осврнуо на тадашњи систем образовања, будући да сам на Цетињу завршио основну а онда и средњу школу. Без обзира на владавину социјализма, ипак су у већини учионица у основној школи „Његош“ и даље висиле слике Његоша и Вука. У склопу предмета српскохрватски језик и југословенска књижевност ми смо, ипак, учили, углавном српске писце и њихова литерарна остварења: *Отаџбину*

Ђуре Јакшића, *На Гази месџану* Милана Ракић, *Плаву њробницу* Милана Бојића, *Свејле њробове* Ј. Ј. Змаја, итд., а једно од културних дјела у старијим разредима основне школе било је дјело *Хајдуци* Јанка Веселиновића. Дакле, може се рећи, иако су комунисти прокламовали доктрину о црногорској нацији, везе са српском културом нијесу биле раскинуте. Оне су постојале и даље и у склопу предмета српскохрватски језик, могу да кажем да је више од 70% посто писаца и пјесника које смо ми изучавали било из српског културног и националног круга. Посебно морам да истакнем да није било антисрпске хистерије ни на Цетињу нити у Црној Гори, нити се од људи императивно тражило да морају бити национално Црногорци.

Моја покојна мајка Даница, рођена Свилар, Српкиња из села Пећани, из источне Лике, између Коренице и Удине, из страдалне Српске Крајине, била је дугогодишња чиновница библиотеке Народног музеја на Цетињу, никада ми се није пожалила, до 1990, до оснивања Либералног савеза Црне Горе, да ју је неко увриједио на националној основи.

Углавном, људи су се дијелили њрема члансџву у Комунистичкој џартији. Од шоја им је зависио сџајус у друшџву. То је било основно мјерило, међушџим, дошле су 90-ше џодине, и национално оџредјељење је исџурено у џрви џлан. Призване су све џодјеле и сви сукоби из џрошлосџи и све је сџављено у функцију националне џодјеле, на два народа и да онда џа два народа крену један на друџоџ, да се џошџу све док једноџ несџане, изгледа?

Или док се Црна Гора не подијели. Питање је шта нуди будућност.

Након смјене партијског и државног руководства у Црној Гори 1989, услиједила је криза међунационалних односа и на ширим просторима Југославије, будући да је Југославија била пред распадом, па се то морало рефлектовати и на стање у Црној Гори. Наиме, ако би чак пошли од становишта да народ у Црној Гори представља посебну нацију, факат је да Црногорце са Србима вежу исти језик, исто писмо, исти обичаји (нпр. крсна слава, налагање бадњака, итд.), историјска традиција... Сад се поставља питање како премостити јаз између у основи једног те истог народа. Историјска искуства у Европи и свијету познају случајеве да један народ може бити подијељен на мноштво држава. Примјера ради, арапска нација

подијељена је данас на 17 држава. Стицајем историјских околности та се нација није могла хомогенизовати у јединствену државу. Она насељава широки простор од Марока, и Атлантског океана па до Персијског залива и на том простору имамо мноштво суверених држава, које су чак и у непријатељским односима, али њих везује исто писмо, исти језик, арапски, који је стандардизован, без обзира на мноштво дијалеката, и, наравно, исто заједничко национално осјећање. Њемачка и Италија су стољећима биле подијељене у мноштво држава. На простору Италије постојала је Млетачка република, па Пијемонт, Парма, Тоскана, Напуљско краљевство, папска држава, итд, чак су постојали и градови државе као Ђенова, Пиза, Фиренца, али све њих је уједињавао италијански осјећај, и све су се ове државе, што милом, што силом, под вођством Пијемонта, средином 19. вијека, ујединиле у једну државу, у јединствену Краљевину Италију. Шта рећи за Њемачку, која је такође била подијељена на Пруску, Баварску, Есен, итд., па су постојали слободни њемачки градови-државе: Хамбург, Бремен, Витенберг, итд., и све ће се оне под вођством Пруске, 1871. ујединити у савезно њемачко царство. А не заборавимо, да на простору савремене Италије постоји 49 дијалеката, неки су фактички самостални језици, као сицилијански дијалекат, па дијалекат Сардиније, итд., Међутим, када је Галибарди ујединио Италију, тоскански је дијалекат, којим је писао велики Данте Алигијери, проглашен као књижевни језик уједињене Италије, али су и сви ти дијалекти опстали до данашњег дана.

Невоља српског народа је у томе што 1918. није створена уједињена српска држава. Династија Карађорђевића извршила је акт националне издаје према свом народу, укидајући обје српске краљевине и остављајући српски народ, од Лике и Кордуна до Скопља, без сопствене државе, односно стварајући небулозну југословенску државну заједницу. У тој заједници није се могла остварити интеграција српског народа ни духовна, ни културна, ни економска, ни било каква. А када су у питању збивања у Црној Гори, ми морамо да схватимо да иза свих дезинтеграционих процеса у Ц. Гори стоје и западни центри моћи. Тачно је да су комунисти реализовали пројекат дезинтеграције српског националног простора, у Црној Гори, али они нијесу оригинални творци доктрине о црногорској нацији. Они су били само извођачи радова западних империјалних центара моћи, који желе да од Црне Горе направе другу

хрватску републику, која би била трајно удаљена од српског и православног словенског простора и уклопљена у римокатоличку цивилизацију. Ми живимо на простору гдје се сукобљавају интереси православља и католичанства, а будући да је православље дезинтегрисано, да оно нема јединствен ни духовни, ни политички, ни економски центар, за западне империјалистичке центре, како они сматрају, отварају се, од 1991, неслућене могућности да овај простор хрватизују (укључивањем Црне Горе у НАТО, хрватизацијом језика, католизирањем народа, итд.), чему треба да служе, и служе, поједини историчари и политичари, од оснивања Либералног савеза 1990. и од преласка владајуће партије, 1997, на позиције дукљанске идеологије. Морам да кажем да, у ситуацији када је српска национална интелигенција нокаутирана 1945, право је чудо како се у једном периоду 30% грађана у Црној Гори изјаснило као Срби, без икакве реалне помоћи из Србије или Руске федерације.

Комунисти јесу инсталирали црногорску нацију, али нијесу многи на томе инсистирали. Одреднице Црногорац, црногорска књижевност и сл. разумијевале су се углавном у шеријоријално – републичком смислу. Ипак, неразумијевање њих њихових у великој мјери је последица лоше наставе историје у нашем образовању.

Када су у питању пописи у Црној Гори од 1948. па до данас, њима се не може у потпуности вјеровати, ја лично сматрам да су они фалсификовани. Ево, навео бих један примјер: у децембру 1992, спроведени су други вишестраначки избори, а годину дана раније био је попис становништва. Завод за статистику објавио је да у Црној Гори има 7,9% Срба. Међутим, годину дана касније, на изборима за Скупштину Црне Горе, чији сазив је имао 85 посланика, Народна странка осваја 14% гласова, а Српска радикална странка 8%. Ради се о двије странке које себе дефинишу као српске, па од 85 посланика имамо 22 који су Срби. И у ДПС-у било је њих 3 или четири који су се декларисали као Срби. Дакле, Срба посланика у Скупштини било је најмање 26 или 27. Може ли онда 7,9 % становника Срба у Црној Гори, изгласати више од 30 % посто посланика Срба у Скупштини?

Та одређењења, у Црној Гори су врло релативна, углавном зависе од политичке, добар дио народа се њиховија како вје-

шар дува. Нација није идеолошко-стираначко одређење, што је историјска категорија? А ми имамо два брата близанца, ја је један Србин а други Црногорац.

Ја лично милим да та раздиоба може бити и трајно стање. Право да вам кажем ја не видим могућност како би се сад помирили људи који су се духовно и ментално разишли, и ако тај разлаз траје годинама и ако још потраје деценијама, не видим како би до интеграције дошло. Искрено да вам кажем, мени су поједини сродници по крви даљи него поједини моји сународници из Требиња, Бања Луке или Београда. Они се на ово могу наљутити, али ја постављам питање, ако велики број мојих сродника никада није окренуо телефон и честитао ми Никољдан, Божић или Ускрс, питао ме како сам, или попио са мном кафу у некој кафани, о каквом ми заједништву говоримо? Дакле то су расцјепи који врло лако могу постати тарјни.

Не само трајни, него и опасни. У складу са оном народном: Ко те ранио? Брати. Зато ти је рана колико дубока“.

Оно што се нама у Црној Гори дешавало, није неки куриозум. Када су Турци загосподарили унутрашњим етничким просторима Балкана, и када су Млечани заузели Далмацију и Боку, они су, да би нас културно и вјерски асимиловали, управо циљали на српску патријархалну породицу, једног би брата превели у католичанство или ислам а другог не би. И тако су нас плански сукобљавали. Поставља се питање, јесу ли многим Србима у Босни и Херцеговини крвно ближи многи муслимани него Срби у Србији или у Црној Гори, али они су данас непомирљиви непријатељи. Оно дакле што су жељели султани на Балкану, данас се остварило растакањем српске породице, тако што један брат конвертира а други не.

Конверзијска психологија је веома опасна. Постоји онај конверзијски синдром мржње према себи бившему, а посебно према свједоцима совјетеној конверзијскава. Уочио ја је код Срба још Вук Караџић, али се надао да ће се, након ослобођења конверзијци и њихови појомци враћати свом српском коријену. Нажалост, није му се остварила та нада.

То се није десило зато што 1918, није створена српска национална држава. Да је створена, један дио муслимана би се вратио српској националној свијести.

Било их је који су се враћали и њрије и њослије Првој свјејској раџи, као иџио их је у Далмаџији било да су се враћали из католичанџтва.

Да, то је чињеница, али стварањем југословенске државне заједнице српски интегративни токови су онемогућени. Нијесу једино комунисти историјски одговорни за данашњи тежак положај српског народа. Ја, као историчар нијесам у могућности да одговорим на питање зашто српска интелигенџија, поготову, београдска, није тежила стварању српске националне државе, без Хрватске и Словенији. Зашто та интелигенџија није себи поставила питање да ли хрватски и словеначки народи желе заједничку државу.

У њиџању су били многи фактори: идеја југословенџтва, интереси великих сила, иџид. Али, њи си на њочешку рекао да је историоџрафија у Црној Гори, неџдје до 90-џе џодине џрошлоџ вијека, била озбиљна наука, њосебно иџио се џиче историје џтаријих времена. Међуџим, данас имамо неџио иџио се зове ревизија историје. Имамо џреиначавање кључних историјских момената, и џио уџраво из џиџ џтаријих и најџтаријих времена, а да не џоворимо о раздобљу након 1918. Реџимо, у најновијем уџбенику историје за 2. разред џмназије, наиџао сам на овакав задаџак, џосџављен насџавницима и ученицима: „Ученик, каже се, џреба да зна џроџес досељавања џредака Црноџораџа из Полабља на Балкан“, Има ли овдје некоџ џолиџиканџџтва?

Добар број поставки дукљанских повјесничара темељи се на , условно речено, полуистинама.

Када је кренули процес насељавања Словена на Балканско полуострво (а о томе треба видјети књигу Реље Новаковића, врсног српског историчара и етнолога, *Одакле су срби доселили на Балкан*), нијесу они сви дошли иза Карпата, него и из долине ријеке Висле, и са простора између ријека Елбе и Одре. Простор који данас зовемо Источна Њемачка, није увијек био насељен Германима него словенским етносом. Лужички Срби, који данас обитавају у околини Дрездена дио су једног старог српско-словенског етноса који је насељавао простор између Елбе и Одре. Реља Новаковић, на крају своје студије, даје једну карту старих топонима који постоје или су постојали у Источној Њемачкој, некадашњем Зоберланду, и у данашњој Црној Гори и Херцеговини. Међутим, оно што

Дукљани прећуткују, то је да се тај појас у старим њемачким картама и атласима назива Зоберланд-Српска земља. Дакле, Лужички Срби или Срби из Лужице, дио су једног ширег српског етникума, кога су Њемци присилно асимилovali од 9. и 10. вијека па све до 19. и 20. Бројни топоними у Источној Њемачкој нијесу германског него српско-словенског поријекла. Дакле, Лајпциг то је наше Липци, насеље код Рисна, Дрезден изведено до дрезга, шума, имамо Дрезга и у Пиперима, итд. Германи, као што пише римски историчар Тацит, насељавају простор само између рајне на западу и Елбе на истоку.

Њемачка је, како кажу неки историчари, навеће српско прође.

Јесте, и то није претјерано. Пазите, велики број Њемаца се презива на -их, -уски, -евски...

Први дио ове сјорне формулације само довољно објаснили, ово „из Полабске областџи“, али ко су онда „џреци Црногораца“?

Преци Црногораца су Срби и Илири, преци Црногораца су Срби и старосједјелачки етност, који је овдје обитавао, прије него се овдје доселио српско-словенски етнос од 7. Вијека, дакле илирски и романски слој, То важи не само за Црногорце него и за све Србе, од Мораве до Лике и Кордуна. Нема етнички чистих народа у Европи. Овдје, у Црној Гори, ми смо спој Срба, Илира и Романа, становништва које је пословењено. Нема ту никаквих тајни.

Ево још један, за мене, сјоран џримјер из истој убјеника: Ученици џреба да ујознају каракџер освајања Зеџе од сјжане Немањџа“.

Мени је јасна тежња и настојање садашње власти да сатанизује династију Немањџа. Иза тога се крије сатанизација православља. У томе грму лежи зец. Немањџи су носиоци православне цивилизације на централном Балкану. Да није било Немањџа и да Св. Сава није исходавао аутокефалност цркве у Србији, сви би ови крајеви до Тимока и Вардара одавно би били под управом римске цркве. Овдје се, у ствари, скривају прозелитски циљеви. Када је Стефан Војислављевић 1042. потукао у барском пољу византијску војску, кнежевина Зета је обновила своју самосталност. Војислав се упокојио

1050. То је вријеме јединствене цркве. Међутим, послје велике шизме 1054, поставило се питање коме ће се кнежевина Зета приклонити. И Зета и Рашка и мање-више све српске жупаније и кнежевине на Балкану. Да би придобио династију Војисављевића, папа Гргур VII, 1077, кнеза Михаила Војисављевића уздигао је у краљевско достојанство, а папа Климент III, 1089, уздигао је бискупију у Бару на ранг архиепископије, стављајући под њену јурисдикцију и Зету, и Травунију, и Хум и Рашку, готово цјелокупан српски етнички простор онога времена. Неоспорно је да је краљ Константин Бодин Војисављевић, објединио читав српски етнички простор, од ријеке Врбас на западу до Косова поља на истоку, укључујући и Дубровник, који се нашао у саставу Бодинове земље. И заиста се сав српски простор у једном тренутку нашао под духовном влашћу Свете столице. То су чињенице, свидјеле се оне коме или не.

Бодин је умро 1101. године, и након његове смрти Зета губи самосталност, поново је потпала под власт Византије, одржавајући неку локалну аутономију. Тако је било све док Стефан Немања, велики жупан Рашке, није поново освојио Зету, Травунију и Захумље....

Освојио, од кога, од Византије?

Управо то.

Није Стефан Немања водио рат против стјановнихића Зете и његове власти, него је ратовао против Византије и од Византије вратио Зету у састав српске државе?

Тако је. И не заборавимо да је С. Немања рођен у Рибници. То је чињеница од врло великог значаја. Мени је, на примјер, смијешно, кад поједини дукљански историци, тобоже доказују да Немања није рођен у Рибници. Стефан Првовенчани, у животопису свог оца, јасно каже да је С. Немања рођен у земљи Диоклитијској, у мјесту „зовамо Рибница“, на ушћу Зете у Морачу. И Св. Сава, у животопису свог оца, каже да се Немања родио у земљи Диоклитијској. Сад се поставља питање је ли смијешно доказивати да синови нијесу знали гдје им је рођен отац?

Краљевство Бодиново обједињавало је сав српски етнички простор, али је шрајало крајко. 20-ак година. И немања

је објединио српски простор, осим Босне, али што је трајало неколико вјекова. И не само што је толико трајало него је оно остало као основа постојања српске државе до данас. У чему је разлика у карактеру ша два краљевства, шта је урађено у Немањино државно здање да би толико трајало?

Ја бих то оставио људима који би могли да то боље објасне, али морам да укажем на једну чињеницу. Војисављевићи, Михаило и Бодин, не и Стефан, били су носиоци католичке цивилизације. Они нијесу остали у колективном памћењу народа. Ви данас немате ниједно народно предање о Михаилу и Бодину, осим на простору Црмнице и у залеђу Бара. Немате ниједну пјесму. Не постоји сјећање на њих. Дукљани би казали Немањићи су утрли ту традицију. Не би је могли утријети и да су хтјели, и нема доказа да су Немањићи намјерно утирали сјећање на традицију лозе Војисављевића.

Немањићи су, међутим, носиоци православно-словенске цивилизације, чији центар није није био ни у Цариграду ни у Риму, него управо на простору самосталне средњовјековне српске државе. Сједиште Српске цркве, коју је формирао Св. Сава, 1219. био је у Манастиру Жичи, а од краја 13. вијека у Пећи и у Пећи остаје све до 1382, када се сели у централну Србију, а затим у Смедерево, гдје ће се Српска аутокефална црква (Пећка патријаршија) и угасити, а поново ће се обновити 1557. Немањићи су били носиоци изворне српске православне, народне културе, чији центар није био вани. Простор Црне Горе заиста је богат предањима о Немањићима, о Св. Сави, Стефану Немањи, цару Душану. Нијесу та предања случајна. Читав простор Црне Горе, од Пљеваља, Полимља, Потарја, све до црногорског приморја, обилује црквистима која ни до данас нијесу археолошки истражена, а која су подигнута у добрима Немањића. Посебно је велики број храмова подигнут у сливовима ријека Лима и Таре и ти ће храмови остати живући све до краја 17. вијека, када су их Турци порушили, након сеобе Срба код вођством патријарха Арсенија Чарнојевића. И та црквиста још увијек чекају своје истраживаче. Ја бих овдје посебно поменуо неке велике задужбине Немањића на тлу данашње Црне Горе: Манастир Морачу, који је подигао синовац Св. Саве, син кнеза Вукана, Стефан Немањић, 1252, затим цркву Св. Петра и Павла у Бијелом Пољу, коју је подигао рођени брат Стефана Немање, кнез Мирослав, па Манастир Врањину, који је подигао први епископ Зетске епископије

Иларион Шишовић, ученик Св. Саве, управо по повели коју је добио од Св. Саве 1224, па Манастир Ђурђеви Ступови, који је подигао жупан Првослав Немањић, синовац Стефана Немање, 1213. Он је и сахрањен у својој задужбини. Изнад Првослављевог гроба постоји старосрпски натпис у коме се каже да се он упокојио на Богојављење, али на жалост, не каже се које године. То су, дакле, немањићке задужбине без којих би културно и народно биће Црне Горе било незамисливо.

Ево још једна проблематична теза, коју ја видим као идеолоџему, грубо уграђену у школски уџбеник. Наиме, тамо се, на једном мјесту, овако каже: „Ученик треба да зна о укидању самосталне државе Црне Горе и аутокефалне православне цркве.“ О овом питању воде се велике расправе, али оно се овдје прихватило „здрavo за њихово“. Онда се у склопу тога уозорава да ученици треба да се уознају са Уставом Синода Црногорске православне цркве, чак и да раде некакав семинарски рад.

Прича о аутокефалној цркви у Црној Гори само наизглед има своју псеудоисторијску основаност. Иза тога се објективно скрива жеља да се народ у Црној Гори, одвајен од српског културног, вјерског и националног бића, постепено преведе у унију, у грко-католицизам, и да му се промијени идентитет. Историја је овдје у функцији геополитичких планова, како саме власти у Црној Гори, тако још више, западних центара моћи. Празаметак садашње Митрополије црногорско – приморске није никаква аутокефална црква, већ Зетска митрополија, коју је утемељио Св. Сава 1219. године, када је Српска црква добила аутокефалност од Никејског патријарха. Св. Сава је исте године подијелио Српску цркву на 9 епархија. Једна од њих била је и Зетска епископија и њено сједиште још није установљено. Оно је највјероватније било у данашњој Подгорици, будући да Доментијан, ученик Св. Саве, у Житију Св. Саве, каже да је сједиште Зетске епископије било у мјесту Дреп у Зети. Данас постоји локалитет Дрпе Мандића у старој Подгорици. Симо Шобајић, у студији *Ситарине у Зети*, каже да дреп на албанском значи Подгорје, па би и то упућивало на некадашњу Подгорицу и то највјероватније на локалитет код кућа Ћечевића, гдје се некада налазио средњовјековни манастир.

На Михољску превлаку Епископија зетска ће прећи највјероватније 50-их година 13. в., за вријеме краља Уроша I

Немањића. Када су Млечани заузели Котор 1420, Епископија се сели са Михољске превлаке, коју су Млечани порушили, у Будву, па у Манастир Пречисту Крајинску, па у Манастир Врањину, потом у цркву Св. Николе на Ободу и на крају, 1485. на Цетиње. Епархија зетска ће бити у саставу Пећке патријаршије до 1766, када султан Мустафа III укида Пећку патријаршију. Цетињска или Црногорска митрополија, не својом вољом, него силом историјских околности, заиста постаје самостална црквена јединица, међутим, она је истовремено, и носилац српске народне свијести, свиђало се то некоме или не. То није антицрногорско стновиште него историјска истина. Митрополит Петар I је, на примјер, 1807. упутио меморандум руском цару Александру I Романову, у коме тражи да руска царска влада омогући стварање српске државе на Балкану, „славјано-сербско царство“, како он каже, са сједиштем у Дубровнику, и да се обнови Пећка патријаршија, на чијем би челу био управо он, Петар I. Његош ће, 1848, изасланику српског кнеза Александра Карађорђевића, Матији Бану, када га је примио на Цетиње, рећи: „Треба прво да се Српство ослободи и уједини. Ја бих тада у моју Пећку патријаршију, а српски кнез у Призрен, да заједно владамо народом ослобођеним и уједињеним“. Митрополит Василије Петровић Његош добиће од Пећког патријарха титулу егзарха Пећког трона, 1750. Међутим, чак и када је Пећка патријаршија укинута, црногорски митрополити, посебно Иларион Рогановић и Митрофан Бан, савременици краља Николе, носе титулу егзарха пећког трона. Тиме и цетињски двор и Цетињска митрополија истичу да је њихов дугорочни стратешки циљ обнова Пећке патријаршије, самим тим и обнова црквеног јединства српског народа. Додуше, када је краљ Никола улазио у зрео период свог живота, постепено је напуштао програм српског интегрализма, мада га се никада званично није одрекао. И, заиста, у Уставу Св. Синода из 1903, помиње се аутокефална црква у Црној Гори, а и у Уставу Књажевине Црне Горе из 1905, такође. Но, од кога је то она стекла? Од државне власти није могла, могла је само од мајке цркве, у овом случају, Српске цркве, али пошто та црква тада није постојала, могла је од Васељенске патријаршије. Међутим, Цетињска митрополија никада није тражила, па ни добила, статус аутокефалности од Васељенске патријаршије. Ради се напросто о самовољи краља Николе, који је цркву у Црној Гори именовано аутокефалном.